Alberto Manguel

Tanpınar'ın İzinde

Beş Şehir

Ankara, İstanbul, Erzurum, Konya, Bursa

Çevirenler: Sevin Okyay - Kutlukhan Kutlu

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

TANPINAR'IN İZİNDE

BEŞ ŞEHİR

Alberto Manguel 1948'de Buenos Aires'te Arjantinli bir ana babanın çocuğu olarak doğdu. Çocukluğunu babasının diplomatik görevi nedeniyle İsrail'de geçirdi. Çek bakıcısından İngilizce ve Almanca öğrendi. Anadili İspanyolcayı, 1955'te Arjantin'e döndükten sonra öğrendi. Öğrenciliğinde Jorge Luis Borges'e dört yıl süresince kitap okudu. Yaşamını Fransa, İtalya ve İngiltere gibi değişik ülkelerde sürdüren Manguel, 1988'den beri Kanada vatandaşı.

Yazarlığı yanında çokdilli bir çevirmen, antoloji yazarı ve yayıncı olarak uluslararası ün kazanan Manguel'in başlıca yapıtları arasında *Hayali Yerler Sözlüğü* (Çev. Sevin Okyay-Kutlukhan Kutlu, YKY, 2005), 1992'de McKitterick Ödülü'nü kazanan romanı *News from a Foreign Country Came* (Yabancı Bir Ülkeden Haber Geldi) ve Kanada'da Kurmaca-Dışı dalında Genel Vali Edebiyat Ödülü'nü kazanan *Reading Pictures: A History of Love and Hate* (Resimleri Okumak: Aşk ve Nefretin Tarihi) sayılabilir.

Manguel'in Türkçeye çevrilen diğer kitapları şunlardır: *Başka Ateşler: Latin Amerikalı Kadın Hikâyeciler Antolojisi* (Çev. Tomris Uyar, 1988); otuzdan fazla dile çevrilip uluslararası bir çoksatar olan, *Times Literary Supplement* tarafından Yılın En İyi Kitapları arasına seçilen ve Fransa'da Médicis Ödülü'nü kazanan *Okumanın Tarihi* (Çev. Füsun Elioğlu, YKY, 2001); Borges'e kitap okuduğu günlere ilişkin anılarını anlattığı *Borges'in Evinde* (Çev. Cem Akaş, YKY, 2002), *Palmiyelerin Altında Stevenson* (Çev. Cem Akaş, YKY, 2004), *Okuma Günlüğü* (Çev. Mehmet H. Doğan, YKY, 2007), *Geceleyin Kütüphane* (Çev. Dilek Şendil, YKY, 2008), *Kelimeler Şehri* (Çev. Esen Ezgi Taşçıoğlu, YKY, 2009), *Bütün İnsanlar Yabancıdır* (Çev. Saliha Nilüfer, YKY, 2012).

Sevin Okyay 1942'de İstanbul'da doğdu. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. 1963'ten beri çevirmenlik, 1976'dan beri gazetecilik yapıyor. Özellikle sinema, caz ve spor üzerine yazıyor. 2014 Çeviri Derneği Onur Ödülü sahibi. **Kitapları:** *İlk Romanım* (roman, 1996, 2002); *120 Filmde Seyriâlem* (sinema eleştirileri, 1996, 2002); *Çiçek Dürbünü* (denemeler, 1998, 2002); Gol Atan Kaleye (denemeler, 2002) **Başlıca Çevirileri:** Ted Hughes'dan *İlk Dünya Hikâyeleri* (YKY, 1998), Edouard Roditi'den *Türkiye Tatları* (YKY, 1999), J.D. Salinger'dan *Yükseltin Tavan Kirişini Ustalar ve Seymour – Bir Giriş* (Coşkun Yerli ile, YKY, 1999); J. K. Rowling'in *Harry Potter* dizisinden *Sırlar Odası* (YKY, 2001), *Azkaban Tutsağı* (K. Kutlu ile, YKY, 2001), *Ateş Kadehi* (K. Kutlu ile, YKY, 2001), *Zümrüdüanka Yoldaşlığı* (K. Kutlu ile, YKY, 2003), *Melez Prens* (K. Kutlu ile, YKY, 2005) ve *Ölüm Yadigârları* (K. Kutlu ile, YKY, 2007). Aynı dizinin "yardımcı kitap"larından *Fantastik Canavarlar Nelerdir, Nerelerde Bulunurlar?*'ı (Gül Sarıoğlu ile, YKY, 2002) ve *Ozan Beedle'ın Hikâyeleri*'ni (K. Kutlu ile, YKY, 2009) çevirdi.

Kutlukhan Kutlu 1972'de İstanbul'da doğdu. Kadıköy Anadolu Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. 1991'de *Nokta – Ne Nerede* kadrosuna katılarak sinema, edebiyat ve müzik üzerine yazmaya başladı. Çeşitli yayın organlarında yazarlık ve editörlük yaptı. Daha çok film eleştirileri ve sinema yazıları yazıyor, çeviri yapıyor. **Çevirileri:** J.K. Rowling'in *Harry Potter* dizisinden *Azkaban Tutsağı* (S. Okyay ile, YKY, 2001), *Ateş Kadehi* (S. Okyay ile, YKY, 2001), *Zümrüdüanka Yoldaşlığı* (S. Okyay ile, YKY, 2003), *Melez Prens* (S. Okyay ile, YKY, 2005) ve *Ölüm Yadigârları* (S. Okyay ile, YKY, 2007). Aynı dizinin "yardımcı kitap"larından *Çağlar Boyu Quidditch*'i (Gül Sarıoğlu ile, YKY, 2002) ve *Ozan Beedle'ın Hikâyeleri*'ni (S. Okyay ile, YKY, 2009) çevirdi.

Alberto Manguel'in
YKY'deki kitapları:

Okumanın Tarihi (2001)
Borges'in Evinde (2002)
Palmiyelerin Altında Stevenson (2004)
Hayali Yerler Sözlüğü (2005)
Okuma Günlüğü (2007)
Geceleyin Kütüphane (2008)
Kelimeler Şehri (2009)
Bütün İnsanlar Yalancıdır (2012)
Okumalar Okuması (2013)
Tanpınar'ın İzinde: Beş Şehir (2016)

ALBERTO MANGUEL

Tanpınar'ın İzinde
Beş Şehir

Deneme

Çevirenler
Sevin Okyay - Kutlukhan Kutlu

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4556
Edebiyat - 1299

Tanpınar'ın İzinde: Beş Şehir / Alberto Manguel
Özgün adı: **Five Cities in Turkey**
Çeviren: **Sevin Okyay - Kutlukhan Kutlu**

Kitap editörü: **Dürrin Tunç**
Düzelti: **Mustafa Aydın**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Şubat 2016
ISBN 978-975-08-3604-6

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 34425 Karaköy / İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
İnternet satış adresi: **http://alisveris.yapikredi.com.tr**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Teşekkür

Bu kitap, Tanpınar'ın, hakkında yazdığı beş şehre seyahat etmemi sağlayan dostum Mehmet Demirtaş'ın fikriydi. O seyahatler sırasında tanıştığım insanların çoğu, şimdi kendime yakın bulduğum kişiler: En önde geleni ise, yaşından daha bilge olan Fatma Cihan Akkartal. Belgeselci Melik Külekçi, bana yardım eden ve bakan "Türkiye'deki oğlum" oldu. Harikulade yetenekli ressam Ali Kazma, şimdi ruh eşim, keşke yeniden birlikte çalışmamız nasip olsa! Sanat eğitimli Károly Aliotti beni olağanüstü şekilde karşıladı ve derin entelektüel dostluğuyla onurlandırdı. Gazeteci Zehra Onat bana Türk misafirperverliğinin gerçek anlamını gösterdi. Engin bilgi sahibi, zarif ve tatlı dilli Hilal Seyhan tasavvuf ve Konya şehrine ilişkin her şey hakkında bir bilgi hazinesiydi: Onu tanımanın bir ayrıcalık olduğu hissine kapıldım. Editörüm Dürrin Tunç, karmaşık ülkesi hakkındaki belirsiz bilgimi sabırla karşıladı ve yayıncım Tülay Güngen, bu projeye karşı daima cömertçe destek oldu. Boğaziçi Üniversitesi'ndeki meslektaş ve dostlarım özellikle Fikret Adaman, Ayşe Mumcu, Murat Gülsoy ve Nihal Albayrak konaklamam sırasında kendimi evimde hissetmemi sağladılar ve karmaşık sorunları benim yerime çözdüler. Başka birçok kişi büyük bir cömertlikle bana yardımcı oldu, beni evlerine buyur ettiler ve bu meraklı yabancının sorduklarını özenle açıkladılar: Tek tek adlarını veremeyeceğim kadar çoklar ama eminim ki tek tek her birine ne kadar büyük minnet duyduğumu biliyorlardır.

Büyük Tanpınar'ın gölgesi altında yazılan bu kitap yeğenim Tomás Manguel ve yeğenim Nadide Gül Kozan'a, çok sevgiyle adanmıştır.

Giriş Niyetine Bir Özür

Onca marifetli ve düşünceli söz sarrafları olan ortaçağ sözbilimcileri, yazarın tecrübe ve düşünceleri kesin, bilgili ve doğru şekilde ifade etme yeteneğine sahip olmayışının özrü olacak bir sözel araç icat etmişlerdi. Bu araca, *excusatio propter infirmitatem* derlerdi, insanın kendi zaafı için bir özür. Daha önceki hemen hemen bütün duyurularda olduğu gibi, samimi bir hakikati bildirmeye hizmet etmiş olan kelimelerin kendileri zamanla sadece basmakalıp etiketler halini almıştır. Chateaubriand, âşıkane bir yazışmada, önceleri ateşli bir tutkuyla yanıp tutuşan mektupların nihayetinde görevine saygı kabîlinden bildirimlerle titreştiğini belirtmişti. "Seni seviyorum" hâlâ sayfanın sonunda yer alsa da, artık "Sevgiyle, senin"den farksız hale gelmiştir. *Excusatio*'ya olan da aynı şey.

Ama ben eksikliklerim nedeniyle okurdan (özellikle de Türk okurdan) özür dilemek için bu ortaçağ aracına geri dönmek istiyorum. Ben tarihçi değilim, sosyolog da, şair de. Türkiye'nin yakın tarihi hakkında da, görkemli Osmanlı geçmişi hakkında da neredeyse hiçbir şey bilmiyorum. Bu kocaman ülkeyi mesken edinmiş pek çok farklı halkın listesini çıkaramayacağım gibi, kulağıma çalınan bir konuşmanın Türkçe mi, Kürtçe mi, Ermenice mi olduğunu da söyleyemem. Az sayıda birkaç çeviri hariç, ülkenin zengin edebiyatlarının büyük kısmını da okumadım. Öyleyse bana, sezgisel olarak bütün bu şeyleri yapmış olan, bilgisini ışık saçan ve akılda kalan kelimelere dökmüş birinin adımlarından gitme hakkını veren ne?

Taş bir terasta oturmuş kadim Boğaziçi'ne bakarken bir arkadaşa Ahmet Hamdi Tanpınar'ı Türkiye'de izleme ve onun otuzlarda yeniden ziyaret etmeyi seçtiği beş şehir hakkında yazma önerisini niye kabul ettiğimi açıklıyordum (ya da, açıklamaya çalışıyordum).

Tanpınar hayatı boyunca beş şehrin hepsinde yaşamış –Ankara, İstanbul, Erzurum, Konya ve Bursa–, otuz küsur yaşında iken de onlar hakkında önce süreli yayınlarda çıkan, sonra da 1946'da

bir kitapta toplanan bir dizi yazı yazmaya karar vermişti. Kitabın yeni bir baskısı (özellikle İstanbul bölümünde gözden geçirme ve düzeltmelerle) 1957'de çıktı. Eleştirel tepki o kadar azdı ki Tanpınar buna "sükût suikasti" dedi. Günlüğünde kendine, "Ne yaptım!" diye soruyordu. "*Beş Şehir*'le, okunmayanı bahsedilmeyen *Beş Şehir*'le bütün o hikâyeler ve romanla Türk edebiyatının bütün bir tarafıyım. [...] Bunların Türkiye'ye getirdiği hiçbir şey yok muydu Türkiye'ye ve Türkçeye? Ya şiirlerim? ... Fakat niçin bu kadar haksızlık? Bu işte eksiğim nedir!"[1]

Tanpınar belki de ona üniversitede ders vermiş ve onun kuşağı tarafından tanınmış ve okunmuş olan üstadı Yahya Kemal gibi okunmayı ve tanınmayı bekliyordu. Kemal (Verlaine gibi) müziğin şiirin önde gelen niteliği olduğunu düşünen bir şairdi. Yirminci yüzyılın başında Sultan II. Abdülhamid'in kısıtlayıcı rejiminden kurtulma çabasıyla Fransa'ya kaçmış ve orada gittikçe şişen sürgündeki Türk entelektüelleri grubunun bir parçası hâlini almıştı. Paris'te Fransız Romantiklerinin bir kısmıyla arkadaş oldu ve onların şiirsel öğretilerinden esinlenerek bunları Türk şiirine uygulama, modern biçimleri geleneksel dinî ve maddi temalarla iç içe dokuma kararı aldı. 1912'de Türkiye'ye döndüğünde Kemal genç kuşağın en sevilen şairi, solmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun alacakaranlığına yurtdışından yeni devrimci fikirleri taşıyan bir ses olduğunu gördü. 1958'de öldü ve İstanbul'daki Aşiyan Mezarlığı'na gömüldü.

Verlaine'in yumuşak gökleri ile Baudelaire'in karanlık kösnüllüğü Yahya Kemal'in şiirsel hayal gücünü beslemişti, Kemal'inki de Tanpınar'ınkini besledi. Peki ama bu yolculuğa başlarken benimkini kimin fikirleri besliyor? Beni bu yabancı şehir peyzajlarından kimin kelimelerinin yankısı geçiriyor?

Kemal'in "Akşam Musikisi" şöyle başlar:

"Kandilli'de, eski bahçelerde,
Akşam kapanınca perde perde,
Bir hatıra zevki var kederde."

1 İnci Enginün, Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yay., 2007, İstanbul, s. 300.

"En iyisi, bırakalım hatıralar içimizde konuşacakları saati kendiliklerinden seçsinler" diye yazmıştı Tanpınar. "Ancak bu cins uyanış anlarında geçmiş zamanın sesi bir keşif, bir ders, hülâsa günümüze eklenen bir şey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir."[2]

Fransızların bir kişinin ya da bir grup insanın dünyayı okuduğu imgeler, simgeler ve düşler lügatçesini tarif için bir kelimeleri var: imajiner. Birinin imajineri, gerçekliği önyargı ve içine doğma, zekâ ve arzudan geçerek kusurlu olarak yansıtan bir ayna gibidir. Benim imajinerimde, belli bir Türkiye ben ülkeye adım atmadan çok önce de vardı, tarih kitaplarında, gazete haberlerinde, aile anekdotlarında yer alan bir ülke; belirli hamamlara ve belirli mesleklere uygulanan bir sıfat; belirli yiyeceklerin etiketleri, belirli şarkıların adları olarak Türkiye. Bu sezgisel bilgiye rastgele okunmuş romanlarla şiirler de katkıda bulundu ve zihnimin gözünde, inatla fiziksel ufkumun ötesinde kalan bu uzak ülke hakkında bana bir şeyler söyleyen sayfaları çevirdim durdum. İşte Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye'yi böyle biliyordum.

Bir kez oraya gelince bu sefer de mücadelem, Türkiye'nin imajinerimin karışıklığına rağmen kendini kat kat açmasına izin vermek içindi. İnsan gittiği her yere beklentilerini de götürür, Yeni Dünya'da denizkızları görmeyi umut eden ve bu yüzden de foka benzeyen denizayıları ilk kez karşısına çıkınca denizkızı gördüğünü sanan Kolomb gibi (ne var ki, "söylendiği kadar güzel değillermiş" diye gerçeği de itiraf etmişti).

Burada Boğaz'ın kıyısında hissettiğim, kederde bir zevk olarak anıdır, tarifsiz bir şeyin anısı, yaşanmamış bir geçmişte bir yerlerde var olduğu için tanımlanmamış bir şey, girmeye hiç cesaret edemediğim bir geçmiş, hiç görmediğim bir ülkede kavşakta sapılmamış olan yol gibi, ya da bir yarı rüyada görülmüş ya da artık hatırlamadığım bir kitabın sayfasında. Astrofizikçiler evren için zaman-uzamın tek bir boyut olduğunu ve o boyutun her noktasının bütün diğer noktaları zorunlu olarak içerdiğini söyler. Anının boyutu da çokludur ve aynı andadır, arzununkiyle birbirine geçmiş olarak varlığını ortaklaşa sürdürür. Arzunun anısı çok kuvvetlidir.

2 A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, (Haz: M. H. Andı), YKY 2000, s. 236.

Ankara

Tanpınar gezisine Ankara'da, Türkiye'nin modern başkentinde başladı ve şehrin kapladığı alanı çevreleyen, tepelerdeki hep varolan kalesinden, aşağıdaki sokaklar ağına lav katmanları gibi yayılan zaman katmanlarını fark etti. Bugün ise izlenim farklı, en azından benim için, bir yabancı için. Ankara Türkiye'de ziyaret ettiğim yerlerin en ketumu, en sınırları belli olmayanı, merakıma karşı en nüfuz edilmezi. İstanbul, Venedik, Rio gibi evrensel bir mitolojiye ait olan bazı şehirler vardır: Kuşaklar boyu seyyahın gözleri henüz biz onları görmeden çok önce bizim yerimize keşfe çıkmıştır, öyle ki, biz onlara ulaştığımızda sanki oraya ilk kez gelmemiş de dönmüşüz duygusunu taşırız, uyarılmış ama önlem almamış. Ankara ise, tersine, sunumları bu kadar aşikâr olmayan çok daha fazla sayıda, daha gönülsüz şehirler grubuna aittir. Ankara koruyucu yüksekliklerinin kayıtsızlığından size kim olduğunu ele veren anlık bir bakış bile sunmaya tenezzül etmeden önce, ona alttan alta kur yapan ve Ankara'yı arayıp bulan siz olmalısınız. Ankara verimli değildir, yüzsüz değildir, cana yakın değildir. Burada hava öyle kurudur ki doğal nüfuz edici niteliğini kaybeder. Ankara'da ilk günümde burnum kanamaya başladı ve sonra da orada kaldığım sürece her sabah kanadı. Oteldeki hizmetçi, yastığım üzerinde bir dizi küçük kurban töreni gerçekleştirdiğimi sanmış olsa gerek. Ankara: burun kanamaları şehri.

Ankara adeta Türkiye'nin geri kalanına, örneğin İstanbul'un taşkın renklerine ya da Erzurum'un düşünceli ciddiyetine karşı çıkmak için vardır. Türkiye'nin diğer yerlerinden insanlar, Ankara'ya reddetme ya da alay etme arası bir şekilde tepki gösterir. Ankara'nın sözünü her ettiğinizde, birisi Macbeth'in dizesinin bir versiyonuyla cevap verir: "Ankara'nın en güzel yanı oradan dönüştür." Ancak bu şaka, aşina olmamaktan gelir. Şehrin çeşitli mahallelerinde dolaştığınızda, bazı özellikler yavaş yavaş aşikâr bir hal alır. Hiçbir yerde olmayan yer, varolan ya da olmuş olan her yere dönüşür.

Ankara'nın olağanüstü özelliklerini göstermedeki bu isteksizliğinin de belli bir evrensel niteliği vardır. Ankara'da gezinirken nerede olduğunuzu hiç bilmezsiniz: Çankaya Buenos Aires'teki bir alışveriş semti olabilir; Tunalı civarı Manhattan'ın üst doğu yanını andırır; şehir merkezine doğru indikçe Ulus insana Paris'in Gare du Nord'unun arkasındaki telaşı hatırlatır; köyümsü canlı Kızılay, Berlin'deki sakin, iki yanı ağaçlı Kreuzberg'i getirir akla. Ama daha derinden bakmaya, daha yavaş yürümeye başladığınızda (yürümenin mümkün olduğu yerlerde, çünkü Ankara'nın öyle büyük bölümü arabalar tarafından devralınmış ki), bir kafede oturup insanları gözlediğinizde, Ankara kendini başka bir şey olarak ortaya koyar. Ankara'nın ayırt edici özellik eksikliği, kendi içinde ayırt edici bir hal alır.

Örneğin: Benim Ankara'da kaldığım otel şehrin kendisi kadar anonimdi, dünyanın her yerinde, doğuda ya da batıda olabilirdi. Ama birkaç saat sonra, cumaları komşu barda caz akşamları yapıldığını ve Charlie Mingus'un buraya dinlemeye ve belki de çalmaya geldiğini öğreniyorum. Kahvaltıda, karşımdaki masada, ağırbaşlı görünüşlü bir genç kadın Gérard de Nerval'ın *Voyage en Orient*'ını okuyor. Banyo malzemeleri arasında, tıraş takımlarıyla birlikte iyi niyetli bir kutu prezervatif keşfediyorum.

Belki de Ankara'da Tanpınar'a çekici gelen bu ikili yapıydı, çünkü gerçekteki ikilik –içmenin sonrasında, rüyalarda, tesadüfi olaylarda, aynalarda– onun, kısa hikâyesi "Abdullah Efendinin Rüyaları"nda olduğu gibi, yazdıklarının çoğunda araştırdığı bir temadır. Tanpınar'ı düşününce, Ankara'daki muhtelif karşılaşmalarımda bu ikili görünüşleri, incelikli şekillerde görmeye başladım.

Cumhurbaşkanının sekreteriyle buluşmak için Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na davet edilmiştim. Balkan uzmanıydı, bu konuda birkaç kitap yazmıştı. Almancaya çevrilen bir kitap onun Balkan atalarının izini sürer. Güvenlik önlemleri hem sertti hem de gevşek: Girerken aranıyoruz ama sonra arabayı bırakmamız ve sekreterin bürosuna varmadan önce çok büyük bir bahçeden geçmemiz söyleniyor. Görkemli parkta Atatürk'ün evlerinden biri var, kulübeden malikâneye dönüştürülmüş. Pek on dokuzuncu yüzyıl Fransız stili, birkaç Osmanlı rötuşu da var. Ama Fransız etkisi her yerde.

"Türkiye'de her şey politika mücadelesi. Ben ise eserimde Türk politikasını hakiki Türk politikasını görüyorum," diye yazmıştı Tanpınar güncesinde. "Sağ taraf beni kâfi derece kendisinden, kâfi derecede inhisarcı, kâfi derecede cahil görmüyor. Sol bana düşman. Benim kültür seviyemde olanlar ise frenklerde benden iyisini buluyorlar."[1]

Ankara'ya karakterini veren belki de politikadır (Tanpınar'ın edebi politikası değil de hükümetin bürokratik politikası): insan etkinliklerinin en ikiyüzlü, en gelip geçici, en az insani olanı. Başkent olmaya zorlanan diğer şehirler gibi –Canberra, Ottawa, Brasília– Ankara'nın da düzenli bir yanı var, evden ziyade büro, ille de doğru olmayan bir saati izleyen ve büro pencerelerinden şehrin parklarını gören bürokratlar tarafından, renkli cam duvarlar arkasından yönetilen bir yer. Ankara'da her şey bütün diğer insan etkinliklerinin gölgesinde yükselen gizli bir bürokratik hiyerarşiye ait gibidir; stratejik bir merkez olarak değil de büro işleriyle ilgili bir merkez olarak. Atatürk'ün niyetlendiğinin bu olduğunu hiç sanmıyorum.

1919'da, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından dört yıl önce, Atatürk Meclis-i Mebusan'ı, planlandığı gibi İstanbul'a değil de, daha güvenli oluşu, gün gibi ortada görünmeyişi nedeniyle Ankara'ya getirmeyi tercih etmiş: Ankara 20.000'in az üstünde sakini olan bir kasabaydı, Avrupa güçlerinin hiçbirinin buraya ilişkin emelleri yoktu. Hemen hemen yüz yıl sonra, Ankara ihtiyatını o kadar da kaybetmemiş.

Henüz gençken Arjantin'de diplomasi hayatına başlayan babam, Atatürk'e ve taktiklerine hayrandı, kütüphanesinde Atatürk'ün konuşmalarından (İspanyolcaya çevrilmiş) bir koleksiyonu vardı. İtalyanların, hiç değilse Arjantin'de, bir lafları vardır: "Si è così, mi faccio turco". Bir şeyin imkânsızlığını anlatan bu söz, "Eğer bu doğruysa, ben de Türk olayım" anlamına gelir. Babam bunu duyduğunda, şöyle cevap verirdi: "Pek de kötü bir fikir olmayabilir". Bununla, "Türk olma" ihtimaline inandığını kastederdi. Sanırım Arjantinlilerin, yirminci yüzyıl fikirleri temelinde gerçekten ba-

1 İnci Enginün, Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yay., 2007, İstanbul, s. 301.

ğımsız bir cumhuriyet yaratmak için Atatürk modelini izleyebileceğini umut ederdi. Büyük hayal kırıklığına uğradı.

Şehirler mecazi kimlikler edinirler: Oyunbaz ve çocuk gibi olan şehirler vardır (Sidney, Salzburg, San Francisco), bir babalık (Hamburg, Torino, Madrid) ya da annelik hissi yaratanlar (Venedik, Lima, Krakow)... Kimileri ise hiçbir aşina imaj uyandırmaz (Taipei, Los Angeles, Tokyo). Ankara baba gibi bir şehirdir, ama belli bir otoriter mesafe koyar. Babamın, benim aksime kendini Ankara'da rahat hissedeceğini hayal ediyorum.

Bir kafede, yaşlıca bir adamın daha genç birine siyasi durumu açıkladığı bir tartışmaya kulak misafiri oluyorum, şüphesiz benim gibi bir yabancı. Erdoğan, diyor adam, iktidarı askeriyeden alıp halkın çoğunluğunun onayı ile yargıya verdi, ama sonra gittikçe daha çok şeyin üzerinde sadece kendisi kontrol sahibi olmaya başladı. Kürtlerle Ermenilerin davalarını teşvik ederken aynı zamanda dinci sağın taleplerini kolladı. İnanç özgürlüğünü savunuyor gibi göründü ama Netanyahu'nun takipçilerini liberal Yahudilerin çoğunluğundan ayırt etmeyerek temeldeki antisemitizmi kamçıladı. Kadınlara yönelik şiddete yüksek sesle karşı çıktı, ona "ülkemizin kanayan yarası" dedi. Ne var ki, bu kararla her kadının kendini türban takmaya yükümlü hissetmesi beklentisi de ima ediliyordu. Ortodoks deyişle, soru şuydu: Türban ya da nikabın (bütün yüzü kapatan) farz mı (Kuran yasalarına göre mecburi mi) yoksa müstehap mı? (sadece tavsiye edilmiş).

Bütün bunlar, siyaset ile dinin karman çorman halde iç içe dokunması, yeni değil; şehrin kurucusunun ölüm döşeğinde muazzam imparatorluğunu Kilise'ye bırakışını anlatan Constantinus bağışı efsanesine bir dönüş – Tanrı'nın yanı sıra Papa'nın da siyasi iktidarını mazur göstermek için ortaçağda yürürlüğe giren bir belge. Gerçi Bağış'ın sahte olduğu Rönesans âlimi Lorenzo Valla tarafından kanıtlandı ama Katolik Kilisesi bugüne dek devlet işlerine katılmakta ısrar etmeyi sürdürmüştür – Ortodoks Yahudiler ve bazı Müslüman liderler gibi. Bense, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, ama öte yandan moda (başörtüsü ve eteklerin boyu) ve gastronomi (neyi yemeli, neyi yememeli) gibi önemsiz dünyevi şeylerle ilgilenen ve O'na ilişkin aptalca şakalardan alınan bir Tanrı'ya inancı acayip buluyorum.

Bana anlattıklarına göre İstanbul'da bir kafenin önünden yürüyerek geçen Erdoğan müşterilerden birini ikinci kattaki bir pencerede sigara içerken görünce kafeye altı bin lira ceza kesilmiş. "Cezai müeyyidesi var!" diye bağırmış Erdoğan. "Şu terbiyesiz adama bakın hele. Cumhurbaşkanı ona içme diyor, hâlâ içmeye devam ediyor." Erdoğan'ın tepkisi üzerine internette geniş yorumlarda bulunuldu. Halka açık yerlerde sigara içmeyi yasaklayan bir kanun olmakla birlikte, insanlar bu parmak sallamayı Erdoğan'ın özel hayata müdahale etme alışkanlığının bir örneği olarak kabul ediyor gibiydi: alkol içeren rakı yerine ayranın Türkiye'nin ulusal içkisi olarak kabul edilmesini söylemesi; üniversite yurtlarını cinsiyete göre ayırmak istemesi; ailelerin üçer çocuk sahibi olmasını tavsiye etmesi gibi. Erdoğan bir anaokulu öğretmeninin sesini benimsemiş gibi, oğlanlarla kızların iyi beslenmesi ve iyi okullara girebilmesinden ziyade, burunlarını silmeleriyle ilgili sanki.

Edebi tesadüfler: Cyrus Hamelin'in 1878'de basılan kitabı *Among the Turks*'e göz gezdirirken şu anekdota rastladım. "Osmanlılardan çıkmış en berbat adam olan (diyor yazar), Halet Efendi, bir adamı sigara içerken gördü. Oysa oruç sırasında sigara içmek yasaktı. Onu yakalattı ve kafasını oracıkta kestirtti. Bedenine şöyle diyen bir etiket kondu: 'Ramazan'da sigara içtiği için Halet Efendi tarafından cehenneme gönderildi. İbret alın, ey müminler!'"

Zarif giyimli Ankaralı bir işadamı Erdoğan hükümetinin artık her şeye sızdığını söylüyor. Artık her gıda işletmesinin üretilen bütün yiyecekler için bir hükümet müfettişi olması (ve ona ödeme yapması) gerekiyor; borsadaki işletmeler her şeyi ve yöneticiler tarafından istihdam edilen herkesi beyan etmeli; buna, sözde içeriden alınan bilgilerden yararlanabilmesi bahanesiyle, ama aslında işverenlerini ihbar etmeye zorlanabilmesi için, hizmetçi de dahil.

Tanpınar'ın Ankara'da gördüğü katmanlı tarih bugün artık sokaklarda mevcut değil ve yerini, yirmilerde İtalyan mimarların inşa ettiği güzel barok bina sıralarıyla otuzlarda Alman mimarların inşa ettiği çirkin modernist bina blokları sıralarına bırakmış. Ancak bugünlerde, Tanpınar'ın hayalinde canlandırdığı palimpsestin gerçekliğinin kanıtı, Çıkrıkçılar Yokuşu'nun tepesindeki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Neo-Hitit ve Hitit sanatının olağanüstü objelerinde, fildişinden, elle özenerek oyulmuş Frigya

eserleri ve Roma devrinden mermer heykellerde görülebilir. Hititler (bunu bilmiyordum) MÖ 1600 sıralarında Kuzey-orta Anadolu'da, Hattuşaş'ta bir imparatorluk kurmuş olan kadim bir Anadolu halkıydı. İmparatorlukları zirvesine MÖ 14. yüzyılın ortalarında, I. Suppiluliuma zamanında, Küçük Asya'nın büyük kısmını olduğu gibi Kuzey Akdeniz ülkeleri (Levant) ile Üst Mezopotamya'yı da içine alan bir alanı kapsadığı sırada ulaştı. MÖ 1180 civarından sonra, Bronz Çağı'nın son yıllarında imparatorluk, bazıları MÖ sekizinci yüzyıla kadar, yani Platon'un doğumundan dört yüzyıl öncesine kadar varlığını sürdüren birkaç bağımsız şehir-devlete ayrılarak son buldu.

Dünya imajımız hep parçalanmıştır, çarpıktır, bulanıktır. Hititler benim Antik dünya görüşümün neresindeydi? Bildiğim tarih kitaplarında kayıp sayfalar var, Gılgamış'ın Sümer ülkesi ile Homeros'un Troyası arasında bir yerlerde. Atatürk 5 Mart 1923'te şu notu düşmüş: "Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan ziyade hissiyattır."

Müze'de, Sir Leonard Woolsey'in 1952'de kazdığı sit alanında, Karkanis'ten bir alçak rölyef olarak Kral Gılgamış mevcut. Bellerinde kılıçlar taşıyan iki aslan başlı adamın iki yanını koruduğu Hayat Ağacı'nı gösteriyor. Sağ taraftaki figürün sol elinde bir orak var; sol taraftakinin ise sağ elinde çift ağızlı bir balta. Açıklayıcı etikete göre çivi yazısı şöyle diyor: "Koyun adamı olan bu heykele bir koyun sunsun. Ekmek adamı olan ekmek sunup toprağa şarap döksün. [...] Ama kim ki bu heykele kötülük eder [...] tanrılar ona saldırsın." Habil'in tahılı ile Kabil'in sürülerinin eşit erdemlerini kabul ederek, alçak rölyefteki hüküm, Yehova'nın kaprisinden, dünyanın ilk kardeş katline yol açan kaprisinden daha cömert. Aynı zamanda hem eklektik hem dogmatiktir, bugün Türkiye'deki bazı politikalar gibi.

Müzenin salonlarında yürür ve hepsi farklı zamanlarda bu topraklarda yaşamış pek çok farklı halktan toplanmış antikaları görünce, insanın Türkiye dediğimiz yeri nasıl tanımlayacağını, Habil halen yaşarken başlamış o bitmeyen akışı nasıl tek çerçevede donduracağını merak ediyorum. Bugün Türkiye büyük ölçüde Atatürk'ün icadıdır, ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından o icattan kalandır: hayali bir yerin siyasi enkarnasyonu. Ve Tanpı-

nar da, tabir caizse, yaradılışında oradaydı, Avrupa keşmekeşinin ortasında, icat edilmiş sahnede neler olacağının hayal edilmesine yardım ediyordu. Ama yirmi birinci yüzyılda imparatorluk harabelerinin üstünde kapışmış ittifak orduları, sultanlar, Memlukler ve haremler ile Nerval, Chateaubriand ve Flaubert'in parlak erotik önsezilerinin hepsi yarı-efsanevi gölgelerde yatıyor: kısmen günümüz Türklerinin dekoratif mirası, kısmen de, Konstantinopolis ile Byzantion'un sadece isim etiketine indirgendiği Şarkiyatçı Batı için hâlâ baştan çıkarıcı bir bölge. Öyleyse bugün, Türkiye denen ve henüz yüz yılı bile doldurmamış bu şey nedir?

Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk hayalindeki yeni ülkenin Türk denebilecek bir gelenek sahibi olması gerektiğinin farkına vardı. Her gelenek gibi bunun da bir başkasına karşı tanımlanması gerekiyordu ve Osmanlılar uzun zamandır Arap kültürlerini yöresel olanlarına tercih edip en üst mevkileri nadiren bir Türk'e sundukları için, Atatürk Türk kültürüne en yüksek mevkii verme kararı aldı ve Türk folkloru, müziği, el sanatları ve masal örnekleri toplamak için bilim insanlarını ve âlimleri pek çok Anadolu şehrine yolladı. Uzun zamandır süren, köklü bir Türk kültürü fikrine daha da fazla prestij kazandırmak için, yeni bir dil kavramı geliştirdi ("güneş-dil" teorisi ki, bugün hemen hemen tüm filologlar tarafından reddedilir). Buna göre, dünyadaki çoğu dil Türk köklerinden kaynaklanıyordu. Daha pratik bir adımla, ülkenin okuma yazma düzeyini yükseltmek için, karmaşık Arap kaligrafisinin yerine Latin harflerini getirdi. Bunun bir sonucu olarak, gençler çeviri dışında, (Arapça, Farsça ve Türkçe karışımından oluşan) Osmanlı edebiyatının büyük kısmını okuyamaz oldu. Bugün bana gençlerin Kuran okuma dışında Arapça öğrenmedikleri söyleniyor. Ama daha o zamanda bile Müslüman duaları onları okuyanlar tarafından anlaşılmazdı. Cemaatle ibadete mahsus dualarda kullanılan kilise Latincesinin yerini İkinci Vatikan Konsili'nden sonra konuşma dilleri alana kadar, Katolik Kilisesi'nde de buna çok benzer şeyler olmuştu. Doğru şeyi yanlış nedenle söyleme konusunda kabiliyetli olan Erdoğan, 2014'ün sonunda okullarda yeniden Osmanlı Türkçesi okutulacağını ve eski imparatorluk günlerinde olduğu gibi öğrencilerin dillerini Osmanlıca yazıyla öğreneceklerini ilan etti.

Bir kültürün, tarihi geçmişinin lisanını geri istemesinin yanlış bir yanı yok sanırım; İtalyanların Latince öğrenmeye, İsraillilerin de Arami dili öğrenmeye teşvik edilmeleri gibi. Ama laik Türkiye'de böyle bir önlem entelektüel merak değil, dinsel dogmatizm kokusu yayıyor.

Bugün Ankara, Atatürk'ün hayal ettiği ülkenin başkenti, kesinlikle Batılı görünüyor. Ancak kimi köşeler, şehrin kimi göze çarpmayan alanları onun egzotik geçmişinden bir şeyler muhafaza ediyor. Örneğin, Çıkrıkçılar Yokuşu'nda, MÖ birinci yüzyıldaki muazzam Augustus Tapınağı'nın harabeleri üzerine kurulmuş Hacı Bayram (on dördüncü yüzyılın sonlarından bir veli) Camii gibi. Restorasyon kötü olmasa da bina zevksiz müzikli fıskiyelerle ve korkunç bir ışık kulesi ile çevrili.

Ve Kale'nin altındaki mahallede bir başka Ankara uzanıyor. Hâlâ cazibesi olan eski-püskü evler, çıkıntı yapan balkonlarıyla konaklar, dünyaya kapanmış görünen, panjurları indirilmiş meskenler. Çatıların bazılarında, temizlendikten sonra havalansın diye halılar asılmış; kimi pencerelerden kuramaya bırakılmış kırmızıbiber demetleri sarkıyor. Aşağıda ve dar yollardaki dükkânlarda bakırcılar kahve fincanları ve kap kacak, kabaca süslenmiş kâseler ve biber değirmenleri yapıyor. Bir adam bakır ile tenekeyi dövüyor, bir başkası süslemeleri boyuyor. Bakırcının yanında gelinlik satan düzinelerce dükkân var (aslında gelin ile güvey için akla gelebilecek her şeyi satan koskoca alışveriş merkezleri mevcut). Bana, gelinin düğünden önce kadınların kendi aralarında yaptıkları geceye çiçekler ve yapraklarla süslenmiş ve "bindallı" denen elbiseyle gitmesinin gelenekten olduğu söyleniyor. Düğün günü, renkler değişiyor ve gelin kırmızı kuşaklı beyaz bir elbise giyiyor; Batı'dakinin aksine, kırmızı kuşak bekâreti simgeliyor.

Biraz daha yokuş yukarı, her tür hayvanın satıldığı At Pazarı var. Karanlık, serin kahvelerde yaşlı adamlar iskambil ve okey oynuyor, Marko Polo'nun Çin'de gördüğünü söylediği gibi, çok eski bir oyun. Buradan Ankara'nın tamamını görebilirsiniz: yayılmış, gelişigüzel, farklılaşmamış.

Ben Ankara'dayken neredeyim? Ankara, birbirine rengârenk ipliklerin karmaşık sonsuzluğu ile bağlanmış olan bir çağlar ve tarzlar düğümü. Aynı zamanda bilmecelerle dolu bir şehir. Ör-

neğin, Kale'nin altında, Ankara'nın bellibaşlı alışveriş alanı olan Ulus Caddesi'nde, şaşırtacak kadar çok sayıda metal detektör satan dükkân bulabilirsiniz. Belli ki insanlar taşradan Ankara'ya, on dördüncü yüzyılda Arap fethinden kaçan Hıristiyanların efsanevi hazinelerini bulacaklarına inanarak, bunları almaya geliyor. Uzak geçmişten böyle olaylar, burada, insanda çağdaşmış hissi uyandırıyor ve tarihsel zaman, bugünkü bütün olayların kesişmesine bir tür düzen vermek için yapılmış bir toplantı; beşinci yüzyılda Boethius'un ebediyetin yapıcısı diye tanımladığı *nunc stans* ya da "geriye kalmış şimdi".

1962'de, ölümünden birkaç hafta önce Tanpınar şunu yazmıştı: "Kaldı ki hayat hiçbir zaman meselesiz ve davasız olmamıştır. Zanneder misin ki Sokrat'ın veya Medicilerin devrinde, Endülüs veya Bağdat saraylarında, Selim ve Kanuni devirleri aydınlarının toplandığı Edirnekapı köşklerinde hayat meselesizdi? O zamanların adamları şiire, mimariye, resim veya heykeltraşiye, musikiye olmuş bitmiş şeyler gibi bakıyorlardı? İnsanoğlu daima bir meseleler çıkınıdır. Yaşamak her an kendimize sorduğumuz bir yığın suale cevap vermekten başka ne olabilir? Biz sormasak bile onlar kendiliklerinden bize gelirler. Fakat bugün şartlar büsbütün değiştiği için işler daha bir karıştı, daha güçleşti."[2]

Burada, Ankara'da, Tanpınar'ın kelimelerinin bağlamında, Arjantinli bir diplomat olarak babamın meslek hayatını düşünüyorum ve 1955'te siyasetten çekilmeye zorlandığında büyükelçi olduğu zamandaki bütün dostlarının, farklı ilgiler ve mükemmel niyetler bahanesiyle onu nasıl birer birer terk ettiklerini ve ölümünün ardından nasıl, her biri gerçek olma iddiasında ve her biri güya sadık bir portre çizen, düzinelerce birbiriyle çelişkili hikâyenin ortaya çıktığını.

Hayal edilen ve daha sonra da doğru olarak anlatılanın şimdi Tarih olduğu söyleniyor. Peki, ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için bu binlerce kayıt içinden hangisini seçeceğimizi nasıl bileceğiz? Hikâye anlatıcıları geçmişi kelimelere döker, bir ülkeye ve bir şehre ve bir halka, bizim kimlikleri olarak kabul ettiğimiz maskeler verir, ta ki yeni bir hikâye anlatıcıları kuşağı maskeleri

2 A. H., Tanpınar, "Şehir," *Varlık* dergisi, yıl 1962, Sayı 568.

çekip çıkartarak onların yerine başkalarını koyana ve tanıma ve onaylama çevrimi yeniden başlayana kadar.

Biz Tarih'in bir nedenler ve sonuçlar silsilesi olduğunu ve olayların net bir kronolojik düzen içinde meydana geldiğini kabul ediyoruz. Ama ya Tarih bağımsız olaylardan, birbiriyle bağlantısı olmayan olaylardan, bizim her şeyin görünürdeki mantığıyla teselli bulmak için bir anlatı halinde dokuduğumuz olaylardan ibaretse?

İstanbul

Yirminci yüzyılın ilk yıllarından birinde (ailem zamanı hesaplamakta iyi değildir), o sıralarda on altı-on yedi yaşında olan annemin babası, Moskova yakınlarındaki küçük kasabasını terk ederek güneye, İstanbul'a gelmiş. İstanbul son durağı olmamış. Bütün aileler gibi benim ailem de halkların bir karışımıdır: anne tarafından Rus ve Moğol, baba tarafından Avusturya-Macaristanlı, Alman ve Polonyalı. Annemin babası, tasasız, tuhaf bir genç adammış. Çar'ın ordusuna alınmak istemediğinden (bu bir aile anekdotu; ama acaba Yahudiler Rus ordusuna alınmış mıdır hiç?) adını değiştirerek bu kocaman, kötü dünyada bir servet kazanmak için kaçmayı tercih etmiş. Birisi ona İstanbul'da mültecileri, altının sokaklara döşemek için kullanılacak kadar bol olduğu Güney Amerika'ya taşıyacak gemiler bulabileceğini söylemiş.

Dedemin İstanbul'a geliş sahnesini hayal etmeyi severim.

Büyükbabam Karadeniz'den gelen bir gemiyle Boğaz'a girerken belki de güneş batıyordu. Bu hiç unutamadığı bir manzara oldu. On dokuzuncu yüzyılda, İspanyol şair José de Espronceda'nın yazdığı ve yüksek sesle şiir okumayı seven büyükbabamın yıllar sonra Buenos Aires'te bulduğu dizelerde tanımlanmış bir manzaraydı:

"Bir yanda Asya, Avrupa öbür yanda
Ve orada, önünde, İstanbul!"

Gemi, suyun iki yanındaki camileri ve saraylarıyla İstanbul'a yaklaşırken, güvertede ayakta duran büyükbabam, önce bütün şehrin korkunç bir yangınla yandığını düşündü. Sonra birisi ona hemen önlerindeki Altın Boynuz halicine bu adın alev alev günbatımları nedeniyle verildiğini söyledi. Bu, geleceğini arayan bir genç adam için çok esinlendirici bir başlangıçtır. Galata'da gemiden indi ve bu şaşırtıcı şehrin sokaklar labirentinde serseme dönmüş gibi dolaştı. Mum kadar ince minareler ve dev semaverleri andıran parıldayan kubbeler çevresinde görkemli bir şekilde yükseliyordu.

Burnuna, kimi kekre kimi hafif, kimi tatlı kimi acı, kimi biber gibi keskin ve tuz gibi taneli kimi kayısı gibi tatlı ve süt gibi ılık, milyonlarca koku çarptı. Hava seslerle doluydu – ezan sesi, kırbaçların şaklaması, sokak satıcılarının feryatları, çene çalmalar ve gülüşler ve daha önce hiç duymadığı şarkılar. Yıllar sonra, ihtiyar olduğunda, Buenos Aires'teki Yahudi mahallesinde saatler ve kol saatleri sattığı dükkânının önündeki alçak taburede otururken, büyükbabam bu melodilerden bazılarını hatırlayacak ve söylemeye çalışacaktı. Ben hiçbirini duymadım, çünkü o ben doğmadan önce ölmüş.

İstanbul kalbini kavramıştı ve öyle sıkı sıkı tutuyordu ki, Güney Amerika'ya yapmayı planladığı yolculuğa kaldığı yerden devam edemeyeceğini hissetti. "Bir insanın isteyebileceği her şey burada" diye düşündü, Karaköy'de suyun kıyısında durmuş etrafa bakınırken. "Kaderi daha fazla itelemenin âlemi ne?" Ama öyle yaptı. İstanbul'dan ayrıldı (niye olduğunu asla öğrenemedim) ve günlerini daha karanlık, daha tatlı başka suların kıyısında, Rio de la Plata'da sona erdirdi. Bana halinden memnun bir ihtiyar adam olarak öldüğü söylendi. Bazen o uzaklardaki genç adam, burada, Boğaziçi'nin kenarında kalmaya karar vermiş olsa, işlerin nasıl gideceğini ve benim bugün kim olacağımı, hangi dili konuşacağımı ve şimdi ne tür bir hikâye yazıyor olacağımı merak ederim.

Hemen hemen yüz yıl sonra, Buenos Aires'te doğan ve büyükbabam gibi doğum yerini terk ederek seyahat eden ben, İstanbul'a ilk kez on altı yaşımdaki oğlumla, büyükbabamın hayal gücünü böylesine esir almış şehri keşfetmek için geldim. Oğlum ile büyükbabam İstanbul'a geldiklerinde aynı yaştaydılar. Yıllarla birlikte öğrendiğimiz gibi, zaman, alışılagelmiş kronoloji kısıtlamalarıyla ilgilenmez.

Pera Palas otelinin balkonundaki ilk akşamımızda, büyükbabamın ufukta bir yangın var sanmasına yol açan aynı günbatımı, onun torunu ve büyük torunu için aynı ihtişamla yanıyordu. Belki de böyle anılar bir kuşaktan diğerine bilinçsizce geçirilebiliyordur, benimle oğlumun balkondan gördüğü de, yıllar önce büyükbabamın gözlerinin önünde meydana gelen şeydi ve biz de şimdi onun yerine hatırlıyorduk.

Büyükbabam, İstanbul'da gördüğü pek çok tuhaf insanı açıklamak için kendi kendine hikâyeler uydurmuş olmalı. O şehre gelmeden birkaç yıl önce bir İtalyan yazar, Edmondo de Amicis, beni çocukluğumda yürek paralayıcı melodramlarıyla defalarca ağlatmış olan *Cuore*'nin yazarı, İstanbul'u ziyaret etmiş ve aynı kalabalıkları görmüş, onların evrensel çeşitliliğine hayran kalmıştı. "Rumlardan, Türklerden ve Ermenilerden oluşan bir kalabalığın içinde 'Savulun' diye bağıran şişman bir haremağası, içinde morlu yeşilli feraceler giymiş, başları beyaz yaşmaklı harem kadınlarını taşıyan çiçekli kuşlu resimlerle süslenmiş bir Türk arabasını sürer (...) Yaya giden Müslüman, yaşmaklı bir cariye, saçları örgülü kırmızı bereli bir Rum, siyah faldettasıyla bir Maltalı, kadim Yahuda giysisiyle Yahudi, rengârenk Kahire şalına sarınmış bir zenci, matem kıyafetine bürünmüş gibi baştan aşağı kapkara giyinmiş Trabzonlu Ermeni (...) Sonra, Bizans din adamlarının kıyafetlerine benzeyen giysileri, başlarında sırma işlemeli atkılarıyla Süryaniler; kaba işlemeli papaz urbaları, başlarında kürklü çatkılarıyla Bulgarlar; parlak meşin kepleri bele madeni bir kemerle sımsıkı oturmuş tunikleriyle Gürcüler; baştan ayağa işlemeler, püsküller, parlak küçük düğmelerle süslü Ege adalarından gelme Yunanlar."[1] Ve De Amicis şöyle bitiriyor: "Birbiriyle aynı giyinmiş iki kişi bulamazsınız. Başa sarılmış şallar, vahşilerin kafa sargıları, paçavralardan taçlar, soytarı kıyafeti gibi çizgili kareli mintan ve iç etekler, belden koltuk altlarına kadar çıkan bıçaklı kuşaklar; Memluk pantolonları, kısa pantolonlar, kısa etekler, ihramlar, yerleri süpüren uzun çarşaflar, kakım kürküyle süslü elbiseler, altından yapılmış zırhlara benzeyen yelekler, geniş ve sarkık yenler, ruhban giysileri ve soytarı kostümleri; utanmadan kadın kılığına girmiş erkekler, erkeğe benzeyen kadınlar ve prenslere benzeyen dilenciler."[2]

İstanbul'daki kalabalıklar rengârenk çeşitliliklerini atmış elbette. Gucci ve Armani (ve daha az tanınan yerel terziler) kalabalıkların giysilerini sıkıcı bir ağırbaşlılıkla tasarlamış. Zaman zaman bir şal ya da kravatta, bir çift ışıltılı spor ayakkabıda ya da eşsiz şekilde işlenmiş bir yelekte renkli bir fırça darbesi görülüyor.

---

1 De Amicis, *İstanbul*, (çev: Filiz Özdem) Yapı Kredi Yayınları, Mart 2013, s. 27.
2 *Agy*, s. 34.

Ama bunlar istisnalar. Bugün De Amicis de, benim büyükbabam da İstanbul kalabalıklarını başka herhangi bir büyük şehrinkinden ayırmakta güçlük çekerdi. Ancak, İstanbul kalabalıklarına özgü belli bir benzersizlik olduğunu sanıyorum. Bana başka yerlerdekinden, örneğin insanların gözleri yerde koşuşturduğu ya da gözlerini cep telefonlarının neler dediğine diktiği Londra ya da Paris'tekilerden çok daha dikkatli gibi görünüyorlar. İstanbul'da, çoğu elektronik hayaletlerle konuşuyor gibi görünseler de, İstiklal Caddesi'nde ya da Ortaköy'ün dolambaçlı sokaklarında gezenlerin altta yatan, açıklanmamış bir eğlenme duygusu, kaygısız bir merak niteliği varmış gibi. Herkes başka birinin ne yaptığına dalmış, herkes görebildiği ve anlayabildiğiyle ilgili.

Benim için İstanbul bir gözler şehri: mavi gözün nazara karşı olduğu varsayılır, hevesli turistler için Çin'de tasarlanmıştır; Türk bayrağının hilalinden bakan yıldız şeklinde göz; gözlükçü dükkânlarında havada asılı duran, Muhteşem Gatsby'yi hatırlatan çerçeveli gözler; şehre tepeden bakan küçümseyici ama koruyucu ruhlar gibi dolaşan sıska kedilerin safir rengi gözleri. Hepsinden öte, size bakmaktan, göz göze gelmekten, sanki aklınızı çelecekmiş gibi gözünü dikmekten çekinmeyen çoğu Türk erkeği ve kadınının büyük, derin, uzun kirpikli siyah gözleri.

Yabancı olmak ve yabancı olduğumun da bilincinde olmak, gözlem eylemimde neredeyse kendiliğinden bir yaratıcı nitelik geliştiriyor. Gördüğüm sahneler için hikâyeler hayal ediyorum ve onları kendi kültürel kelime hazinelerime göre yorumluyorum, çözemediğim bir dilde yazılmış olsalar bile. Ama zaten her ziyaretçi bir hikâyecidir.

Hiç okula gitmemiş olan ve okuma yazmayı köyünde bir saatçiye çıraklık ederken öğrenen büyükbabamın lüks yaşam tarzlarından ve yüksek sınıfların kültüründen gözü korkardı hep. İstanbul'da doğal olarak Bebek gibi pahalı semtleri değil, onun işini yapan zanaatkârların yerlerini aramış olmalı. Belki de, seksen altı kıratlık Kaşıkçı Elması'nı (şimdi Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nin bir parçası) çöp kutusunda bulup sonra da bir kuyumcuya bir avuç teneke kaşık karşılığı satan adamın hikâyesini duymuştu. Belki de büyükbabam şehirde böyle hazinelere sıklıkla rastlandığını hayal ediyordu.

Oğlumun ve benim gördüğümüz Kapalıçarşı'nın büyükbabamın çarşısından farklı olduğuna kuşku yok. Büyükbabamın zamanında, Kapalıçarşı 1898'de, şehri sallayan büyük bir depremden dört yıl sonra yeniden inşa edilmişti. Ama 1943 ve 1954'te çıkan yangınlar binanın büyük kısmını tahrip etti ve 1940'lar ile 50'lerde çarşı farelerin cirit attığı, hüzünlü görünen, kötü kokan bir yere dönüştü. Ancak bu durum pek uzun sürmedi. Otuz yıl kadar önce Kapalıçarşı bir kere daha eski haline dönüştürüldü ve benim oğlumla birlikte keşfettiğim yer, büyükbabamın hatırladığı bütün o sürekli değişen niteliğe sahipti. Özgünlük hayranları, İstanbul'daki Kapalıçarşı'nın otantik olmadığını, bir turist tuzağı, bir illüzyonlar mekânı, ya da (Kuzey Amerika'nın tüketim toplumunda büyümüş) oğlumun dediği gibi, "sadece bir alışveriş merkezi" olduğunu söyleyebilir. Hiç önemi yok. Kapalıçarşı her şeyden önce evrensel bir sergi merkezi, sahiden de uçsuz bucaksız bir vitrindir (göz, insanı, vitrinin uçsuz bucaksız olduğuna inansın diye kandırır), insanların isteyebileceği her tür nesnenin yaşayan bir kataloğudur. Sanki her tür duyu, her tür arzu, her tür açlık ya da susuzluk için altın ve gümüş aksesuarlar, ipek ve deri ambalajlar, pirinç kâğıdı ve karton, fildişi ve plastik sunuluyor gibidir. Hiçbir şey eksik değildir ya da eksikse bile, yokluğu, insan etkinliklerinin kargaşası arasında fark edilemez. Roma'nın büyük müthiş labirentlerinde kaybolan o Barbar gibi, büyükbabamın da sayısız dükkânın tuhaflığı ve sadece oralarda sergilenen malların çokluğu yüzünden dili tutulmuş olmalı. Cennetin görünüşü görme duyumuza fani gözlerin göremeyeceğinden fazlasını sunacağı için, Öteki Dünya'nın mucizeleri bizden saklı tutulur. Kapalıçarşı, her tür kataloglama dürtüsüne karşı koyacak sayısız öbeği ve kümesiyle, parıldayan yüzeyinin altında, bu gizli sonsuzluk niteliğine sahiptir.

Teşhir edilen onca çay takımı, nargile, terlik, halı, seri üretim eseri hançerler ve nakışlı kukuletalar arasında saat de tamir ettikleri küçük bir kuyumcu dükkânı keşfettim. Metal parlatırken kullanılan amonyağın kesin kokusu mekâna nüfuz etmişti. Dükkânın sahibi bize adının İbrahim Usluer olduğunu, babası gibi kuyumculuk yaptığını ve bu meslekte kırk beşinci yılını doldurduğunu söyledi. İstanbul'a 1958'de gelmiş ve ticaretin merkezi olan

Kapalıçarşı'da bu dükkânı açmış. Önce, İsviçre ve Fransa'da geliştirilen yeni mücevher ve saat tarzlarını denemiş. Ama daha sonra, Japon ve Amerikan teknoloji hamleleriyle ince işçiliğe duyulan talep azalmış, o da sıradan tamir işleri yapmak zorunda kalmış. "Benim işim," dedi, "insanların en kıymetli hazinelerinin kalbinin bir kez daha çapmasını sağlamaya hizmet eder."

Büyükbabam da işini severmiş. Annem anlatırdı, karmaşık saatlerle çalışmanın ona ayrıntılara karşı, "Tanrı'nın imzasını bıraktığı küçük yerlere" karşı, hassas bir göz verdiğini söylermiş hep. İşi ona sabırlı olmayı da öğretmişti ve her görevin bizim gibi fanilerin önceden bilemeyeceği ve ölçemeyeceği, ama ritmini minnettar bir kalple ve itaatle izlemeleri gereken, kendi zamanına sahip olduğuna inanırmış.

Usluer'in oğlu Yusuf babasının izinden gidiyor ve mesleği, babasını çalışırken gözleyerek öğreniyor. Metalin dokunuşundan, mucizevi bir kesinlikle bir araya gelen minik parçacıkların oyunundan hoşlandığını söylüyor. Benim büyükbabam da çocuklarının mesleğini sürdürmesini isterdi. Ama beş kızı vardı (annem en gençleri) ve mücevherleri yapmaktansa takmakla ilgileniyorlardı. Tek oğlu (dayım) Arjantin'e göç eden Rus ailelerinin geleneğini izleyerek noter oldu.

Oğlum bana İstanbul'da, dilini anlamadığı bir ülkede sağır olmuş duygusuna kapıldığını söyledi. Ben şu anda kendimi sağır gibi hissetmiyorum, ama sanki gösteren ile gösterilen arasında bir kopuş var gibi. Gördüğüm şeylerin taşıdığı anlamdan emin olamıyorum – reklam panoları, gazeteler, yapıların cepheleri, jestler, piyasa sunumları, menüler, giysiler. Gezip görmelere kendi hikâyelerimizi getiririz demiştim ama duyduğumuz seslere de hikâyeler getiririz. Islık çalan ü ve teskin eden ç, şaplak atan t ve halim selim ğ, bir garson ya da taksi şoförünün alışılagelmiş cevapları, müezzinin okuduğu ezan ve martıların sesleri, pop şarkıları ve melankolik Doğu figanları, hepsi kulağımda karışıyor ve anlamlarını başıma kakıyor.

Büyükbabamın bu şehre duyduğu sevgi İstanbul'u bana açıklamaya yetmiyor: Tuhaf, güzel, sıradan ya da şaşırtıcı, gördüğüm her şey, şehri sahiden bilen şanslı kişiler için farklı, olağan bir anlam taşıyor. Bir Türk şiiri antolojisinde, Orhan Veli'nin, şaşkın hoşnutluğumu özetleyen aşağıdaki dizelerine rastlıyorum:

"Her gün bu kadar güzel mi bu deniz?
Böyle mi görünür gökyüzü her zaman?
Her zaman güzel mi bu kadar,
Bu eşya, bu pencere?

Değil,
Vallahi değil;
Bir iş var bu işin içinde."

Büyükbabam gibi Tanpınar da zamanı ölçen küçük makinelerin büyüsüne kapılmıştı. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde "Herkes bilir ki, bir saat ya geri kalır, yahut ileri gider. Bu işin üçüncü şekli yoktur"[3] demişti. Ve eklemişti: "Benim nazariyem şudur ki, insanlar kâinatın sahibi olmak üzere yaratıldıkları için, eşya onlara uymak tabiatındadır."[4] Tanpınar'ın kahramanı için kol saatleri ve saatlerin ortaya çıkardığı bir tür hazin yanlışlık var. "Sahiplerinin mizaçlarındaki ağırlığa, canı tezliğe, evlilik hayatlarına ve şahsi akidelerine göre yürüyüşlerini ister istemez değiştirirler. Bilhassa bizim gibi üst üste inkılaplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak dolu dizgin ilerlemiş bir cemiyette bu sonuncusuna, yani az çok siyasi şekline rastlamak gayet tabiidir. Bu siyasi akideler ise çok defa şu veya bu sebeple gizlenen şeylerdir. Hiç kimse ortada o kadar kanun müeyyidesi varken elbette durduğu yerde 'Benim düşüncem şudur' diye bağırmaz. Yahut gizli bir yerde bağırır. İşte bu gizlenmelerin mizaç ve inanç ayrılıklarının kendilerini bilhassa gösterdikleri yer saatlerimizdir."[5]

Türkiye'de bu "mizaçlar ve inançlar" nedir? Söylemek imkânsız. Bazen tanıştığım Türklerin tıpkı Buenos Aires'ten bildiğim insanlar gibi davrandıklarını görüyorum: sözde kadın haklarını desteklemelerine rağmen inatla ataerkil, yemeğe düşkün ve bu konuda cömert, aile bağlarına kaygıyla tutunan ama daima onlardan şikâyet de eden, polise güvenmeyen ve askeriye konusunda temkinli, kalben ve zihnen kimsenin tam olarak tanımlayamayacağı bir kimliğe sahip olduğuna kani. Bazen de onları her tür önyargı

3 A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, YKY, 2003, s. 18.
4 Ay.
5 *Agy.*, s. 19.

ve beklentiye zıt bulurum: büyük bir liberalliğin geleneksel destekçileri, gerici görüşlü liberal entelektüeller, fazlasıyla modern olan milliyetçi sanatçılar, Anadolu sınırları içindekiler dışında hiçbir şeyi hesaba katmayan enternasyonalistler.

Taksim Meydanı bu siyasi yamalı bohçanın amblemi haline geldi. 28 Mayıs 2013'te hükümetin Gezi Parkı arazisinde bir alışveriş merkezi inşa etme planına karşı bir öğrenci gösteri dalgası burada başladı. Protestocuların şiddet kullanarak çıkarılması, Türkiye'nin her yanında (Ankara, Izmir, Hatay, Bursa, Adana, Mersin, Kayseri, Konya, Eskisehir, Antalya, Isparta, Denizli, Muğla, Trabzon, Edirne, Erzurum, Malatya, Samsun'da) ve Türk diasporasının yaşadığı düzinelerce şehirde gösterilere yol açtı. Bütün siyasi yelpazeyi kapsayan, soldan ve sağdan üç buçuk milyon insanın, bir parka destek vermek için başlayan ve alkol kısıtlamalarının kaldırılmasından halk içinde öpüşebilmeye, Kürt sorunundan Suriye'deki savaşa uzanan taleplerle sona eren bu gösterilere katıldığı tahmin ediliyor. Protestocular, Erdoğan'ın onlara karşı kullandığı bir hakarete sahip çıkarak kendilerine "çapulcu" dediler; tıpkı daha önce Fransa'da Fransız protestocuların, Nicolas Sarkozy'inin onlara hakaret etmek için kullandığı "racaille" (pislik) terimine sahip çıkmaları gibi. Bu da yeni bir fiilin, "çapullamak" yani "hakları için mücadele etmek"in ortaya çıkmasına yol açtı. Protestolar sırasında on bir kişi öldürüldü, sekiz binden fazlası ise çoğu ağır olmak üzere yaralandı ve üç binden fazla tutuklama yapıldı (bunu izleyen soruşturmada, sorumlu bakan aklandı). Orada olan insanlar bugün bile burun deliklerinde hâlâ biber gazının kokusunu taşıdıklarını söylüyorlar. Bir dostum bana, Gezi Parkı gösterilerinin Türk Tarihinde bir kırılma noktası olduğunu söyledi: "Gezi'den Önce" ve "Gezi'den Sonra". Belki olaylardan sonra bir şey kaybolmuştur, hayal edilen ya da arzu edilen bir ulusal bütünlük.

Taksim Meydanı'nın kendisi ise korkunç bir beton alan: bir yanında öğrencilerin savunduğu küçük park, arkasında yükselen heybetli kubbeler ve minareler ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin kuleleri. Birisi, betona yayılan koca bir ağacın gölgesini çizmiş. Tarihi olayların coğrafyası, ender olarak beklentilerimize uyar.

Her yerde beyaz hilalli kırmızı bayraklar, hele Atatürk'ün laik Cumhuriyet'i kurduğu günde. Kırmızı üzerine beyaz değildi hep;

Osmanlı döneminde tam tersiymiş (hatta bir ara yeşil bir fonu da vardı gibi hatırlıyorum). Renklerin değiştirildiği 1844'e kadar, kırmızı hilal, Hıristiyan Avrupa'nın korktuğu her şeyin amblemiydi: "Y su epitafio la sangrienta luna," "Kitabesi de kan lekeli ay," diye yazmıştı Quevedo, Türklere karşı savaşlarda öldürülen bir İspanyol asil için. O zamanlar Türk, Müslüman demekti. Bugün ise, tarafların kendi otoritelerini ilan etmek için kullandıkları muğlak bir simge.

Yayaların caddesi, ticari ve turistik İstiklal'den aşağı, Galata Kulesi'ne doğru. On dokuzuncu yüzyıl kemer altları rutubetli ve kasvetli dikiliyor; içlerinde de küçük dükkânlar ile kafeler var. Bir kemer altında bir şekerci dükkânı, eşarp ve çanta satan bir yer, hem eczacı hem berber olan bir tanesi, ikinci el bir kitapçı. Bazılarının kökenlerini açıklayan tabelaları var, Yunan ya da yabancı anlamına gelen Rumeli Han gibi. Müslüman olmayan farklı toplulukların hepsinin burada yeri varmış: Rum, Ermeni, Süryani, Fransız, Alman... Çoğu birbiriyle örtüşürmüş.

İstiklal Caddesi'nden dışarı doğru sağlı sollu, üzerinde köhne barlar ile kafelerin bulunduğu parke kaplı dar sokaklar uzanır. Bir kadın yüksekteki bir pencereden sesleniyor. Birisi kamerasını ona doğru sallayınca o da bağırıyor: "Al da kıçımı çek!" Masonların burada bir merkezi var, pek sade ve süssüz, cephesinde, tepede geleneksel pergel ve gönyesiyle. İngilizler bu evleri her tarafa yerleştirirdi. Kipling'in *Kim*'inde buna Jadoo-Gher "Sihirli Ev denir, Mason Locası'na öyle deriz." Türkçesini bilmiyorum.

Burası aynı zamanda travestilerin mahallesi ama henüz sabahın hiçbirini göremeyeceğimiz kadar erken bir saati. Bana, İstanbul travestilerinin hemen hemen tamamının İstanbullu olduğu, fahişelerin ise çoğunun Balkan ülkelerinden geldiği söylendi. Travestiler ile translar burada, kozmopolit İstanbul'da da, her yerde olduğu gibi şiddetle ayrımcılığa tabi. Sapkın seks müşterileri olan adamlar onları dövüyor ve "nezih toplumumuzdan" (bir gazetenin ilan ettiği gibi) dışlanmalarını talep ediyor. Değişim, değişkenlik, insanın kendi mayasının farkına varması, neyin erkek neyin dişi olduğuna ve niye olduğuna dair sorular onların, varlığı, rahatsız edici gelenekleriyle tetikleniyor. Genç travestiler arasındaki intihar oranı şaşırtıcı, yüz kızartıcı.

Bu kırmızı fener mahallesinin ortasında, Sakızağacı Caddesi'nde, "Oturan" Bakire Ermeni Asvazoni Kilisesi vardır. Osmanlı devrinde bu alanda Hıristiyan Ermeniler oturduğu için Sultan, fahişeleri bir gâvur mahallesinden çıkarmanın gerekli olmadığını düşünmüş, bu yüzden bugün bile hizmetlerini kilisenin yanıbaşında sunmayı sürdürüyorlar. Ben kapıda dururken siyah bir Honda Civic yanaştı, kapıcı arabanın kapısını açmaya koştu. Buruşuk bir ihtiyar adam zahmetle arabadan çıktı, bir tekerlekli sandalyeye geçmesine yardımcı olundu. O kiliseye alınırken, bana da kendisinin Ermeni Kilisesi Patriği olduğu söylendi. Patrik, mükemmel bir Fransızcayla bana içeri girme izni verdi. Avluda bir piramit ve palmiye alçak rölyefleri ile süslenmiş iki anıt, Ermenice olarak bağış sahiplerinin listesini sunuyor. Girince, kilisenin kendisi, beylik dini sahnelerle süslenmiş, tarife gelmez imparatorluk üslubunda bir on dokuzuncu yüzyıl binası. İçerisi boş.

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri katliama uğratanların aslında Ermeniler olduğunu kanıtlamaya çalışan bir fotoğraf sergisi gördüğümü hatırlıyorum. Arkeologlar 1986'da, (fotoğrafların resim altlarına göre) "gerçek hikâyeyi anlatan" kafataslarını kazıp çıkarmışlardı. *Don Quixote*'de Cervantes, tarihin, hakikatin annesi olduğunu söyler. Yani anlattığımız hikâye, doğru dediğimiz hikâyedir. Kelimelere olan inancımız şaşırtıcı.

Birkaç yıl önce Ankara Üniversitesi'nde ilk Hrant Dink konuşmamı sundum (Katolik cenaze ayininde olduğu gibi "sundum", yani ruhen oradaydım ama bedenen değildim, çünkü ameliyat ertesi evde nekahetteydim ve konuşmayı videoyla sundum). Konuşmam için araştırma yapmak üzere Hrant Dink okurken, tonunun bu kadar uzlaştırıcı oluşundan, asla intikam peşinde olmamasından ve "soykırım" kelimesini hiç ağzına almamasından çok etkilenmiştim. Kimi insanlar, Türk hükümeti tarafından Ermenilere zulmedildiğini kabul etse de, kanıtlanmamış olduğu iddiasıyla, "soykırım" kelimesini kullanmayı reddeder. Ancak, bugün dünyanın çoğu ülkesinde, "Ermeni" dediğiniz anda "soykırım" kelimesi onu neredeyse ânında izler.

Bu yakınlarda Birleşmiş Milletler'in en yüksek mahkemesi, Sırbistan ile Hırvatistan'ın 1990'ların başında Yugoslavya'nın parçalanması sırasında birbirlerine karşı soykırımdan suçlu olmadık-

larına hükmetti. Slovak hakim Peter Tomka kararında, sivillerin öldürülmesine ve her iki tarafın kuvvetlerince gerçekleştirilen geniş kapsamlı tahribata rağmen, iki ülkedeki insanları yerinden etme yolundaki büyük ölçekli operasyonların soykırım kriterlerini tutmadığını bildirdi. "Soykırım, bir grubu yok etme niyetini gerektirir," dedi, "ona hasar vermeyi ya da nüfusu yerinden etmeyi değil."

"İnsanın doğuştan sahip olduğu vicdan muhasebesi!" diye şikâyet etmişti Karl Marx (Engels'in *Ailenin Kökeni*'nde alıntıladığı şekliyle) "şeyleri, adlarını değiştirerek değiştirmek!"

Bazen siyaset ve tarihte isimler kendi başlarına yeterlidir: Sanki bir kere telaffuz edildi mi başka açıklamaya ihtiyaç göstermeyen isimler var gibidir. Belki de Adorno'nun meşhur "Auschwitz'den sonra şiir yazmak barbarlıktır"ının anlamı budur: Cehennemin dünyada fiziksel bir yer olarak var olduğu bilinince, iğrenç tanımlarını uzatmak gereksiz görülebilir. Ama cehennemin orada, kanda kök salmış olarak Auschwitz'de ya da gulaglarda ya da Arjantin askeri diktatörlüğünün zindanlarında var olduğunda ısrar etmeliyiz, çünkü unutma cihetine kaçarak bizim yerimize hatırlasınlar diye anıtlara güvenmek çok kolaydır. Genelde hikâyenin zaten anlatılmış olduğu, aslında kurbanlarından bir tekinin başına gelenlerin, milyonlarca başka kurbanın başına gelenleri yankılamak için yeterli olduğu duygusuna kapılırız. Ancak, bütün hikâyelere ihtiyacımız olduğunu hatırlamalıyız, hatırlamakta ısrarlı olmalıyız, hikâyeler o zaman bile tabloyu eksiksiz kılamazlar. Her trajedi sadece edebiyat haline gelme riskini taşır, Ermeni halkının trajedisi bile. Ancak, anlatmaya devam etmeliyiz.

Ama belki de geçmişte çekilenlere karşı bir Ermeni söz dağarcığı hassasiyeti vardır. Ermeni diasporasının büyük kısmının yerleşmiş olduğu Arjantin'de, bir gazetede yazar olarak çalıştığım yıl masamı, harika bir polisiye muhabiri olan Ermeni bir meslektaşımla paylaşıyordum. Ermeni trajedisi hakkında her konuştuğumuzda ondan "Büyük Sessizlik" diye söz ederdi. Beni sık sık, o zamanlar sevmediğim Türk kahvesini içmek için evine davet ederdi. Ama o sıralarda yirmili yaşlarımın başındaydım, o ise yetmişine yaklaşıyordu, onun için içerdim.

Zaman, zevkimizi hemen hemen her şeyde yumuşatır. Kemer altlarından birindeki bir kafede eski püskü bir halı örtülü alçak tabureye oturuyor ve zevkle Türk kahvemi içiyorum. Meğer insan kahve telvesinden geleceğini okuyabilirmiş. Sıvıyı içtikten sonra fincan tabağa ters döndürülüp kapatılıyor. Fincanın dibine bir halka konuyor. Soğuk halkanın, tabak ile birbirine yapışmalarını sağlayacak bir vakum üretecek şekilde, fincanı soğutması bekleniyor. Üç kere okunuyor: tabaktaki telve, fincandaki telve ve tabağa döküldükten sonra telvenin geri kalanı. Benim falımda hayatımda meydana gelecek bir çatal, bir kopuş, yeni bir başlangıç var. Bence çok geç. Ama Allah bilir!

Türk kahvesi genellikle bir parça lokumla sunulur. İngiliz Katolik yazarlar için bu, kâfirlerin sembolü halini almıştı: Dorothy L. Sayers'ın *Strong Poison*'daki alçak canisi lokuma karşı tehlikeli bir tutku duyar ve C. S. Lewis'in *The Chronicles of Narnia / Narnia Günlükleri*'nde çocuk hain Peter, kötü Beyaz Kraliçe'nin ona sunduğu bir lokumla baştan çıkar. Graham Greene'in *İstanbul Treni*'nde de lokum hakkında hor görücü bir yorum hatırlar gibiyim.

Başka bir kültürün beylik lafları genelde çeviride çarpıtılır: lokum, Türk kahvesi, Anadolu halıları. Dante dolandırıcılığın alegorisi olan kanatlı canavar Geryon'u, "Tatarlar ya da Türklerin işli halılarından daha da renkli" desenli bir paltoyla betimlemişti.

Tanpınar da bu semtte bir süre oturmuş, İstiklal'in Tünel ucunda. Bina şimdi çok harap halde, köşedeki giriş muazzam boyutlu çimentodan yarı-sütunlarla desteklenmiş. Alt katın bir kısmını bir tişört dükkânı işgal etmiş. Bir ayakkabı boyacısı bana hizmetini sunuyor. Suriye'den gelme bir Türk olduğunu, oradaki çatışmadan bu yakınlarda kaçtığını ve yedi çocuğu olduğunu ama birinin savaş sırasında öldüğünü söylüyor. Bunu gülerek söylüyor, sanki dehşetten mahcup olmuş gibi. Köşeyi dönünce Galata Mevlevihanesi var. Küçük bir yeraltı odası girişinin üstündeki bir plaka burasının "kendi kederini hissetmek için gittiğin" bir yer olduğunu ilan ediyor.

Tanpınar'ın kitabında sözü geçen yerleri görmeye çalışacağım: çeşmeler, otantik semtler, camiler ve kahvehaneler. Tanpınar mürebbiyesinin İstanbul'da altı kaynaktan söz ettiğini söylüyor, üçü Avrupa yakasında, üçü Anadolu yakasında.

Avrupa yakasında:
• Çırçır suyu
• Şifa suyu
• Hünkâr suyu

Asya yakasında:
• Karakulak suyu
• Taşdelen suyu
• Sırmakeş suyu

Tanpınar'a göre "hakiki" İstanbul:
• Beyoğlu semti
• Üsküdar semti
• Erenköy civarı
• Bentler civarı (koruma alanı, piknik için)
• Çekmece civarı (yerleşim)
• Heybeliada
• Şehzadebaşı
• Çamlıca tepesi

Camiler:
• Beylerbeyi
• Beyazıt
• Tarabya
• Üsküdar'ın Valide Sultan'ı
• Şehzade
• Yeni Cami
• Abdülbaki
• Sümbül Sinan Camii ve Türbesi
• Hırka-i Şerif (kadim dergâh)

Kahvehaneler (çoğu artık yok olmuş):
• "Akademi" Sultanahmet Meydanı köşesinde
• "Yeni Şark" ya da "L'Orient"
• "Yıldız"

Tanpınar'ın Anadolu tarafındaki camilerine gitmek için milyonlarca İstanbullu'nun her gün, gidiş gelişte yaptığı gibi, Boğaz'ı vapurla geçiyorum. Bunun dikkate değer bir şey olduğunu düşünüyormuş gibi bir halleri yok. Benim için kıtaların, evin bir odasından diğerine geçer basitlikteki bu akıcı değişimi ortaya olağanüstü bir duygu çıkarıyor. Dünyanın başka hiçbir yerinde bunu hissetmedim: üzerinde yaşadığımız yerkürenin onca büyük kısmını kapsayan muazzam bir coğrafya boyunca naklediliyor olma hissi.

Bir şehirde her zaman bir ziyaretçi olarak bana o şehrin sakinlerinin kimliklerine dair ipucu veren bir şey vardır. Genellikle, bir kütüphane. İstanbul'da bu Boğaz'ı geçmek olacakmış gibi görünüyor. Panama Kanalı'nı hiç geçmedim ama belki de aynı histir: iki hayalet bölüme ayrılmış, her birinde kollarını, Virgilius'un Styx'i geçmek için bekleyen ruhlar hakkında dediği gibi, "diğer kıyıya karşı sevgiyle" uzatmış tayf ev sahipleri olan bir şehirde sürüklenir gibi. Ya da belki, tek bir isimle adlandırılmış olan aslında suyun ikiz yaptığı, her biri dikkatimizi çekmek için rekabet halinde iki hayalet şehirdir.

Tanpınar, "Boğaz'ın mazisi belki de aradıklarımızı yerlerinde bulamadığımız için bizi öbürlerinden daha fazla çekiyor"[6] diye yazmış. Denizin sesi, hem çok önce söylenmiş bir şeyin, hem de henüz oluşmamış, gelecekteki bir sesin yankısı. Benzer sayılacak bir fikir Cees Nooteboom'un *Poseidon'a Mektuplar*'ında ortaya çıkar. "Denizin kenarında durduğumda seni, senin binlerce sesinle duyabiliyorum" diye yazar. "Bazen haykırıyorsun, her soruyla alay eden gürültülü bir kahkaha, başka gecelerde ise ölüm kadar durgun, yıldızların, içinde kendini görebileceği bir ayna." Cees'in adına, Poseidon'a bir saygı gösterisi olarak, Boğaziçi'ne bir Türk lirası atıyorum.

Öbür tarafta, 2005'te Almanların yıktığı ve sonra aynı şekilde yeniden inşa ettiği eski caminin, Haydarpaşa'nın minareleri. Neden? Yoksa bu bir Pierre Menard jesti miydi? Menard, Borges'in meşhur hikâyesinde *Don Quixote*'yi kelimesi kelimesine yazar ama yirminci yüzyılda ve böylece klasik metne tamamen yeni bir anlam kazandırır.

---

6 A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, YKY, 2000, s. 234.

Beylerbeyi Camii temizleniyor, onun için sadece dışarıdan hayran oluyorum. Ve Abdülbaki Camii'nin küçük, güzel binası da yenileniyor. Şimdi hükümet tarafından, geçmişi yeniden değerlendirme çabasıyla birçok cami restore ediliyor. Tanpınar'ın çok özlemini çektiği bir şey. Ama bu restorasyon politikasının ne kadarı hakiki bir arkeolojik çabadan geliyor ve ne kadarı muhafazakâr dincilere yönelik demagojik bir jest? Asla bilemezsiniz. İnsan bu önlemlerin, hiç değilse kısmen dikkati daha ciddi hükümet sorunlarından uzağa çekmeyi amaçladığından şüpheleniyor. Ama buna rağmen onları sevk eden ne olursa olsun, bazılarının kendiliklerinden değeri var. Camilerin kesinlikle restore edilmeye ihtiyacı var. Erdoğan'ın okullarda Arapça yazının ve Osmanlı el yazısının öğrenilmesi için dayatması, özünde hatalı görünmüyor. Avrupalı öğrenciler, dilleri ve gramerlerinin kökünü anlamalarını mümkün kılacak Latince ve Grekçe'yi kaybetmenin sıkıntısını çektiler. Atatürk devrinde Türkiye Cumhuriyeti için bir kimlik tanımlama ihtiyacı, Osmanlı geçmişiyle olan bütün bağları koparmayı gerektiriyordu. Ama bugün?

Mahmoud Darwish, kimlik tanımları hakkında çok şey bilen aziz bir dostum, bir keresinde bana demişti ki: "Kendimden başka hiçbir şeyi temsil etmeye karar vermem. Ama o da ortak anılarla dolu."

Boğaz'a bakan Çamlıca Tepesi'nin altındayım. Yakındaki bir masada İspanyol turistler oturuyor. Mağribilerin hatırası acaba hâlâ turkos kelimesine nüfuz ediyor mu? Kelimelerin geçici anlamlarını veren bir sözlük mü derlesek?

Deniz kıyısındaki kafelerden birinde, bir başka coğrafi aydınlanma yaşıyorum: Buradan, Avrupa İstanbulu ecnebi bir şehir gibi görünüyor, en solda Haliç, sağda Boğaz Köprüsü ve Marmara Denizi. Koskocaman, renkli şilepler, uzaklarda, suyun üzerinde Mors alfabesiyle yazılmış bir yazıdaki uzun sinyaller gibi görünüyor. Taksi şoförü bana gençken arkadaşlarıyla birlikte mangal yapmaya Çamlıca Tepesi'ne geldiklerini anlatıyor: Artık bunu yapmalarına izin yok. Erdoğan başbakanken konutu oradaydı.

Burada, Anadolu yakasında da birkaç farklı etnik köken var. Üsküdar Valide Sultan Camii yakınlarında, Şeyh Yokuşu bayırında, buraya bir asırdan önce yerleşmiş Roman toplulukları yaşıyor.

Çok muhafazakâr, dindar bir yer: Sokağa boydan boya Kuran ayetleri yazılı pankartlar asılı, hoparlörlerden Kuran okunuyor. Üsküdar ve civarında yaşayan Türk işadamları ortanın sağındalar ve Erdoğan'ı destekliyorlar.

Kadıköy Çarşısı'nda her tür plastik kap kacaktan baharata kadar pek çok ticaret kolu mevcut, ama hepsi bir yana, burası balık için bir Cartier vitrini. Elmas pullu, yakut gözlü, safir ve zümrüt kaplı, daha önce hiç görmediğim balıklar ve aşina olduğumu sandığım balıklar, ahtapot ve midye ve ıstakoz, karides ve tanımadığım kabuklu deniz ürünleri, kadim bir deniz tanrısına sunulmuş gibi pırıl pırıl sergilenmiş yatıyorlar. Cees'in Poseidon'u kıskanırdı.

Köşede, bir balıkçı/balık lokantasında şunları yiyorum:

Levrek (deniyor sanırım) iki farklı şekilde pişirilmiş: hardal ve soğanda marine edilmiş ve buğulanarak tarçın ve kakule çeşnili pirinçle doldurulmuş (bu sonuncusu bir Ermeni yemeği). Ayrıca, soya sosu ve kişnişli palamut. Sonra koca bir tabak dolusu, değişik türlerde kızarmış balık: barbunya, sardalya, çipura fileto, hepsi tava ve çiğ beyaz soğan, limon ve roka ile sunulmuş. Duvarlarda Atatürk fotoğrafları ve yazdıklarından alıntılar var, bir caminin duvarlarını süsleyen kutsal deyişler gibi.

Akşam Edirnekapı surlarına gidiyorum, Konstantinopolis'in eski surlarının harabeleri, şimdi şehre giden anayolun kirli havası üzerinde karaltı halinde yükseliyor. Katlar, etten sıyrılmış deri gibi görünür hale getirilmiş, yukarıdan aşağıya: taş blokları, tuğlalar, yeniden bloklar, yeniden tuğlalar ve sonunda kayalar. Konstantin 'in mimarları burayı böyle mi inşa etti?

Surda, yiyecek satıcıları ile otobüslerin yanında, büyük bir giriş keşfediyorum. Bir plakada Türklerin topla ateş ederek ilk kez bir gedik açmayı başardıkları yerin burası olduğu yazılı, böylece de 29 Mayıs Salı 1453'te şehri almayı başarmışlar. Haliç yakınında, bunun eşi bir yazısı olan benzer bir kapı var.

Memento mori.

Harabeler bize bütün o güçlü toplumların ve aynı zamanda kendimizin geçip gidişini hatırlatıyor. Ama yasımızın bir noktasında, bize yas tutma bahanesi verilmesinden doğan bir sevinç duygusu var. Bugün önümüzde yükselen anıtın, uzaklardaki bir öğlen sonrasında, geleceğin şairleri onun geçmişteki ihtişamının

şarkısını yazabilsin diye toza ve molozlara dönüşeceği fikri hoşumuza gider. Bilindiği gibi kadim Anglosaksonlar Roma yapılarının harabe haline gelmesine izin verir, sonra da onların göçüp gidişine ağıtlar yakardı. Yunan şehirlerinin yükselişi, kırsal kesimi surlar dışında güçsüzleşmeye bıraktı ve bundan pastoral şiir doğdu. Trenler ve uçaklar dar bakışın sonunu ilan etti ve yurtseverliğin yeniden doğmasına izin verdi. Aynı şey yeni teknolojilerle de oldu. Fotoğrafçılık, Picasso ve Jackson Pollock'un doğumundan önce, resmin ölümünü ilan etti. Sinema, Brecht ve Beckett henüz gelmeden tiyatronun geçmişte kaldığını bildirdi. Ve Gutenberg'in matbaa makinesi el yazması kitapların sonunu duyururken, kaligrafiye karşı ani bir tutku patlak verdi ve mektup yazma elkitapları on altıncı yüzyıl başlarında en çok satan kitaplar halini aldı. Ölüm arzularımız son derece şüphe çekici.

Kadıköy Meydanı'nda, vapur iskelesinin yanında, bir grup adam geleneksel müzikle dans ediyor. Doğaçlama bir dans diyorlar, sadece eğlenmek için. Karadeniz bölgesinden geliyorlar. Nostalji onları mutlulukla dans ettiriyor.

Akşamları, Beyoğlu semtinde dolaşıyorum: Kafeler ve küçük dükkânlar gecenin geç saatlerine kadar açık. İstanbul hep başka bir ayartma sunar gibi, bir başka kahve ya da çayhane, bir başka eğlence. Erken kalkanlarla gece cümbüş yapanlar, gece yarısını izleyen saatlerde vapurda bir araya geliyor, sanki şehrin kendisi durmaya, duraklayıp soluklanmaya gönülsüzmüş gibi, sanki varlığı gerçeklikten ziyade efsaneye aitmiş ve hummalı faaliyeti, kadim melankolisine, karmaşık yakın tarihine rağmen mutlu bir bugünün hayaliyle var olmasına izin veriyormuş gibi.

Bütün mutlu şehirler birbirine benzer (Tolstoy'un aileler için yaptığı meşhur gözlem gibi), ama her melankolik şehrin melankolisi kendine özgüdür. Lizbon'un *saudade*'si, Burgos'un *tristeza*'sı, Buenos Aires'in *mufa*'sı, Torino'nun *mestizia*'sı, Viyana'nın *Traurigkeit*'ı, İskenderiye'nin can sıkıntısı, Prag'ın hayalet çizgileri, Glasgow'un abusluğu, Boston'un keyifsizliği, sadece yüzeyde ortak bir melankoli hissini paylaşır. Orhan Pamuk'a göre, İstanbul'un melankolisi hüzündür, Arapça kökü (beş kere Kuran'da geçer) derin bir ruhsal kayıp duygusu, ama aynı zamanda hayata umutla bakış anlamına gelen Türkçe bir kelime, "bu yüzden de olumsuz

olduğu kadar olumlu bulunan bir duygu." Sufiler için, Tanrı'ya yeterince yakın olmayışımızın neden olduğu ruhsal ıstıraptır; San Juan dela Cruz'a göre, bu ıstırap acı çeken kimsenin o kadar aşağı düşmesine yol açar ki, ruhu, bunun bir sonucu olarak, ilahi arzusuna yükselecektir. Dolayısıyla hüzün aranan bir durumdur ve acı çeken kimseye bu ıstırabı veren aslında hüznün varlığı değil, yokluğudur. "Hüzünlenmemeyi bir hüzün nedeni sayarak" diyor Pamuk, "yeterince üzülemediği için üzülerek ... bu anlayış, İslam kültüründe hüzne kalıcı bir itibar verdi."[7] Ben ise onu başka bir şekilde, uzaklardaki ergenliğimde bir yerlere çömelmiş eski bir duygunun gölgesi olarak yaşıyorum.

Rıhtımda, işadamı görünüşlü biri bir dilenciye sandviç almayı teklif ediyor. Sandviçi ona verdiğinde, dilenci daha fazla domates konmasını talep ediyor. Sonra, belirli bir sos. Sonra da sarmak için peçeteler. Yerine getirdiği bütün bu talepler sırasında, işadamı hayretler içinde kalıyor. Türkiye'de bir dilenciye sadaka verdiğinizde, doğru cevap "Allah razı olsun"dur.

O gece daha ileri saatlerde, otel odamın penceresinin dışında martılar huysuz çocukların, vaklayan ördekler ya da incinmiş kedilerin çığlıklarını andıracak şekilde feryat ediyorlardı. Bu onların üreme mevsimi. Vapurda rastladığım yaşlı bir Ermeni adam bana martıların ölülerin hayaletleri olduğunu söyledi.

Bunlar tesadüfi karşılaşmalar mı? Hayatımızı meydana getiren olayların birbirinin ardından kurallara uygun bir şekilde gelişi, oldukları sırada, bize şans eseri gibi görünür. Beklenmedik bir karşılaşma, ani bir ölüm, ilk bakışta aşk, kulak misafiri olunmuş bir konuşma, bütün bunların, olay örgüsü sıkı bir gerilimden değil de kafası karışmış bir hayalperestin düzensiz notlarından doğduğunu hayal ederiz. Boğaz'ı geçerken görülen bir adam Pera Palas otelde çok makyajlı, şık giyimli bir hanımla konuşurken görülür ve o kadın, aynı hafta, aynı giysiyle, bir suç skandaline karışmış olarak bir gazetenin birinci sayfasından bana bakar. Bu olayların hepsi garip ya da keyfi olarak görülebilir, oysa şans bizim kendi ihmalkâr okumamızdan başka bir şey de olmayabilir. Doğru sırayla, ilk bölümden son bölüme kadar okuyunca yaptığı-

7 Orhan Pamuk, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, YKY, 2003, s. 92.

mız, tanık olduğumuz her şey ne kadar ihtimal dışı ve bağlantısız görünse de, bizim hem anlatıcısı hem de kahramanı olduğumuz bir hikâyeye uyar.

Avusturya Konsolosluğu'ndaki bir etkinlikte (belki de Avusturyalı büyükanne ve büyükbabamın hayaletleri kuleli çatının üstünde kanat çırpıyordu), Türk-Yahudi romancı Mario Levi'yle tanıştım. On altıncı yüzyılda İspanya'dan sürgün edilen Yahudilerin beraberlerinde Kuzey Afrika'ya götürdükleri dil olan Ladinoyu konuşuyordu. Ben de bir başka İspanyol diyalektiyle, Rio de la Plata'nın porteño'suyla cevap verdim. Konsolosluk, Sultan'ın on dokuzuncu yüzyılda İmparator Franz Josef'e verdiği Yaz Sarayı'na yerleşmiş. Avusturyalı çağdaş bir sanatçı tarafından elbise askılarından yapılmış ve akıllıca "Askılar" adı verilmiş kauçuğumsu bir yerleştirme ile kaplanmış güzel Venedik şamdanları.

Daha sonra Mario Levi bana eski Yeldeğirmeni Yahudi mahallesinde rehberlik ediyor. Bana eskiden burada değirmenler olduğunu söylüyor; şimdi sadece fırınlar kalmış. Yiyecek hakkında konuşuyoruz ve bana bu semte özgü iki yemekten bahsediyor: içine koyun kıyması ve pirinç doldurulmuş ayva ve limon suyunda hazırlanmış enginar. Bu sonuncusunun tarifini de veriyor. Beş tane soyulmuş ayıklanmış enginar göbeğini alın, her birine bir soğan yerleştirin, içine beş yemek kaşığı zeytinyağı ile iki limonun suyunu koyup (Levi, limonları da koymayı tavsiye ediyor) tuz ve şeker ekleyerek iki bardak suda yavaş yavaş pişirin.

Başlangıçta İstanbul'da 120.000 Yahudi varmış; şimdi ise 18.000. İlk Yahudi aileler buraya, Rum ve Ermenilerden sonra, 1900'lerin başında gelmiş. Önceki Yahudi mahallelerini bir yangın yok etti ve sakinlerini buraya yerleşip bir sinagog açmaya zorlamış. Sultan onların yerleşimine izin verdikten sonra buraya Hamit İsrail denmiş. Belli ki, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya ve diğer ülkelerdeki gibi, burada ırkçı yasalar ilan edilmemiş; ancak Türk hükümeti bütün "azınlıklar"dan aşırı yüksek gelir vergisi talep etti. Ödeyemeyenler Erzurum'da, Aşkale köyü yanındaki bir çalışma kampına gönderildi, burada pek çok kişi soğuktan ve fiziksel yorgunluktan öldü.

Ali Kazma tarafından, onun dairesindeki bir arkadaş toplantısına davet olundum – yazarlar, ressamlar, galeri sahipleri. Ali,

ayrıntılar için mahrem (ama aynı zamanda dayanılmayacak kadar titiz) bir gözü olan, işin nasıl meydana geldiğiyle, şeylerin nasıl yapıldığıyla, kimi görevlerin yerine getirilmesi sırasında hangi uzam ve hangi zamanın yaratıldığıyla ilgilenen olağanüstü bir fotoğrafçı ve video sanatçısı. "Titiz"in "korku"yla bağı geliyor aklıma – Ali'nin durumunda yeterince tam olmama korkusu belki. Çelişkili olarak, tam oluşu soğuk nesnelliğin zıddı gibi görünüyor. Bedensel bir tam oluş. Öznelliğin kesinliği. Fabrika ve atölye ritüellerinin erotik bir şekilde anlaşılması. Diderot, *Encyclopèdie*'sinde tarif ettiği çeşitli meslekten işçileri resmeden baskı kalıplarını sipariş ederken aynı ruhla çalışmıştı. İş alanlarına gönderilen illüstratörlere "Soru sormayın" diye talimat vermişti. "Gözlemleyin ve belgeleyin." Diderot'nun bildiği gibi sorular genellikle beklenen bir cevabı ima eder. Ali, fark edilebilecek bir önyargıdan yaratmıyormuş gibi görünüyor.

Bir sanat tarihçisi bana "doksanlar kuşağı" dediği şeyi açıklıyor: etnik kökenlerinin iadesini isteyen sanatçılar, Ermeniler, Kürtler vesaire. Böylesi kökenler gerçekten de lisanlarını renklendiriyor mu? Örneğin Ali'nin işlerinde fark edilebiliyorlar mı hiç? Benim yazılarım Rus, Avusturyalı, Moğol atalarımın uzak kelimelerine çalıyor mu? Ve öyleyse eğer, nasıl, ne derecede, hangi okunabilir şekilde?

Tanpınar Selçuklu şehirleri için şöyle der: "Şehirleri ortasında renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyle, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdundan getirdiğimiz şekilleri hususîlikleriyle yükseldikçe etraflarındaki hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan bir aslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar."[8] Belki de atalarımızın dilleri, yaptığımız her şeye, mimarimize ve jestlerimize biz farkına varmadan nüfuz ederek derialtı bir kaynaktan fokurduyordur. Ali'nin fotoğrafları ve benim kitaplarım uzak ve dipsiz bir yerde gömülü tarih öncesi bir pençe tarafından birleştiriliyor mu? Böyle bir çalışma çok uzaklarda ve çok eskilerdeki bir şeyin çevirisi mi?

Türkçe bilmediğim için, Türkçe konuşanlar arasında olduğum zaman çevirmenlerin kulağı ve diline bağlı oluyorum. Bir

8 Tanpınar, *Agy.*, s. 67.

İstanbul yayınevi için çalışan bir çevirmen bana çevirmenlerimin insanların dediklerini çevirirken cevapları kendi açıklamaları ve fikirleriyle yorumlama ve süsleme eğiliminde olup olmadıklarını soruyor. Süsledikleri fikrindeyim. Parlatma sanatı olarak çeviri.

Tanpınar diyor ki: "Bu cins tesadüflerin en şaşırtıcısını isimler yapar; dil dediğimiz asıl manevi insanı vücuda getiren büyük kaynaktan geldikleri için mi nedir, onlar bize etrafımızı alan tılsımın bütün sırrıyla zengindirler."[9] O isimler, Bizans, Konstantinopolis, İstanbul, bunu mu yapıyorlar? Bu daima değişen şehre, daima değişen isimleri vasıtasıyla kimliklerden bir palimpsest mi yaratıyorlar?

Emin değilim. Pek çok aldanmamız arasında kimliğinki en ısrarlı olanıdır. Kopernikus'a rağmen, her birimiz kendi şehrini, çevresindeki dünyanın merkezinde diye hayal eder ve kendisinin bütün diğer mevcudiyetleri yok sayarak, kendi adına hareket edebileceği, düşüneceği ve hissedeceğine inanır. Biz evrenin bilincindeyken ya da bilincinde olduğumuzu düşünürken, evren varlığımızı umursamaz bile ve bizim sevgili zaman, uzam, rüya ve uyanıklık halleri öğretilerimiz, evrensel anlamda bir hiçtir. "Esse est percipi" dedi iyi piskopos Berkeley, "olmak algılanmaktır" ve şunu da ekleyebilirdi: olmak dokunulmak, işitilmek, koklanmak, konuşulmaktır. Çok gerçek bir anlamda her birimiz başkalarının ellerindeyiz.

İstanbul'da (başka pek çok şehirde olduğu gibi) bu bütün diğerleri anlamına gelir, hem canlılar hem ölüler. Zamana ilişkin dar görüşlü fikirlerimiz sadece şimdimizde olanların mevcut olduğunu, ölülerin ise arkamızda kalan yolda tozdan ibaret kaldığını kabul eder. Ancak mantıklı düşünceden daha derin ve daha güçlü bir şey bunun aksini doğrular. Şehirlerimiz, çoktan un ufak olmuş şehirlerin gölgeleri üzerine inşa edilmiştir, çağdaşlarımız çok eskiden kalma ölüm maskelerinin hatlarını taşır. Konuşmamız, bizim olmayan ama artık küle dönüşmüş dillerin söylemiş olduğu kelimelerden meydana gelmiştir. İşte bunun içindir ki Dante'nin öteki dünyalarında, ölülerin ruhları konuşabilir, çünkü Dante her insan diyaloğunun bizden önce gelmiş ve asla gerçek anlamda gitmemiş

9 *Agy.*, s. 121.

olanların seslerine gereksindiğini biliyordu. Daima hayaletlerin huzurundayız.

Hayaletler şehri olarak İstanbul, paylaşılmış melankoli olarak İstanbul, ikiz olarak İstanbul, ufalanmış binaların ve tayf minarelerin siyah-beyaz imajları olarak İstanbul, yüksek pencereler ve balkonlardan görülmüş labirent benzeri sokakların İstanbul'u, Ali'nin kamerasının gözüyle incelenmiş kapılar arkasındaki İstanbul, yabancıların arzusuyla icat edilmiş İstanbul, ilk aşkların ve cenaze törenlerinin İstanbul'u: sonunda, bütün bu tanımlama çabaları kendi portresi olarak İstanbul halini alıyor. Belki de büyükbabamın gördüğü buydu.

Erzurum

Erzurum'a göklerden iniyorum, saatler boyunca, biraz çeşitlilik olsun diye birkaçı kar kaplı, çorak, pas renkli zirvelerin üstünden uçtuk. Erzurum'a uçakla inmek, göçebe geçmişimde tanıdığım Patagonya ya da Kanada ovalarına inmek gibi: deniz seviyesinin 2000 metre üstünde, yüce dağların kışkırttığı muazzam bir düzlük. Modern Erzurum, kadim merkezin etrafında inşa edilmiş, görünürde özelliksiz bir şehir. Her şey ama her şey gri görünüyor. Havaalanından gelen yolda, yan sokaklardan inerken, Ankara ya da İstanbul'da gördüğümden çok daha fazla örtülü kadın var. Erzurum'un kadınları ile erkekleri fiziksel kuvvet ve zihinsel esneklik sahibi olarak tanınıyorlar. Bir Alman profesör bana, "İnançları nedeniyle" diyor. Gürcistan, İran ve Özbekistan'a uzak değiliz.

Burada hava, Montreal ya da Winnipeg'den bildiğim gibi aşırı, kışları eksi otuz derece, yazları çok sıcak. Evler sobayla değil de mangalla ısınıyor. Profesör, bir modern Türk şiiri kitabından, "Soba bir mobilyadır, mangal ise yaşayan bir ruh" diye alıntı yapıyor. Anacaddenin dışındaki bodrum katındaki bir çayhanede çay içip anlamadığım sohbetleri dinliyorum. Erkekler (burada kadın yok) kilim kaplı iskemlelerde oturup sonu gelmez tavla oyunları oynuyorlar. Bir köşede koskoca bir semaver, aynı anda üç çaydanlığın doldurulmasını sağlıyor. Kıtlama, "ağzında bir parça şekerle çay içmek" anlamında harika bir Türkçe kelime. Büyükannemin, semaverden çayını aldıktan sonra tıpatıp aynısını yaptığını hatırlıyorum. Aşina olmayan bir şey birden aşina hale geliyor.

Erzurum Hindistan'dan Avrupa'ya uzanan İpek Yolu'nun üzerindeydi, çok müreffehti, siyasi önem taşıyor, Kafkasya ile Anadolu arasındaki geçişi kontrol ediyordu ve çok sayıda farklı halk, Erzurum üzerinde kontrol kazanmaya çalıştı: Bizanslılar, Sasaniler, Araplar, Ermeniler, Selçuk Türkleri, Moğollar ve Osmanlılar. Osmanlı döneminde Erzurum uzaklardaki sultanlar tarafından gittikçe daha çok ihmal edildi ve iktidarın merkezi olarak Balkan

devletleri tercih edildi. 1662'de Avcı diye bilinen IV. Mehmet Erzurum halkı "son derece çalışkan, buna rağmen yoksul" olduğu için, vergi vermeleri gerekmediğine hükmetti. Bunlar hüsnükuruntu sonucu ortaya çıkan dini efsaneler mi?

Sonra Ruslar kırk yıl süreyle Erzurum'u işgal etti, arkalarında perişanlık hikâyeleri bıraktılar. Sonra, 1919'da Atatürk İstanbul'a yerleşmiş Müttefik Ordularından kaçarak Erzurum'a geldiğinde bütün bunlar değişti. Burada, onu tutuklama emrine itaat etmeyen askeriye tarafından alkışlarla karşılandı, burada ilk Bağımsızlık Kongresi'ni düzenledi, burada yeni bir devlet yaratma sürecini başlattı. Türk siyasi kampanyaları bugün bile Erzurum'da başlar.

İpek Yolu Erzurum'u elbette Tanpınar'ın 1923'te gördüğü harap olmuş şehirden çok farklıydı, değerli kalıntıları zarafetten yoksun modern binaların arkasına saklanmış olan bugünkü şehir daha da farklı. "O zamanın Erzurum'u" diye yazmıştı Tanpınar, "on yıl sonra 1923'te gördüğüm Erzurum'dan çok başkaydı. Her türlü kıyafette bir kalabalığın çarşı pazarını doldurduğu, saraç, kuyumcu, bakırcı dükkânlarıyla, senede o kadar malın girip çıktığı hanlarıyla, ambarlarıyla eşraf ve âyânı, esnafı, otuz sekiz medresesi, elli dört Camiiyle İran transitinin beslediği refahlı ve mamur Erzurum'la on yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi."[1] Gerçekten de edilemez.

Erzurum merkezinin etrafında, dağınık halde, gri toza karışmış, yaşı yokmuş gibi görünen, yıkıldı yıkılacak birkaç ev vardır. Erzurum, Tanpınar'ın kaybolmayacağını umduğu o geçmişin önemli bir parçası olduğu halde onları yenileme yolunda da herhangi bir plan (ya da para) yok. Ama Erzurum'da bir ihmal estetiği var gibi: Kırılmış ya da düşmüş olanı bırak ve enkaz üzerine inşa et. Gaz Azerbaycan ya da İran'dan geliyor ve evlerin bazılarında "kiralık ya da satılık, doğalgazlı" diye duyurular var. Bana Tanpınar'ın Paris'teki evlerde görmüş olacağı tabelaları hatırlatıyorlar: "Gaz à tous les étages."

İyi muhafaza edilmiş avlularda, üst üste yığılmış molozlardan oluşan duvarların gerisinde, radyoda türkü dedikleri halk şarkılarını duyarsınız, melankolik hayaletler olarak görünmeden ağıt

1 A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, YKY, 2000, s. 47.

yakarlar. Gün ortasında müezzinin camiden yankılanan ezanı şarkıları boğar. İnsanlar geçerken yalnızca Türkçe değil, Arapça, Kürtçe, Ermenice de işitilir. Burası, bir arabanın camından görülemeyecek bir şehirdir. Beklemek ve yürümek, Erzurum'daki sembolik varoluşsal edimler gibidir.

Yürümeyi hep sevmişimdir. Başlangıçta, çocukken, bir yere ulaşmak için yürürdüm. Bana yolun sonunda bir şey vaat edildiği için yürürdüm, kumların kıyısında bir deniz, tepenin zirvesinde bir hikâye. Mürebbiyem yürümeyi çok severdi ve babamın işinin olduğu eski şehrin sokaklarında, dev kaplumbağaların kumda kaynaştığı kumsalda, yakındaki tepenin yamaçlarından yukarıya (ki orada, Haç'ın duraklarını izleyerek İsa'nın Çilesi bana, hikâye kitaplarımın göstermeye cüret ettiğinden çok daha kanlı görüntülerle ilk defa anlatıldı) onu izlemem için beni ödüllerle ikna ederdi. Böyle ödüllere rağmen yürümeyi sevmezdim, çünkü kıvrılıp kitaplarımı okumanın aksine, tatmin duygusu hemen gelmezdi. Okurken, maceraya derhal atılırsın; yürürken, oraya gidene kadar beklemen gerekir. Ve sonra hiçbir şey olmayabilir.

Yürümek için yürümeye ancak Buenos Aires'teki lise yıllarımda başladım. Beş-altı yıl süreyle her yaz bir grup arkadaşla yavaş bir trenle Patagonya'ya seyahat ettim, orada ormanlarda haftalarca yürür, dağları aşardık. Yürümemizin hiçbir amacı yoktu. Yolların ve kuralların yürüyüşçünün özgürlüğünü sertçe (ve kuşkusuz haklı olarak) sınırladığı muntazam Kanada ulusal parklarının aksine, Patagonya'da birkaç ormancının, geyiklerin, şaşırtacak çeşitlilikte kuşların ve bazı bazı da bir pumanın sakini olduğu, hayal edilemeyecek kadar büyük ve güzel peyzajda kendi başınızın çaresine bakmaya bırakılırdınız. Esquel kentinde trenden iner, Buenos Aires'ten getirdiklerimize ek olarak biraz erzak alır, görünüşü kurtarmak için elde harita, bakir doğada kendimizi kaybedelim diye çabalardık.

Falanca zirveye çıkmaktan, laf olsun diye filanca göle ulaşmaktan konuşurduk, ama aslında pek umurumuzda değildi. Umurumuzda olan, gözler yerde, kimin yaptığını bilmediğimiz patikalarda tek sıra yürümekti.

Erzurum'da yürüdüğünüzde, iki eşzaman akıp gider. Biri, başınızı her kaldırdığınızda manzara değişiklikleri ile işaretlenen

zamandır: cephelerin farklı bir görünüşü, berideki dağın bir başka açısı, bulutların değişmiş bir deseni. Bu zaman çabuktur ve size sabahın bitmek üzere olduğunu, yemek zamanının yaklaştığını, çok geçmeden yemek yemek için nerede durmak gerektiğini düşüneceğinizi söyler. İkincisi, siz yürürken, çamurlu sokaklar ya da yollarda belli belirsiz hareket eden ayaklarınızın ritmine göre açılan zamandır, karıncalar tozda faşist imparatorluklar inşa eder, bütün bunlar dünyanın yuvarlak oluşunun kanıtı olan inatçı bir devamlılıkla belli olmayan bir şeye doğru ilerler.

Yürüyüşçünün hareketleri, her iki zamana da rahatlıkla uyar. İlkinin ritmine, parça parça konuşmalar, gözlemler, sorular ve yorgun argın yürünen hatta ileri geri haykırılan gelişigüzel cevaplar aittir. Yürürken sohbet etmek zordur, tıpkı bir kütüphanede ayakta dururken sohbet etmenin zor olması gibi. Çevrede olanlar insanın dikkatini söylenen sözden uzaklaştırır ve yapabileceğinizin en iyisi etiketi gözleme, bir cümlenin parçasını peyzajın enstantanesine uydurmak ve sizinle birlikte yürüyenlere (ve belki de kendinize) hâlâ hayatta ve bilinçli olduğunuzu belli etmek için ciyaklamalar, bağırtılar ve homurtular çıkarmaktır. İkincinin sürüklenişinin karşılığı ise, düşünme süreciniz, ilerlemelerinde duyum, biçim ve ses değiştirerek birbirine karışan kelimelerin Joycevari bitişmesidir. En azından benim için, yürüyüş sırasındaki düşüncelerim ender olarak birbirini tutar. Besbelli, her gün Königsberg sokaklarında, komşuların onun geçişiyle saatlerini ayarlayabileceği bir dakiklikle yürüyen ve bu yürüyüşler sırasında kafasında, onu meşhur eden uzun, karmaşık, saf aklı oluşturan Kant'a hayret ediyorum. Benim için Yahya Kemal'i yürüyüşleri sırasında uzak bahçelere ve hatırlanan takımyıldızlara uzun şiirler kurarken hayal etmek daha kolay çünkü yürüyüşçünün zihnindeki anlaşılmayan mırıltılara hayalet gibi nağmelerin eşlik ettiğini biliyorum ve bazı kelimelerin müziğe nasıl pervane gibi yapışabileceklerini ve bir şiir oluşturabileceğini rahatlıkla hayal edebilirim. Tanpınar için ilhamın, Kant'ın emekle oluşturulmuş eserine daha yakın olan farklı, daha akılcı bir süreçle işlediğine inanıyorum.

Bugünlerde yürüyüşün iki zamanı hem kendi kendine ağır, hoş bir söz gevelemeye hem de kendi zihnimde arada bir soru-cevaba izin verecek tek bir senkoplanmış zaman olarak iç içe geçmişe

benziyor. Hepsinin hoş bir adamsendeciliği var. Çok önceleri, yürüme zevki için yürümeyi öğrenmiştim; şimdi, yarım yüzyıldan uzun bir süre sonra, fikirlerin, sanki bir ayağı ötekinin önüne koymanın güvenli süreciymiş gibi bağlanmalarına izin vererek düşünme zevki için düşünmekten hoşlanıyorum; hatırlanmış ya da hayal edilmiş bir diğerinin yanında okunan bir pasaj, (yürümenin bana öğrettiği gibi) seyahatin nedenine ya da sonucunun oluşturduğu ödüle kayıtsız kalarak.

Bir sonuç: Erzurum içindeki sokaklarda bazen bir evin dışında bırakılmış ayakkabılar görüyorum. Diyorlar ki biri ölünce ölen kişinin ayakkabıları, geçen herhangi birinin alması için bir armağan olarak evin dışına bırakılırmış. Böylece hayaletler dünyada gezinmekten vazgeçermiş.

Erzurum'da Tanpınar'ın sözünü ettiği önemli yerler:

1. Semerciler Çarşısı
2. Şehrin kapıları
3. Eski Gümrük Binası
4. Aynalı Kahve (Tebriz Kapısı ve Narmanlı Camii yakınında). Artık yok
5. Eski Mezarlık
6. Erzurum Lisesi
7. Yakutiye Medresesi ve Ulu Camii
8. Germeç Evi'ndeki mesire çayırları
9. Cinis Köyü
10. Tren istasyonu
11. Selçuk Kulesi

Şehrin, vaktiyle tüccarların pusulanın sekiz noktasından gelmek için kullandıkları sekiz kapısı var. Kadim şehir kalesinin parçaları, orada burada kalmış, ama neyi koruyor.

Erzurum'un en iyi bilinen anıtı, on üçüncü yüzyılda Selçuk Sultanı I. Alâaddin Keykubat'ın kızı Hüdâvent Hatun tarafından inşa ettirilen, şimdi de onarılan Çifte Minareli Medrese. Girişimci Sultan kızı arkada on iki kenarlı bir türbede yatıyor. Çift minareli bina şehrin amblemi: Girişimci bir belediye başkanı kaldırımlara bronz baskısını yaptırmış, Hollywood kaldırımlarındaki yıldızlar gibi. Renkli çiniler bir daireyi süslüyor, bir başka daire ve sonra

da minarelerin tepelerindeki üç kare tarafından da çerçeveleniyor: minarelerin tuğlaları yuvarlak biçimli, girintili çıkıntılı. Pek çok camide gördüğüm gibi, taç kapının üstünde, kalıba dökülmüş jölelerin içine benzeyen koni şeklinde esrarengiz içbükey *trompe-l'oeil* alçak rölyefler var. Bunlar mukarnas denen ufak sivri nişler, alttakilerin önüne çıkan ve tuğla, taş, alçı ya da tahtadan yapılmış katmanlar halinde istifli ve boyanmış çiniler, tahta ya da sıvayla örtülüler. Bunların teşhir edilme şekilleri, Kahire, Bağdat ve Elhamra'nın mukarnaslarında görüldüğü gibi, neredeyse sonsuz. Artık elektronik teknoloji, mukarnaslar için varolan binalarda hiç olmayan desenler üretebiliyor. Dinsiz dini mimari.

Kuzeye doğru, anayolun karşısında, avlusu kümbet ve sütunlarla çevrili güzel bir on altıncı yüzyıl binası olan Lala Mustafa Paşa Camii yükseliyor. Minaresi caminin kendi boyutuyla mukayese edildiğinde hayli kısadır. Derler ki Sultan mimarına Kars'ta bir cami inşa etmesini söylemiş ama mimar cami Kars'ta inşa edilirse işgalci Rus ordusunun tahrip etmesinden korktuğu için Erzurum'u tercih eder. Müstakbel eserini korumak için Erzurum'da güzel bir cami yapma kararı alır ama itaatsizlik ederek Sultan'ı da rencide etmek istemediği için, Erzurum'a kısa bir minare, Kars'a da çok daha uzun bir minare diker.

Caminin içi, sessizce okuyup dua eden iki adam dışında boş ama halılı koca açık alan onu dolduracak kalabalıkları zımnen üstünde taşıyor. Tıpkı bir kitabın içeriğini hacmi ve kapağıyla ilan etmesi gibi, mimari yapılar da kullanım özelliklerini sezdirebilmeli. Adı Türkmen destanları ve şarkılarını toplayan kişi olarak geçen yarı efsanevi ortaçağ kişisi Dede Korkut'un bir çağdaşı, içinde Erzurum'a uzun ve âlimane bir bölümün ayrılacağı "Binaların İnşası Üzerine Fizyonomik Tez"i yazabilirdi.

Tahkim edilmiş kalenin kökeni hakkında hiç bilgi yok ama ilk kez beşinci yüzyılda, İmparator Theodosius döneminde inşa edildiği ve on yüzyıl sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından Yeniçeriler için kalacak bir yer olarak restore edildiği sanılıyor. Selçuklular (şu anda tamirde olan) Saat Kulesi'ni on ikinci yüzyılda inşa etmiş: Aynı dönemde, benim kütüphanemin olduğu Fransız köyünde, kararlı Hıristiyanlar, bir duvarı evimle ortak olan kilisenin ilk taşlarını yığmaya koyulmuştu.

1310 yılında İlhan Moğollarının valisi tarafından inşa edilmiş, turkuvaz rengi çini ve tuğlalardan pırıl pırıl bir minaresi olan ve şimdi bir tür müzeye ev sahipliği eden Yakutiye Medresesi'ni ziyaret ediyorum. Avluyu geçtikten sonra, aptes alınan kalabalık çeşmenin berisinde, şaşırtıcı bir alçak rölyef, bir palmiyenin ayırdığı şahlanmış iki aslanı gösteriyor. İçeride, öğrencileri hocalarına başlarını eğmek zorunda bırakmak için çok alçak, bir metre kadar yükseklikte kapıları olan derslikler var. Birinden çıkarken başımı şiddetle vuruyorum: tevazu eksikliğim yüzünden Moğol atalarımdan bir ceza, şüphesiz.

Dışarıda bir grup okullu çocuk bana koşuyor ve resimlerinin çekilmesini istiyorlar. Beyaz sakalım bana farklı farklı yerlerde çeşitli kimlikleri ödünç vermiştir. Meksika'da beni Noel Baba, Racastan'da daha önceki hayatında yaşadığı yeri ziyarete gelmiş bir swami, burada Erzurum'da da belki bir imam, ya da Dede Korkut'un kendisi gibi bilge bir aksakal sanmışlardır. Öyleyse benim durumumda, yüz bilgeliği.

Yemeğin tezgâhta sipariş edilip sonra da bir garson tarafından masaya getirildiği popüler bir restoranda öğle yemeği. Aynı tabakta altı köfte, patates püresi, beyaz pilav, kuru fasulye, kızarmış patlıcan ve domates, yeşil ve kırmızıbiber ile yaprak dolması var. Aynı zamanda, marul, domates ve koca bir turp diliminden oluşan taze salata. Madensuyu (Doyum) yakındaki dağlardan geliyor. Birkaç gün sonra, bir başka restoranda, sadece çorba servisi yaptıklarını görüyorum: mercimek çorbası, domates çorbası, mercimek ve sebze ya da et çorbası.

Ama Erzurum'un gastronomisindeki her şey bu kadar basit değil. Bir akşam bana bunun da tipik Erzurum yemeği olduğunu söyleyerek muhteşem bir yemek sundular: bir tür kebap, dikey yerine yatay olarak kesilmiş cağ kebabı, taze sebze, domates salçası ve yoğurtla servis ediliyor; lavaş ekmeği; ve bir tatlı, küçük puro biçimi baklavadan oluşan kadayıf dolması. Ayrıca "ruzemi" denen çok güzel bir patlıcan yemeği. Patlıcanı pişirin, etli kısmını oyup çıkarın, zeytinyağı, sarmısak ve yoğurtla ezin. Domates-soğan sosuyla kaplayın. Otuz dakikalığına sıcak bir fırına koyun. Bir başka patlıcan tarifini ise şef sundu: Birkaç tane uzun yeşil tatlı biber kızartın, patlıcanın etli kısmını oyup çıkartın, doğrayın ve

közlenmiş sarmısakla karıştırın. Yoğurt ile domates sosu ekleyin ve sıcak fırında pişirin, gene otuz dakika.

Bir başka sefer de bana "Hünerli Eller" restoranında yoğurtlu ve domatesli bir tür hamur işi sunuldu. Restoranı bir grup ev kadını kurmuştu, onlar işletiyordu. Nasıl olsa evde yemek yapmak zorunda olduğumuza göre niye kâr için pişirmeyelim diye düşünmüşlerdi. Öyle ya.

Yemek yiyenleri gözlerken, Raşit Efendi'nin on sekizinci yüzyıl Osmanlı vakayinamelerinde bildirilmiş bir anekdot geliyor aklıma. 1720'de Sultan II. Ahmed'in, Kral XV. Louis henüz on yaşında bir çocukken onun sarayına yolladığı büyükelçisi Mahmut Efendi, Parislilerin ona nasıl ender görülür bir ucube gözüyle baktıklarını tarif ediyor. Yığınlar halinde kadın ve erkek, ona ve maiyetindekilere ağzı açık bakmak için gelirmiş. Güncesinde, "Özellikle de yemek yememizi görmek isterlerdi" diye yazmış. "Biri, 'Kızım istiyor' derdi, bir başkası da 'Karım izninizle siz yemek yerken bakmayı arzu ediyor.' Bir kısmını uzaklaştıramadığımız için, *nolens volens* razı gelirdik."

Bir akşam yemekte karşımda, on iki ya da on üç yaşındaki kızıyla birlikte bir hükümet görevlisi oturuyor. Siyasi bir köşe yazarı olduğunu söylüyor, ben de ona Erdoğan ve Gezi Parkı protestolarını soruyorum. Cevap vermeye başlıyor ama kızı çevirmenimin lafını kesiyor: "Doğru değil bu! Babam böyle demedi!" Sonra da bana öğrencilerin hükümetin meşru yetkisine karşı çıkan fitneciler olduğunu söylüyor. Erdoğan'ın yol ve alışveriş merkezi yapma politikasının Türkiye'nin ekonomisi ve geleceği açısından temel ilke olduğunu. Evet, diyor, ekoloji korunmalı ama ilerleme ve daha fazla iş pahasına değil. Bir yetişkinin inancıyla, "Şimdi ekonomik büyümeyi teşvik etmemiz gerek" diyor. "Daha sonra gezegeni düşünebiliriz." Yemek yapmayı sevdiğini söylüyor. Babası da iyi yemek yapıyor mu diye soruyorum, hayır diyor, yapmıyormuş. "Ama ben feministim" diyor. "Ve bence bütün erkekler yemek yapmalı."

Tanpınar'ın yirmili yıllarda ders verdiği liseden, Erzurum Lisesi'nden öğrenciler de İstanbul'daki yoldaşlarına destek vermek için Gezi Parkı protestolarına katıldı. Okulun içinde muazzam bir duvar resmi 1920 sıralarındaki Balkan Savaşı'ndan Türklerin Yunanları katlettikleri bir sahneyi gösteriyor. Bir Yunan bayrağı

buruş buruş, atların nalları altında yatıyor. Belli bir şekilde anlatılmış bir hikâyenin hatırasındaki sebat. Bundan uzun yıllar sonra bir okul duvar resmi Gezi Parkı protestolarını mı resmedecek, Ermeni trajedisini mi? Ve kim kahraman olarak gösterilecek? Hangi bayrak yerde çiğneniyor olacak?

Yerler orada olduğunu hayal ettiğimiz şeylerle kutsal hale gelir. Puşkin Haziran 1829'da ağır süvari alayında subay olan erkek kardeşini ziyaret için Rus ordusuyla birlikte Erzurum'dayken, orada gördüğünü sandığı şeyler üzerine notlar aldı. Rusların kendi hegemonyaları altındaki bütün yerli halka gösterdikleri tipik hor görme ile, Ermenilere kara çaldı ama âdetleri edebi hayal gücüne hitap eden Kürtler'i yüceltti. Kardeşinin birliğindekiler arasında Puşkin bir Ezidi Kürdünü fark etti: "Kırmızı asker ceketi ve siyah kepiyle upuzun boylu, canavar gibi bir adam." Yanında Ezidiler hakkında Fransızca bir kitap bulunan Puşkin adama (adı Hasan Ağa'ydı, Hasanlı kabilesinin altmış yaşındaki reisiydi) dinini sordu ve Ezidilerin Şeytan'a değil de Tanrı'ya taptıklarını duyunca rahatladı. Rus yetkililer Puşkin'in Erzurum'daki orduları hakkında yazdıklarını beğenmediler, onu gerisin geri St. Petersburg'a yolladılar: eleştirinin gücü ve sansürün sebatı.

Benim için bir şehrin kimliği çoğu kez müzesinde ya da kütüphanesindedir. Erzurum Arkeoloji Müzesi, şehrin bu yoğunlaşmış parıltısı, içinde saatlerce gezindikten sonra bile bana esrarengiz gelen parçalara ayrılmış bir anlatı sunuyor. Ön avluda bin yıllık güzel taştan oyma koyunlar, Venedik Arsenal Müzesi'nin kapısındakiler gibi hoş bir aslan, ama daha da basit: büyük bir baş ve beden yerine sadece iki bacakla ayakta duran bir boşluk. Bana oymaların on dördüncü ya da on beşinci yüzyıldan kaldıkları söylendi.

İçeride Homeros'un çağdaşı Patmos'tan, çivi yazısıyla gururla ilan eden bir küçük kara tuğla buluyorum:

"(Tanrı) Haldi'nin kudretiyle
İspuini oğlu Memua
Bu kaleyi mükemmel şekilde inşa etti."

Bu taş, o mükemmeliyetten geriye kalan tek şey.

Mastodon kemiği parçalarının cam bir mahfazada, sönük bir şekil-

de yattığını gördüm: Mastodon sürülerinin bu düzlüklerden tipide gelişlerini hayal edebilirsiniz, belki de bugün Erzurum kışlarında esip kükreyen tipinin ta kendisi. İklim değişikliği lafını duymamış gibi görünen yerler var: Bu bölgelerde hava hep aşırıdır. Bunu düşünürken, Tanpınar'ın kendi geçmişini yeniden ziyaret ettiğini ama esas olarak bugünden söz ettiğini fark ediyorum. Ben bugünkü yerleri ziyaret ediyorum ama çoğunlukla geçmişi görüyorum.

Çifte Minare'nin güneydoğusunda Erzurum'un en dikkat çekici anıtları var: On birinci yüzyıl sonundan kalma, belki de Ermeniler tarafından inşa edilmiş üç konik yapı, Üç Kümbetler. Düzensiz damalı desenli açık ve koyu renkli taşlarında, birkaç on yıl önce tamamlanmış Floransa Vaftizhanesi'nin estetiğinden bir şeyler var. Koniler, sadece kupolalarının tepesi görünür olan çökük bir katedrali andırıyor. Yapılmaları emrini, Selçuklu hanedanının kurucusu Emir Saltuk'un verdiği söylenir. Ama tam olarak ne içindiler acaba? Anıt? Dua? Gömme? Kimse bilmiyor gibi. Şimdi ise, hepsi inanılmayacak kadar yanardöner bir günbatımına sırtını vermiş kendi düzenledikleri fantastik bir şehrin kalıntıları, çevrelerinde toplanmış insan dünyasının öteberisinin –molozlar, barakalar, sanayi binaları, çaycı dükkânı iskeletleri– kadim gözlemcileri olarak duruyorlar.

Tanpınar Erzurum'un günbatımlarını överdi: Etrafı sıradağlarla çevrili her çayır kenti bu alevli ayrıcalığa sahip gibidir. Kanada Çayırlıklarındaki Calgary'de ve Patagonya'daki Esquel'de böyle harikalar görmüştüm.

Ve sonra, pazarlar var. Erzurum'un pazarları şüphe yok ki İpek Yolu boyunca dolanan kervanların tedarikçisi olduğu kalabalık pazarların zayıf gölgeleridir. Örneğin Tebrikkapı Pazarı küçük, kapalı bir pazar, çay ya da nargile içmek için küçük bölmeleri var. Dükkânlar zevksizlik örneği berbat şeyler satıyor. Yegâne kitapçı, gururla Dan Brown, Paolo Coelho ve Dostoyevski'nin karton ciltli kitaplarını sergiliyor. Girişte baharatçı dükkânına benzer bir şey var, minik mavi çiçeklerle süslü kahverengi bir şal takmış bir dilenci kadın ayı pençesini andıran kocaman esmer bir el uzatıyor. Yakında, plastik bir brandanın altında büyük bir çayhane var. Yırtık pırtık koltuklar, kanepeler ve Türk halılarına üç düzine müşteri yerleşmiş. Müşterilerin kıtlama içtiği çay minik bardaklarda,

yanında limon dilimleriyle sunuluyor. Çayhanenin yanında, alçıdan bir bebek evi gibi duran, eski masa ve kol saatlerinin satıldığı küçücük bir dükkân var. Mavi kepli, kırış kırış yüzlü bir adam tıklayan saat kadranları arasında ayakta duruyor.

Soruyorum: "Cuma pazarı nerede?"
Cevap veriyor: "Salı pazarının yanında."

Nihayet bulduğum Cuma pazarının mütevazı bir pazar olduğu ve geç saatte, sabah on sıralarında açıldığı anlaşılıyor. Pek çok meyve, sebze ve baharat tezgâhıyla akla hayale gelmeyecek esrarlı kullanımlar için tasarlanmış sıra sıra plastik alet var, limon dilimlemek ya da düğme depolamak için: âlet, ihtiyacı yaratıyor. Taze ürünler parlak renk ve kokularda, bizi pişirin diyorlar. Harika kokusu olan mor reyhan. Bir paket güveotu alıyorum ve satıcının o günkü ilk satışı olduğu için paketimi vermeden önce Arapça kısa bir şükür duası okuyor: (Siftah).

Oltu Taşı pazarı daha büyük. 1535 yılında iki kat olarak inşa edilmiş ve bölgenin tipik mücevheratı olan kapkara taşların ticaretini yapıyor. Oltu denen bu yarı-değerli taşlar, binlerce yıl önce Yerküre'nin kabuğunun şiddetli hareketi sonucu rengini ve sertliğini edinmiş fosilleşmiş tahta parçaları. Böyle muazzam zaman ve uzam ölçümleri Erzurum'un bu gizli ve uzak, karanlık amblemlerine uyuyor. Acaba bu tarihöncesi ölüm andaçları, Victoria İngiltere'sinde yas mücevheratı yapmak için kullanılanlar mı diye merak ettim, Bram Stoker'ın Yorkshire'da doğup büyüdüğü kent Lythe'de çıkarılan kapkara İngiliz taşları gibi. Drakula'nın yazarı Erzurum gecelerinin baskın karanlığından da aynı şekilde esinlenir miydi?

Karanlık bir akşam Baltahane Hanı'nda bir grup Türk yazara hitap etmem isteniyor. Türkçe bilmediğim için özür dileyerek Babil lanetinden bir tür tersine dönmüş lütuf olarak söz ediyorum, çünkü bir şeyi sayısız farklı şekilde isimlendirmeye izin veriyor ve misafirperverlikleri için ev sahiplerime teşekkür ediyorum. Ama şimdi, bu şairler arasında sağır ve dilsiz olarak, lanetin olumsuz yanını hissediyorum. Bir tanesi, Harry Potter'ın (ona göre) Türk eşdeğerini tavsiye ediyor: Muhammed bin Süleyman el-Cezuli'nin yazdığı Kara Davud adlı bir on dördüncü yüzyıl fantastik romanı. Bir çevirisini bulup okumalıyım.

Merkezdeki Erzurum Devlet Tiyatrosu'nun Türk oyunlarından (örneğin, Nâzım Hikmet) ve *On İkinci Gece* gibi Batı klasiklerinden (benim orada olduğum gün oynuyordu) oluşan bir repertuarı var. Ancak en sevilenler, bir sahnede takdim edilmeyen ama en çok düğünlerde, sünnet düğünlerinde, erkeklere mahsus partilerdeki doğaçlama komik skeçler. Bir aktörün komik elbiseler giyip odayı dolanarak konuklara teker teker hitap ettiği, "Bana Daha Çok Benzemelisin" diye tipik bir performanstan söz ediyorlar. Bunu söyleyen adam da, oyunun adı, Amerika Birleşik Devletleri'nin düsturu olmalı diyor.

Başka pek çok şey gibi, geleneksel hikâye anlatıcıları da Erzurum'dan neredeyse tamamen kaybolmuş; büyük anlatıcıların sonuncusu uzun sayılmayacak bir süre önce ölmüş. Epik hikâyeler anlatırlarmış ama bayat şakalar da yaparlarmış. Bana, kulaklarıma veciz bir Yahudi çınlaması varmış gibi gelen bir örnek sunuldu:

Hikâye Anlatıcı: Ayı avlamaya gittim. Ateş ettim ama ıska geçtim. Bana doğru ilerledi. Bir köprüye doğru koştum. Orada bir başka ayı vardı, ona da ateş ettim, gene ıska geçtim. O da bana doğru geldi.

Dinleyici: Sonra de oldu?

Hikâye Anlatıcı: Ayılar saldırıp beni öldürdüler.

Dinleyici: Ama hâlâ hayattasın!

Hikâye Anlatıcı: Sen buna yaşamak mı diyorsun?

Çoğu eşarp takan kadınlar sokakta erkeklerin arkasından yürüyorlar. Biri bana bunun açıklamasının sandığımı şey olmadığını söylüyor. Birinci Dünya Savaşı sırasında yerli erkeklerin çoğu öldü, kadınlar da dul kaldı. Tek başına kalan dulların gururunu incitmemek için evli kadınlar kocalarının yanı sıra değil de birkaç adım arkasında yürümeye karar vermişler. Madem böyle, diye soruyorum, neden birkaç adım önde yürümüyorlar?

Karşılaşan ya da vedalaşan iki erkeğin törensel hareketi el sıkışmak ya da eğilmek ki, alnın sol tarafı, diğer adamın alnının sol tarafına değsin, ya da tersi. Bunun, milliyetçi-muhafazakâr selamlaşması olduğu söylendi bana.

Mumcu Sokağı (Tanpınar sözünü etmişti) bir ışık sokağı. Burası yıllar önce mumcuların sokağıymış; şimdi elektrikçiler ve

armaturcuların sokağı. Küçük beyaz bir dükkânda fırıncı küçük hamur toplarından yufka ekmeği yapıyor. Her topu bir taşa yayıyor, sonra da yayılmış hamuru pişsin diye sıcak fırının duvarına fırlatıyor. Eski bir çayhanenin kaldırımındaki adamlar boncuklar, kol saatleri, ıvır zıvır için çekişiyor. İçeride kırışık yüzlü adamlar oturmuş, sigara ve çay içiyor, arka planda bir televizyon var. Köşedeki bir yükseltide tek gözlü bir adam koca şeker parçalarını küçük küpler halinde kırıyor. Çay iki şekilde sunuluyor: berrak ya da "çiçekli", yüzeyde yüzen çay yapraklarıyla. Erkekler bütün gün burada oturuyor. Hareketsiz oturmanın bir sanatı var.

Erzurum'un tam göbeğinde, en tepede bir çayhanesi olan beş katlı, büyük bir kitapçı var. Kitap Sarayı yetmiş yıl önce kurulmuş. Bu kadim şehirde buna eski deniyor, sanki iki tür geçmiş varmış gibi: kadim kervanların uzak, derin geçmişi ve bugün yaşayanların hissettiği geçmiş. Tuhaf ama, yakın tarih buradaki insanlara çok eski görünüyor (ya da bana öyle eski değilmiş gibi geliyor, aşağı-yukarı benim çocukluk dönemime ait olduğu için).

Şehrin tepesinde, 1877'de inşa edilmiş olan Mecidiye Tabyası yükseliyor. Tekinsiz boş bir yer, pencerelerin kemerleri alev alev günbatımını içi boş, karanlık iç mekâna karşı çerçeveliyor. Tanpınar, dediğim gibi, günbatımlarına çok düşkündü ve onları arar, bir pulkanatbilimci tutkusuyla yanardöner renk tonlarını mukayese ederdi. Aşağıda kalan şehirde pencereler bir ışık saçılımında titreşiyor ve müezzin ezan okuyor. Işıklar ve sesler, inen karanlıkta birbirini yansıtıyor.

Dağda daha ileride, yeniyetmeyken Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rus işgaline karşı savaşan Türk kadın kahraman Nene Hatun'a adanmış muazzam bir anıt var. Savaştan sonra adeta unutulmuş; ta ki İstiklâl Savaşı'nı araştıran Amerikan büyükelçisi onun hikâyesini ortaya çıkarana ve yaklaşık yüz yaşına geldiği 1985'teki ölümünden kısa süre önce seksenli yıllarda onu onurlandırana kadar.

Tanpınar eski hiyerarşik bir toplumun basit zevklerinden söz ederken, müziğin Erzurum'da hayati önem taşıdığını yazmıştı. "Bütün Erzurumluların bildiği bar oyunlarında, ciritte, düğünlerde bizi Malazgirt'ten Viyana'ya kadar götüren davul zurna, o mâşeri bando çalınırmış. Halk kahvelerinde âşık sazı, eşrafın gittiği ga-

zinolarda, kıraathanelerde –bittabi Tanzimat'tan sonra– takım musikisi varmış."[2]

Erzurum'da müzik sevgisi bugün benim gibi bir yabancı için bile aşikâr. Yarı kafe yarı müzikhol olan Doğunun Sesi adlı alçakgönüllü bir kültür vakfına davet edildim. Hayli büyük, halı kaplı bir yer, çalanlar için iskemleler, dinleyenler için de yastıklar, ayakkabılarını çıkarıp bağdaş kurup otursunlar diye. Bir grup adam gelip çalıyor. Hepsi çeşitli mesleklerden: bir memur, bir fabrika işçisi, bir güzel sanatlar öğrencisi, bir hükümet görevlisi. Şişman, tıraşsız bir adam heveslilere nasihat verecek ("Aradığın neyse kalbindedir"), cahiller için bilgece sözler söylüyor ("Balık denizi özler, insan cenneti"), yalnızlara teselli sunuyor ("Her şeyde biraz zehir vardır, biraz de cennet"). Birkaç genç geliyor ve katılıyorlar, orkestraya bir davul, bir tef ve bir klarnet ekliyorlar.

Bir gece, karanlık arka sokaklardan ve moloz yığınları arasından, hayret verici canlılıkta bir kültür merkezinin bulunduğu, üstü örtülü bir avluyu ya da sokağı çevreleyen, eski İngiliz ahırlarını andıran bir yere götürülüyorum. Kurucusu, Fatih isimli bir adam, son yirmi yıldır burayı yönetiyor. Vaktiyle bir kervansarayın kahvecisiymiş, şimdi ise bir tür hediyelik eşya dükkânı; tahta duvarlarda Polinezya kemerlerinden tutun da Anadolu'nun toprak çanak çömleklerine, çoktan yok olmuş kapıların çok eski paslı anahtarları ile ender olarak tıngırdatılan müzik aletlerine varana kadar bir sürü eski obje asılı. Işıklı bir dolapta cam nesneler, kakma işlemeli kutular, Bertolt Brecht'in bir fotoğrafı ve eğer öfkeliysen öğretmenlik yapmanın imkânsızlığı hakkındaki alıntısı var. Burası adını, ilk sahiplerinin geldiği Karadeniz'deki bir köyden alan Komelsi Hanı.

Benim bulunduğum gece yaklaşık otuz kişi vardı, genelde daha az olduğu söylendi. Bir adam, bir çalgı alıyor, derken bir başkası aynı şeyi yapıyor; koca bıyıklı bir adam kocası ve oğlu Ermenistan'da savaşa gidip asla geri dönmeyen bir kadının hikâyesini onun ağzından söylüyor. Başkaları da katılıyor. Türkünün özel bir melankolisi var, belki de, diyorum kendime, Troya savaşı sırasında nostaljik Grek askerleri tarafından söylenen şarkıdan farklı değil.

2 *Agy.*, s. 56.

Çay ikram ediliyor, bir de cereyanlı odanın ortasında duran, kara ve rahatlatıcı sobada pişirilmiş patatesler. Atmosfer, bir ortaçağ duygusu veriyor. Sonra erkekler türkü söylerken çepçevre telefonlar ışıldıyor: SMS mesajları ya da bipleyen aramalar.

Tanpınar bu çevreleyen köylerden birkaçında kalmış. Ben Erzurum'dan elli kilometre kadar uzak olan Cinis'i (bugün Ortabahçe) ziyaret etmeye karar verdim. Yol boyu her zamanki gibi yeşil tarlalar ve yeşil tepeler. Sonra, neredeyse aniden, ortaya desenli kaya formasyonları ve birden taşlaşan peyzaja karışan birkaç taş kulübe çıktı. Yol boyunca zaman zaman, şimdi Türkiye'de her yerde olduğu gibi TOKİ denen düşük kiralı gudubet konutlar görünüyor. Bu ruhsuz, kasvetli binalar Anadolu'nun kadim topraklarına bir hakaret olsun diye ve sakinlerini intihara sevk etmek için yapılmışa benziyorlar. Kendi kendinize kimsenin böyle perişan binalarda yaşaması mümkün değil diyorsunuz. Ama çoğu kişinin yaşaması gerekiyor.

Bu Doğu köylerinin çoğu gibi, Cinis de neredeyse harabe halinde, 2004 depreminden kalmış ufalanmış harabeler. Eskiden burada iki bini aşkın insan yaşıyormuş. Şimdi sayıları bunun yarısından az. Köyün yeni yüzyıla girdiğini göstermek için, şimdi Cinis iki şerefeli minaresi olan yeni yapılmış bir camiyi sunuyor. Osmanlı günlerinde bu bir *lèse-majesté* olayı sayılabilirdi, çünkü yalnızca Sultan'ın böyle israfa hakkı vardı.

Uzaktan bir atlı araba görünüyor. Tahta tekerlekler yerine otomobil lastikleri takılmış, neredeyse yüzyıl önce Tanpınar'ın gördükleri gibi. Bir kavak tohumları fırtınasında, üç yaşlı adam çamurdan bir yolun köşesinde duruyor ve beni çaya davet ediyorlar.

Daha sonra, otuz kilometre kadar uzakta, İkinci Dünya Savaşı'nda cezalandırılan "azınlıklar"ın getirildiği Aşkale kasabasına ve tren istasyonuna geliyorum. Bilet gişesi penceresinde şu muhavereyi duyuyorum:

Adam: "Bir sonraki tren kaçta?"
Biletçi: "Bilet mi istiyorsun?"
Adam: "Hayır, trenin geçişini seyretmek istiyorum."

Aşkale'nin anacaddesinin dışında her iki tarafında dükkânlar sıralı dar, kısa bir yaya geçidi var. Bir hırdavatçı dükkânı, bir berber, bir

kuru gıda dükkânı, bir manav, spor malzemeleri satan bir dükkân ile erkeklerin dışarıda küçük peykelerde oturduğu her zamanki çayhane. Buranın içerisi bana çocukluğumun Buenos Aires'inin karanlık, serin, hafiften saç losyonu kokan berberlerini hatırlatıyor. Duvarda, her zamanki Atatürk portreleriyle birlikte bir tabela asılı: "İyilik yaparsan iyilik bulursun; kötülük yaparsan, kötülük seni takip eder." Bu, Oscar Wilde'ın da söylemiş olabileceği gibi, kurgunun tanımı.

Erzurum'daki son günümde Tanpınar'ın sözünü ettiği Eski Erzurum Mezarlığı'nı görmek istedim ama anlaşıldığı kadarıyla altmışlı yıllarda buldozerle düzleştirilmiş ve hemen sonra yeni bir tane yapılmış. Eski mezarlık taşları muhafaza edilmemiş. Sanki zamanın başlangıcından beri oradaymış gibi görünen yaşlı bir adam bana şöyle diyor: "Geçmiş, geçmişin mezarıdır."

Erzurum'dan ayrılmadan önce hakkında pek az şey bilinen Abdurrahman Gazi'nin türbesini ziyaret etmem gerektiği söyleniyor. Efsaneye göre, Muhammed'in sancaktarıymış. Muhammed'in ordusu Erzurum'a girerken, Abdurrahman'ın başı bir düşman kılıcı tarafından kesilir. Abdurrahman, Hıristiyan geleneğindeki Aziz Denis gibi, istifini bozmadan başını alır ve sancak ile ilerlemeye devam eder. Hayrete düşen yoldaşları "nazar değmesin" diyerek kurtuluşu için dua etmeye başlar. Ulu Tanrı'nın adı söylenince, Abdurrahman başını ve sancağını bırakır, nihayet ölü olarak yere düşer.

Erzurum'dayken Abdurrahman Gazi'nin türbesini görmeyen, buraya bir daha gelmek zorundaymış. Ziyaret etmemeye karar veriyorum.

Konya

İnsanların yerleşmesi yazgısında bulunan ve binlerce yıldır hiç insansız olmamış bazı yerler vardır. Belki de yapılarındaki bir şey –belli bir jeolojik özellik, kadim ırmakların oyduğu tuhaf bir şekil, sürekli rüzgârın cilaladığı bir dağ sırtı, birkaç takımyıldızın yavaş hareketi– bilinçaltı pusulamız için bir cazibe noktası belirliyor, bize kıbleyi gösteren mihrabın güvenilirliğiyle, nereye gideceğimizi söylüyor.

Bugün Konya'nın bulunduğu yüksek, çıplak ova, en az MÖ üçüncü binyıldan beri meskûn bir yer. Hititler imparatorluklarını bu bölgeye kadar genişlettiler; sonra gizemli Deniz İnsanları, yani aşağı yukarı MÖ on üçüncü yüzyılda Akdeniz'in sahil kasabalarını talan eden deniz yağmacıları burayı işgal etti; daha sonra ise Galyalılar ve Persler Konya'yı kendilerinin ilan ettiler. Helenistik dönemde kent Bergama kralları tarafından yönetildi. Bergama'nın son kralı III. Attalos, tahtı bırakacağı bir oğula sahip olmadan ölüm döşeğinde yatarken, krallığını İkonyum adıyla Roma'ya bıraktı. İmparator Claudius, krallara yaraşır şekilde tevazuya dudak bükerek, şehrin adını Claudiconium olarak değiştirdi. Bizans imparatorları şehri kendi hükümranlık alanlarına kattılar, ta ki 1097'de Selçuklular bölgeyi istila edinceye kadar. Adı Konya'ya çevrilen şehir, on birinci yüzyılda Haçlıların eline geçtiği kısa bir ara dönem hariç, uzun süre Selçuk İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Selçuklular'ın düşüşünü takiben Konya önce Moğollar (atalarım, bir kez daha burada), sonra da Türkmen Karamanoğulları tarafından yönetildi. Nihayetinde de (ama tarihin anlatısında neyin nihai olduğunu kim söyleyebilir ki?) aşağı yukarı 1467'de Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldı. Şehir o dönem boyunca inişe geçse de 1896'dan sonra, İstanbul–Bağdat demiryolunun inşa edilip Konya'dan geçmesi ve şehri neredeyse mecburi bir durak haline getirmesiyle yeniden canlandı. Ankara'nın Türkiye'nin yeni başkenti ilan edildiği 1923 yılına kadar da Konya, İç Anadolu'nun en önemli şehri oldu.

Konya'nın adını nereden aldığını açıklamaya çalışan iki ayrı efsane var. İlki bir Frig mitolojisinden geliyor ve insanlığın büyük kısmını dünya yüzünden silen Büyük Tufan'ın ardından, sulardan yükselen ilk kentin İkonyum olduğunu anlatıyor. Gorgon'u öldürmüş ve artık canavarların ortadan kaldırılması konusunda tecrübe sahibi olmuş Grek kahramanı Perseus, yöre sakinlerini yiyen yırtıcı bir ejderhayı öldürerek bu başarıyı tekrarlamıştı. Bu olayın anısına şehir surlarına çok sayıda ikona yapılmıştı, şehir de İkonyum (böylece de Konya) adını buradan almıştı. İkinci mite göre ise, sihirli yetenekleri arasında uçuş da bulunan iki dost derviş batıya seyahat ediyorlarmış ve Anadolu üzerinden uçarken Tanrı'ya oraya inelim mi inmeyelim mi diye sormuşlar. Aldıkları cevap. "Kon ya" olmuş. Konya'yı kötülükten korumak için şehir kapısının üzerine iki melek oyulmuş (şimdi Karatay Müzesi'ndeler). Fesleri ve pantolonlarıyla Osmanlı kıyafetine bürünmüşler.

Tanpınar'ın yazdığı yerlerin bir listesi:

- Çarbağ'dan akan sularıyla çeşmeler
- Dar sokaklarıyla Pazar yeri
- Alâeddin Camii
- İnce Minareli Medrese'nin cephesi
- Sırçalı Medrese
- Eski Konya Lisesi
- Hükümet Meydanı

Kesintisiz bir mavi ufuk, Konya'yı ve etrafındaki araziyi kusursuz bir çember şeklinde çevreliyor. Şehir, neredeyse tüm yıl boyunca tozu ve pusu toplayan çukur bir kâse gibi, ancak her yanında, buğday ve pancar (borç için kırmızı, şeker için beyaz) yetiştirilen bereketli topraklar uzanıyor. Sokaklarda yaşlı satıcılar narla dolu arabalarıyla geziyor, taze nar suyu satıyorlar. Çok bilgili bir din tarihçisi olan rehberim Hilal Seyhan'a nar suyu ister mi diye soruyorum; teşekkür edip geri çeviriyor. Burada imtina ettiğimiz her haz için Öteki Dünya'da hesap vereceğimiz konusunda Talmud'un bizi uyardığını söylüyorum ona. Bir anlık şaşkınlığın ardından, gözlerinden yaşlar gelerek gülüyor.

Vücut için gıda:

Mithat Tirit Lokantası'nda tek bir yemek var: tirit. Yani biber ve domatesle kızartılmış, küçük bir masa uzunluğunda ekmek ve yoğurt üzerine yatırılmış, fırında pişirilmiş koyun eti. Tatlı olarak da bol tarçınlı zerde. Yakındaki bir kafe alafranga kahve ve kruvasan satıyor. 1529'da hilalli Türk sancaklarının şehrin kapılarından çekilişinin şerefine Viyanalı fırıncılar tarafından yaratılmış olan kruvasanlar, şimdi geçmişin mağlupları tarafından satılıyor. Küresel pazarın mucizeleri.

Hilal bana kereviz ve portakallı bir yemek tarifi veriyor:

2 kereviz (yapraklarıyla); 1 portakal; 1 havuç; 1 soğan.

Soğanı zeytinyağında kavurun, önce dilimlenmiş havucu, sonra da her biri soyulup sekize kesilmiş olan kereviz köklerini ekleyin. 1 portakalın suyunu ve kereviz yapraklarını ekleyin. Yarım saat hafif ateşte pişirin. Piştikten sonra tuz ekin.

Simidin bir Türk icadı olması gerekiyor. Konya'daki Kağnıcıoğlu Pastacılık fırını dünyanın en iyi simitlerini yapıyor: Kavrulmuş susamla kaplı çıtır çıtır bir kabuk ve muhtemelen iyilere Cennet'teki ilk yemeklerinde sunulacak yumuşacık, nefis bir iç.

Ruh için gıda:

Konya'da on üç medrese var. Artık olağanüstü bir çini ve sırlı seramik koleksiyonu barındıran bir müzeye dönüşmüş olan Karatay Medresesi, 1251'de Kuran okulu olarak inşa edilmiş. Bina bir yangında harap olduktan sonra, on dokuzuncu yüzyılda aslına sadık şekilde restore edilmiş. Koleksiyondaki en güzel çiniler arasında, sadece on yılda (1126 - 1236) inşa edilmiş olan Kubad Abad yaz sarayından harikulade hayvan formları (astrolojik ve simyevî) bulunuyor. Hayali yaratıklar arasından gözüme bir hipogrif çarpıyor.

Biraz konu dışına çıkayım.

Kendi on altıncı yüzyıl hayalhanesi bol bol Osmanlı karakteriyle dolu olan Ludovico Ariosto'nun hipogrife özel bir düşkünlüğü vardı. Belki de bu ilgi, Peygamber'in cennete çıkarken bindiği Burak adlı, kadın yüzlü, kanatlı kısraktan geliyordu. Ariosto'nun kırk altı kıtalık *Çılgın Orlando*'sunda (Orlando Furioso) yer alan krallar,

kraliçeler, asiller, korsanlar, hizmetçiler, sihirbazlar, alegorik tecessümler ve mitolojik yaratıklar arasında, hipogrif, muhteşem bir şekilde hasar görmemiş olarak bütün şiiri baştan sona, boydan boya kaplar. İkinci kıtada, sihirbaz Atlante'nin bindiği, hızla uçup giden ve sadece "kanatlı bir at" olarak tanımlanan isimsiz varlık olarak ortaya çıkar. Şiirin son kıtalarından birinde, dört İncil'den birini yazan Aziz Yuhanna gibi bir otorite tarafından azat edilmiş olarak yok olur, artık kendisinin ve binicisinin yaptıklarıyla övülmektedir. Övgü dolu kariyerinde hipogrif pek çok şanlı başarıya erişmiş ve dünyayı boydan boya aşıp aya giderek çok sayıda tehlikeli yolculuk gerçekleştirmiştir. Nihayetinde bu özgürlüğün onun hakkı olduğu duygusuna kapılmayan olabilir mi? Alkışlarımızla onu yüreklendiriyoruz.

Osmanlı çinisine bakınca, hipogrifin ne olduğunu anladım sanıyorum. Ariosto, soylu yaratığın sırf hayal ürünü diye önemsenmemesine engel olmak için bize dördüncü kıtada doğrudan doğruya söylüyor:

"Atı hayal ürünü değildi de,
Bir grifin ile kısrağın yavrusuydu.
Tüyleri, ön ayakları, burnu, kanatları ve başı
Baba tarafına benzerdi.
Geri kalanı, onun eşinden mirastı.
Hipogrif derlerdi adına. Böyle yaratıklar, ender gerçi,
Rhiphaean dağlarında bulunurdu,
Kuzeyin buz gibi sularının çok ötesinde."

"Ender gerçi" kısmı önemlidir. Gerçi daha önceki yüzyıllarda Çin hayvan hikâyesi kitaplarında da, aşırı utangaç olması nedeniyle, tek boynuzlu atın tam bir portresini çizmenin zorluğu belirtilmişti. İster utangaçlıktan olsun ister enderlikten, önemli olan bu yaratıkların insan gözüyle pek seyrek görülmesi. Ama pek seyrek, hiç anlamına da gelmez. Dante'nin bütün şairlerin babası olduğunu söylediği Vergilius, egloglarından birinde grifinlerin kısraklar ile çiftleşeceğini ilan etmişti zaten; oysa kadim yorumculara göre, grifinler ile atlar birbirine ölümüne düşman olduğundan, hiç mi hiç muhtemel görünmeyen bir olaydı bu. Vergilius grifinler ile atların çiftleşmesinden söz ederken aslında böyle bir zamanın asla

gelmeyeceğini ima ediyor, ama böyle söz sanatlarının sonunda bizi haksız çıkarmak gibi de bir âdeti vardır. Horatius, imkânsız bir şeyi tanımlamak için kara kuğulardan söz ederken, Borges ise bu arada, Horatius'un haberi olmaksızın, kara kuğu sürülerinin Avustralya göklerini kararttığını belirtmişti.

Vergilius'un Troyası, Osmanlı Türkiyesi'ndeki belirli bir hayali kimliğin aynası hâline gelmişti. Michel Foucault'ya göre, on beşinci yüzyılda bir Osmanlı sultanı Papa'ya yazarak, ikisi de Troya Kralları'nın soyundan geldiğine göre birbirlerine düşman gibi değil de kardeş gibi davranmaları gerektiğini söylemişti. Fatih Sultan Mehmet ise, Osmanlılar'ın Troya'nın tek gerçek mirasçıları olduğuna inanıyordu ve Konstantinopolis'in düşmesinin ardından Papa'ya yazarak, Hıristiyanlara karşı zaferinden "Hektor'un intikamı" olarak söz etmişti. Ve Atatürk de, belki doğruluğu muhtemelen şüpheli bu hikâyelerden esinlenerek, müttefik birliklerinin Gelibolu'daki yenilgisini aynı Troya imajıyla tanımlamış, ayrıca Hekabe'nin oğlunun ruhunu da anmıştı.

"Hayat sadece gözlerimizle gördüklerimiz değildir" diye yazmıştı Tanpınar. Zamanımıza daha yakın, İtalyan yazar Dino Buzzati ise fantastik belirmelerin sandığımız kadar az bulunmadığını, meselenin onların meydana gelmeyişi değil, bizim onları görme konusundaki aczimiz olduğunu belirtti. Doğal dünya bu yaratıkları tanır ama insanlar onları görmezden gelir, diyor Buzzati. Buzzati, Tanpınar'ın sözlerini farkında olmadan tekrar ederek, "Hayatımız böyle göz önüne serilir" sonucuna varıyor. "Kaderimiz, devasa bir yılan gibi iki adım ötemizdedir. Çevremizdeki her şeyi cesaretimiz kırılmış halde gözleriz ve hiçbir şey görmeyiz."

Atalarımızın fantastik olana daha fazla inancı vardı. İlk hipogrif tasvirlerinden biri 1117'de, Balear Adaları'nı fetheden Pisan askerleri tarafından bulundu; onu ülkelerine götürüp katedrallerinin Doğu çan kulesinin üstüne yerleştirdiler, tanıklara göre hipogrifin sağrısı atınkinden ziyade çoban köpeğininkine benziyordu. Çok daha önce, Grek ve Pers hayvan hikâyeleri kitaplarında Sasanilerin Simurg, Osmanlıların da Zümrüdüanka dediği, kartal başlı, dört bacaklı ve kanatlı yaratıklar vardı.

Ankara Arkeoloji Müzesi'nde üzerinde Zümrüdüanka benzeri bir kuş olan bir vazo var. Yoksa bir grifin mi? Bir Zümrüdüanka ya

da hipogrifi bir grifin ile karıştırmak kolay, çünkü zaten grifinin kendisi kartal ile aslanın bir bileşimidir. Romalılar'da ise, neredeyse Aydınlanma hareketine kadar en popüler bilimsel bilginin kaynağı olan ve her yerde insanın karşısına çıkan Yaşlı Plinius, böyle harikalar için bilge bir kaynaktı. Plinius Afrika'yı tanımlarken Herodot'tan alıntı yaparak, alınlarının ortasında tek bir göz olan Arimaspi halkının, çıkarmaya çalıştıkları altını koruyan "bir tür kanatlı vahşi yaratık" olan grifinlerle sürekli savaş halinde olduğunu söylemişti. Hipogrif de Zümrüdüanka da bu kadim nesepten gelir.

Gene de gerçek şu ki, atalarımızın gökleri uçan fantastik yaratıklarla doluydu: Melekler ve cadılardan kanatlı atlar ve uçan domuzlara kadar, semavi nüfus o zamanlar pek kalabalıktı. Başmelek Cebrail, Hayzum diye kanatlı bir aygıra binerdi. Ariosto'dan yüzyıl sonra kadim inancın bir mirasçısı olan Don Kişot, ihtiyar atı Rosinante'ın "Astolfo'nun hipogrifinden daha süratli" olduğuna inanır ve gözleri bağlı halde tahta at Clavileño'ya binmeyi kabul ederken, Sancho'nun gerçekçi kaygılarına rağmen hayvanın uçacağından hiç kuşkulanmaz. Ve Don Quixote'nin çağdaşı Prens Hamlet, bahtsız Polonius'un yararına, gelincikler ile balinaların da duman gibi yükselen bulutlarda havalandığını düşler.

Rüyalarda mimari: Bana Karatay Medresesi'nin katmanlı bir kubbe hâlinde yükselen çinili tavanının ilk kez mimar tarafından şafakta, yani gerçek rüyaların has saatinde, bir rüyada görüldüğü söylendi. Medresenin girift mavi çinileri bir Selçuk atölyesinde yapılmıştı ve gökyüzünü temsil ediyordu. Altındaki, şimdi boş olan kare havuz yeryüzünü, onun altındaki alan ise yeraltı dünyasını temsil ediyor. Yılankavi bir oluk, kısa bir yol boyunca, havuzdan odaya gidiyor. Karatay İlahiyat Okulu'nun kurucusu Celaleddin Karatay tevazu nedeniyle, kendi yarattığı yeri hiç ziyaret etmemiş. Sadece bir kez orayı görmek için yola koyulacak cesareti bulmuş ama daha kapıya yaklaşmamış ki, hissettiği şeyin kibir olmasından utanarak geri dönmüş.

Tanpınar İnce Minare'nin üstünde (bitkilerin, çiçeklerin ve enginarların da olduğu) girift şekilde oyulmuş taş kapıyı, sultan otağlarındaki nakışlarla kıyaslamıştı. Bana ise bunu kıyaslayacak bir şeyim yokmuş gibi geliyor: Çabuk ve kolay olana meraklı çağımızın kelime dağarcığında "girift"in karşılığı yok.

Alâeddin Keykubad Camii Külliyesi camii, türbesi ve diğer binalarıyla, ormanlık bir tepenin üstündedir. Türbede ruhları mevcut, bedenleri namevcut olmak üzere sekiz sultanın lahitleri vardır: mumyalanmış naaşları çalınmış ve bir daha bulunamamıştır. Acaba aşırı coşkulu, dinine fazlasıyla bağlı biri tarafından mı kaçırıldılar? Başka bir caminin rakip imamı tarafından mı? Ortaçağ'daki adıyla bir *furta sacra*, yani bir kutsal hırsızlık mı bu? Ortak tarih kitabımızda, aşırılan bu kalıntılar, inanç ayrımı yapmaksızın Aziz Francis Xavier'nin ayağının büyük başparmağını, Apaçi şefi Geronimo'nun başını, Anne Boleyn'in kalbini, Mussolini'nin beynini, Peron'un ellerini, Napoléon'un penisini ve çok sayıda ölü Mısır firavununu barındıran korkunç bir bedenler ve beden parçaları ahretine katılmış durumda. Mumyalamak bizi çürümeden koruyabilir ama hırsızlıktan korumaz.

Tanpınar, Alaeddin Camii'nin çevresindeki duvarlardan, İmparator Barbarossa'yı, Kayzer II. Friedrich'i, 1190'daki İkonyum Muharebesi'nden sonra ricat ederken gözünde canlandırmıştı. Ben ise bu sahneyi gözünde canlandıran Tanpınar'ı gözümde canlandırıyorum.

Şems'in kabrini barındıran türbe daha küçük bir yapı. Mevlana'nın refiki toprağa gömülmüş yatarken üzerinde Konya'ya Pakistan'dan gönderilmiş boncuk nakışlı bir kumaşla kaplanmış bir sanduka yükselir. Lahdin yanında, ezan saatlerini söylemeye yardımcı olmak üzere bir ayaklı duvar saati durur, ancak ezan saatleri için girişin hemen yanına konmuş elektronik bir aygıt da vardır. Bir adam içeri giriyor, eşiği öpüyor. Şems'e dua okuduktan sonra, geri geri çıkıyor ki kabre sırtını dönerek saygısızlık ediyor görünmesin. Bana İslami inançta kabir ibadetine izin verilmediği söylendi; sadece Türkiye'de yaygın. Sahip Ata Külliyesinde Fahreddin'in oğullarının türbeleri bulunuyor. Öldürüldüklerinde Fahreddin mimara demiş ki: "Acımın duvarlarda okunabileceği bir yer yap."

Sahip Ata Camii on ikinci yüzyılda içinde bir hamam ve bir medrese bulunacak şekilde inşa edilmiş. Bir yangında yok olduktan sonra cami ile minaresi müstakil olarak yapılmış. Konya'da, ön duvarına bir su çeşmesi konmuş tek camidir; daha önce bir deri oluk ağzı (şimdi yok) insanların buradan kolayca su içmesini sağ-

lardı. Giriş, çivisiz ya da tutkalsız bir şekilde bir araya getirilmiş ayrı geometrik parçalardan mürekkep birer yapbozun meydana getirdiği iki güzel tahta kapıdan oluşur. Parçalardan biri kırılacak olsa, sadece bunu yapan zanaatkâr onun yerine konacak parçayı yapmasını bilirdi. Zanaatkâr öldükten sonra, parçaları bir arada tutmak için çivi kullanıldı.

Yüzü kırışık dolu bir temizlikçi, yepyeni süpürgesini tutarak beni camiye buyur ediyor ve gururla şöyle diyor: "Burayı temiz tutarım ama karşılığında para kabul etmem. Bunu sırf yapma keyfi için yapıyorum." Keyif: bir ödül kazanma beklentisi değil.

Konya Lisesi'nde müdür beni bir demet çiçek, Anadolu usulü resmi kibarlık ve kusursuz bir görgüyle karşılıyor. Öğrenciler de öğretmenler de mükemmel İngilizce konuşuyor. Edebiyat, Arjantin'deki eğitimim, Borges ile tanışmam hakkında konuşuyoruz. Biz ayrılırken bir öğrenci dindar mıyım diye soruyor. "Sadece edebi anlamda" diye cevap veriyorum. "İnancım, şiirsel inanç." Bu cevabın kulağa biraz aptalca gelebileceği hissine kapılıyorum.

Tecrübeme göre Türkiye'de, belki İstanbul hariç, din üzerine ya da Tanrı'ya küfür üzerine herhangi bir diyalog belirsiz ya da çekingen cevaplara yol açarken, Danimarkalı karikatüristler olayını ve *Charlie Hebdo* cinayetlerini tartışırken bu cevaplar kızgın suçlamalara dönüşebiliyor. Gerçek müminin yerinden oynatılmaz direği olduğu varsayılan iman, sadece kalemle çizilmiş bir şekil ya da karalanmış birkaç kelimecikle karşılaşınca titreyip sarsılırmış gibi görünüyor.

Bu kafamı karıştırıyor. Zalimce ya da şiddet dolu bir hareketin Evrenin Yaratıcısı'nı (ya da onun Peygamber'ini) gazaba getirmesi anlaşılabilir bir durum, çünkü hiçbir yazar (ister küçük ister büyük Y ile olsun) eserinin bozulmasını ya da imha edilmesini istemez. Hemcinsini öldürmek, ona işkence etmek, aşağılamak, taciz etmek Tanrı'nın gözünde bir suçtur mutlaka ve sanırım ki inananlar her gece, yeni bir Evrensel Tufan'ın her gün meydana gelmemesi gerçeğinde, bitmez tükenmez ilahi sabrın kanıtını buluyorlardır. Stalin ve Pinochet ve Bin Ladin gibi yaratıkların rahat bir hayat sürmesine izin verilmesi, Tanrı'nın gerçekten de insanüstü bir hoşgörüye ve karanlık bir mizah anlayışına sahip olduğunu gösterir.

Samuel Beckett'in "Mutlu Günler"inde Winnie "İnsan Kadir-i

Mutlak'ı," diye sorar, "küçük şakalarına, özellikle kötü olanlarına onunla birlikte kıs kıs gülmekten fazla nasıl övebilir?"

Ama aynı zamanda, ebediyetin kendisi için bir gün gibi olduğu O'nun bir karikatürden, bir espriden, bir kelime oyunundan gocunacağını söylemek bana en büyük küfürlerden biri gibi geliyor. Biz âciz insanoğulları bizimle alay eden birinden rahatsız olabiliriz; ama elbette böyle bir şey, ahlâkı bozulmaz, her şeyi bilen yüce bir varlık için geçerli olamaz. İslam gülmeyi candan destekler. Bir İslam atasözü şöyle der: "Gönlünüz her an neşeli olsun, çünkü gönül kederli olunca, ruh da körleşir."

Kuran'ın meşhur onuncu suresi şöyle der: "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse iman edemez." Sekizinci yüzyılın başlarında, tanınmış ilahiyatçı Hasan-ı Basri bunu, "Allah bizim için iyiyi istemeden, biz iyiyi isteyemeyiz" anlamına gelir şekilde anlıyor. Bu yüzden de müminlerin ilahi lütuf tarafından seçilmiş oldukları kanaatiyle yetinmeleri, Allah'ın eşit bir adanmışlığa seçmeye uygun görmediklerinden bunu talep etmemeleri gerekir. Bırakın diğerleri alay etsin: Bu da (diye sürdürebiliriz argümanı) Allah'ın iradesiyledir.

Hiç Hotel ("Hiç, Sufi kelime hazinesinde önemli bi yere sahiptir"), Mevlana (ya da Batı'da bilindiği şekliyle Rumi) Müzesi'nin karşısında. Otelin lobisinde saatler dünyanın her yanındaki vakti veriyor: Balkanlar'da, Mekke'de, Vatikan'da. Merkez on ikinci yüzyılda bir gül bahçesiymiş: burada, azametli kubbeler ve minareler altında, hâlâ güller açıyor. Mevlana'nın babası bahçeye gömülmek istemiş, ve Mevlana da öldükten sonra babasının yanına gömülmüş. Mevlana'ya türbe ister mi diye sormuşlar, o da toprağın kendisine yeteceğini söylemiş. Mevlana'nın kendi oğlu ise, bir türbe yapma ihtimalinden söz edilince, hiçbir şey dememiş: bu onay olarak kabul ediliyor; *qui tacet, consentit*'in Türkçe versiyonu.

Mevlana'nın hikâyesine efsane de karışmıştır. On üçüncü yüzyılın başlarında Afganistan'da doğduğunu biliyoruz. Mevlana'nın ailesi, Moğol istilaları korkusuyla Afganistan'dan Konya'ya göçmüş, orada da genç Mevlana babasının ölümünden sonra ilahiyat hocası olarak çalışmaya başlamış. Bir gün, Mevlana otuz beş yaşındayken, bir yabancı çıkagelmiş ve ona bir soru sormuş. "Hangisi daha büyük? Bir seferinde 'Şânım ne yücedir' diyen Sufi mistik

Bayezid-ı Bistami mi, yoksa dua sırasında Tanrı'ya 'Seni gereği gibi tanıyamadık,' diyen Muhammed mi?"

Bu soru üzerine Mevlana kendinden geçti. Kendine geldiğinde, ikisinden Muhammed'in büyük olduğunu, çünkü Bistami ilahi hikmetten bir sefer içtiği halde Muhammed'in ebediyet boyunca içmeye devam ettiği cevabını verdi. O andan itibaren Mevlana ile yabancı (ki adı Şems'ti) ayrılmaz hâle geldi. Birlikte, yekdiğerinin kelimelerinden başka hiçbir şeyle beslenmeden birkaç ay geçirdikten sonra, Şems geldiği kadar esrarengiz bir şekilde ortadan yok oldu. Şems'in ortadan kayboluşu Mevlana'da bir değişime yol açtı: Müzik bestelemeye, saatlerce daireler çizerek dans etmeye ve şiir yazmaya başladı. Şems yeniden ortaya çıkınca, iki adam dostluklarını yenilediler ve efsaneye göre, "kimin âşık, kimin mâşuk olduğunu kimse anlayamadı." Şems ikinci kez kayboldu, muhtemelen Mevlana'nın kıskanç oğlu tarafından öldürüldü. Mevlana kayıp dostunu aramaya çıktı, doğudan batıya doğru Arap dünyasını geçti. Sonunda Şam'a vardı ve orada, Şems'in ölümüne dair gerçek ona bir rüyada göründü. Sonra da, şimdi meşhur olan şu mısraları yazdı:

"Neden daha fazlasını arayayım? Ben onunla aynıyım.
Varlığı dudaklarımdan konuşuyor.
Ben onu aramıyorum.
Kendimi arıyorum."

Mevlana'nın anlayışına göre, birini sevmek o kişi olmaktır. İşte bunun içindir ki, şiirlerini bir cilt halinde topladığında onlara *Dîvân–ı Şems–i Tebrizi* adını verdi. (Gertrude Stein da aynı şekilde sevgilisi için *Alice B. Toklas'ın Özyaşam Öyküsü*'nü yazmıştı). Mevlana, hayatının son yıllarında, en sevdiği müridine muazzam felsefi tefekkürler, mistik dizeler, mizah dolu kıssalar ve halk öykülerine yer veren kitabını, Sufi edebiyatının şaheseri *Mesnevi*'yi dikte etti. Mevlana 1273'ün Aralık ayında öldü. Onun öldüğü geceye Şeb-i Arûs, yani "Düğün Gecesi" denir, çünkü ruhu o zaman Allah'a kavuşmuştur.

On yedinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyıla kadar, Mevlana'nın bölgesi bugünün Vatikan'ı gibi neredeyse resmi bir devlet sayıldı, sultanlar ve diğer devlet yetkilileri tarafından kabul gördü.

Otelin avlusundan, uçuşan bulutlar arasından, yuvarlak kubbeleri ve bir avuç cevaz verilebilir Babil Kulesi gibi göklere uzanan yüksek minareleri görebiliyorum. Yeşil çiniyle kaplı bir minare on üçüncü yüzyıldan kalmış ve tepesinde Mekke'ye değil de şehrin merkezine bakan altın bir hilal var, çünkü, diye açıklıyor mimarlar, "Mevlana'nın kalbi Konya'dadır."

Konya'nın dini mimariden, Mevlana Âsitânesi ve şehre serpiştirilmiş görkemli camilerden, müminleri dünyevi kaygılarını bırakıp yukarı bakma konusunda uyaran zarif minarelerden de ibaret olmadığına şüphe yok. Ama bu yapılar çok göze görünür olduğu ve Konya da Türkiye'nin geri kalanı için, maneviyata gösterilen ihtimamı ve tefekkür hayatını çağrıştırdığından, pek az kişi hareketli çarşının, çok sayıdaki dükkân ve bankanın buranın ana iştigal konusu olmadığından bihaber hâlde dolaşabilir bu şehri. Burada bir kadın bana Tanrı'nın (Mevlana'nın Tanrı'sı) sizi sürekli sohbet halinde tuttuğunu ve günün büyük kısmının Kadir-i Mutlak'ın eserleriyle bayram ederek geçtiğini söylemişti.

Hemen hemen bütün kültürlerde, Tanrı fikri, korkunç ve kaprisli bir varlık imajıyla başlar ve yavaş yavaş daha merhametli, daha az acımasız, daha anlayışlı bir şeye dönüşür. Örneğin Hıristiyanlık dini, başlangıçta Eski Ahit'in bütün insanlığı (Nuh hariç) boğularak ölüme mahkûm edebilen ve İbrahim'den inancını kanıtlaması için oğlunu öldürmesini talep eden dehşet verici Tanrı'sını kabul eder, ama Yeni Ahit'te bu aynı Tanrı'nın (ki şimdi birde üçtür) oğlu, kendi hatırı için birbirimizi sevmemizi söyleyen bir ilah olarak tasavvur edilir.

Eski bir İslami mistik düşünce okulu olan Tasavvuf da mağrur ve korkunç bir ilah hayal ederek başlamış, ancak sonra bu ilah, sevgisi sonsuz bir tanrı halini almıştı. Sekizinci yüzyılda Sufi üstadı Hasan-ı Basri dünyanın renkli bir yılana benzediğini, görünüşünün güzel ama ısırığının zehirli olduğunu ve Tanrı'nın dünyadan, yaratıldı yaratılalı ona bir bakış bile atmayı reddedecek kadar nefret ettiğini söylemişti. İki yüzyıl sonra Hasan-ı Basri'nin müritleri aynı Tanrı'nın şimdi "dünyaya âşık" olduğunu öğretiyordu. Onuncu yüzyılda Bağdat'ta Tasavvuf ehli Ebü'l Hüseyin Nûrî bu düşünce silsilesini izledi ve erotik fiziksellik çağrıştıran Arapça bir terim kullanarak kendini "Allah âşığı" ilan etti, bu yüzden de

dine küfürle suçlandı. Nuri inancında ısrar ederek, Allah bizi nasıl seviyorsa bizim de O'nu öyle, "ruhen ama aynı zamanda da bedenen" sevmemiz gerektiğini söyledi.

Tanınmış on dördüncü yüzyıl tarihçisi İbn-i Haldun, Sufilerin özelliğinin mutlak şekilde hayır işi yapmak ve müstesna bir şekilde kendini Tanrı'ya vakfetmek, bu dünyanın kibrinden ve fanilerin çoğunluğunun özlediği maddi zenginlikler ile aşırı gururla dolu payelerden feragat etmekle nitelendirildiğini yazmış. İbn-i Haldun, Sufilerin, Peygamber ve ilk gerçek müminlerin yaptığı gibi dünyanın gürültülü karmaşasından kaçarak ibadete sığındığını da söyledi.

Ama sekizinci yüzyıldan itibaren bu sadık mutasavvıflar derin düşüncelere dalmaktansa Tanrı'nın bir armağanı olarak gördükleri dünyanın dış güzelliğini düşünmeye daldılar. Tefekkür ve duadan vazgeçmeden bu dünyevi hayatın sunduklarının keyfini çıkardılar ve aynı zamanda, çeşitli sermest ve mistik aşamalarla, Tanrı ile arzulanan birliğe kavuştular, ki tevhid bilgisi Sufiler'in mutluluğa verdiği isimlerden biridir.

Sufiler arasında, sufizm üzerine mistik risaleler, azizlerin hayatının nasıl örnek alınacağı hakkında kitaplar ve onurlu bir hayatın nasıl sürüleceğine ilişkin kurallar yazan üstatlar vardı. İbn-i Haldun, bu şekilde İslam inancı içinde Tasavvuf'un "yöntem ile yürütülen bir disiplin" haline geldiğini söylüyor, öte yandan "insanın Tasavvuf'u bağrına basması mı yoksa reddetmesi mi gerektiğini bilme konusunda tüm tartışmalar ve kanıtların pek az faydası vardır," diye de sağgörüyle ekliyor, "çünkü mistisizm bir mahrem ve sezgisel deneyim meselesidir." Sadece inananlar inanır.

Bu fiziksel ve metafiziksel kavramları ifade etmek için Sufiler sıradan kelimelerin yeterli olmadığı ve jestlere, dansa, müziğe ve şiire başvurmaları gerektiği duygusuna kapılmışlardı. İşte bu iddialı düşünceden dervişlerin vecde geldikleri dans, ney denilen ve ruh gibi boş olup yankı yapan kamış flütle çalınan müzik ve dünyaca tanınır hale gelen şiirsel bir edebiyat doğdu. Önde gelen Sufiler arasında ise İranlı şairler Ömer Hayyam ve Sadi-i Şirazî, Endülüslü Muhyiddin İbn Arabî ve elbette Celâleddin ya da Mevlana da vardır.

Konya'daki Mevlana Müzesi, Mevlana Tasavvufunun çehrelerini gösteren on sekiz odadan oluşuyor. On sekiz, Mevlana müritlerine göre, Tasavvuf'ta kutsal bir sayı, çünkü Tanrı on sekiz bin âlem yaratmıştır ve Mevlana'nın kitabı on sekiz bölüme ayrılır.

Müzedeki ilginç nesneler arasında şunlar var:

- Mevlana ve babası tarafından giyilmiş kıyafetlerin yanı sıra Mevlana'nın kitabının çok güzel bir şekilde kenarları ışıklandırılmış orijinal el yazmasını sergileyen vitrinler.
- 1498 taneli devasa bir tespih.
- Mutrib Heyeti'nin ayinlerde kullandığı musiki entrümanları: ney (küçük kamış flüt), rebap (yaylı çalgı), halîle (ziller). Eski Türk usulü nota sistemiyle yazılmış partisyonlar.
- Nisan Tası: Nisan yağmurlarının toplandığı ve Mevlana'nın sarığının ucunu içine batırarak kutsadığı büyük bronz bir kap. Kaptaki su, akıl hastalarına şifa vermek için kullanılırdı.
- Sakal-ı Şerif'i içeren bir kutu: cam vitrine, ziyaretçilerin içeriden gelen gül kokusunu alabilmeleri için küçük delikler açılmış. Mevlevi dervişlerin döndükleri alanın ortasında sergileniyor.

"Mevleviler en ünlü Sufi tarikatlarından biri" diyor rehber, bir grup Avustralyalı turiste. Ve derviş kıyafetli bir balmumu mankeni işaret ediyor. "Bu bir mumya mı?" diye soruyor erkeklerden biri ümitle.

Derviş kıyafeti şunlardan oluşuyor:

- "Fukara keşkülü": dervişlerin dilenmesine müsaade edilmese de insanlar çanaklarına bağış bırakıyorlar.
- Bir boru: bir şehre dervişlerin gelişini duyurmaya yarıyor.
- Külah biçimindeki derviş sikkesi: dervişin ölümünden sonra mezarının üstüne konur.
- Siyah beyaz bir kıyafet: ölümü temsilen siyah ve kefeni temsilen beyaz.

Mevlana Dergâhı'nın dört kapısı vardır:

- Küstâhân Kapısı: Buradan kimse giremez. Bir derviş suç işlerse, ayakkabıları uçları dışarı bakacak şekilde bu kapının önüne konur.

- Çelebi Kapısı: Sadece Mevlana ailesinin üyeleri buradan girebilir.
- Dervişân Kapısı: Bir derviş ancak bin bir gecelik deneme süresinden geçtikten sonra dergâha girebilir.
- Hâmuşân ya da Susanlar Kapısı: Yolun karşısında kabristan olduğu için buraya Ölüler Kapısı da denirdi.

Acemi dervişler yere çakılan ve ayak parmakları arasındaki ete batan bir çivinin üstünde dönerek çalışırlar. Sonra yaranın üzerine tuz dökülür. Acının, performansı geliştirdiği iddia edilir. Dervişlerin sema duruşu –bir kol yukarıda, diğeri aşağıda– Allah'tan alma ve başkalarına verme eylemlerini simgeler. Sufi irfanına göre, derviş dünyevi ile ilahi arasında bir köprüden ibarettir. Her Sufi tarikat Allah'ın doksan dokuz adından birini seçer. Mevleviler Hû'yu, yani "Her Şeyi Yaratan"ı seçmişler.

Dergâh'ın kirişlerinden, nesillerce zanaatkâr tarafından tek bir taş ya da fildişinden oyulmuş, girift örgülü, yuvarlak sabır taşları asılı. Dervişler dönerken gözlerini bu taşlardan ayırmamak suretiyle dengelerini koruyorlar. Bir de kâinatın bütünlüğünün simgesi olan devekuşu yumurtaları var.

Müze Sufi hat sanatının çarpıcı örneklerini barındırıyor. Bana söyledikleri kadarıyla bir hattat öldüğünde son duası, naaşının yıkanacağı suya kaleminden kazınmış mürekkep zerrelerinin karıştırılması olurmuş. Sanırım bunu bir tür diriliş olarak görüyorlar; bedenin son yıkanışı ile sanatın son kalıntıları karıştırılarak müstakbel bir hattatın yeni bir sayfa yazmasına hizmet ediyor. Saint Lois de Granada'nın *Günahkârlar İçin Rehber*'ini kendi kanıyla yazdığı söylenir. Sufiler daha az teatral bir yöntem bulmuşlar.

Sufiler arasında hat sanatı özenle korunan bir meslekti ve sürecin her aşaması sıkı sıkıya kontrol edilirdi. Örneğin, bir seferinde İstanbul'da kalemtıraş yapmasına izin verilen sadece on zanaatkâr vardı. Hepsi yaptığı kalemtıraşı üzerine adını yazarak imzalardı.

Yazmada kullanılan mürekkebi yapmak için, odunkömürü ve suyun uzun süre çalkalanması gerekirdi, bunun için de karışımın içinde bulunduğu şişeler altı aylık Mekke'ye gidiş geliş seyahati boyunca bir devenin boynuna asılırdı. Böyle değerli mürekkebe "Hac mürekkebi" denirdi. Kâğıt, yumurta akı sürülüp hazırlanır ve yet-

miş bin kere dövülürdü. Bunu sağlayabilmek için kâğıt, hamamın girişinde, günlük müşteri kalabalığı üzerine bassın diye serilirdi.

Hattatın ilmine ilişkin birkaç ayrıntı:

- Kâğıt üzerinde yazan kalemin sesi, sevişen âşıkların çıkardığı sesle mukayese edilirdi.
- Kör olmak, hattatın en büyük onuru ve Tanrı'nın onlara sadece zanaatleri üzerinde yoğunlaşma izni vermesinin kanıtı sayılırdı.
- Minyatür Kuran'lar yazmak ve minyatür tezhipler yapmak için sanatçı bir tilki burnunun tek kılından yapılmış bir fırça kullanmalıdır.

Konya'nın kendisi bir hattatın eseri sanki. Birisi onu ince mavi boya tabakasıyla kaplı kâğıt üzerine ince fırça ile resmedilmiş bir şehirle mukayese etmişti. Böyleyse eğer, fırçanın kıllarının geride bıraktığı vuruşlarda, çözemediğim bazı kelimeler ortaya çıkmış: Konya'da, tam olarak tanımlayamadığınız ya da anlayamadığınız pek çok şey görürsünüz. Bu belki de doğumunda korkunç bir ejderha ile iki yorgun dervişin bulunduğu şehrin doğasından geliyor. Sufiler, Allah'ın yüzüncü adının onlara son görülerinde malum olacağını söyler ama bu adın kulaklarında neyin çalınmasıyla mı duyulacağını, yoksa bir hattatın kalemiyle göğe mi yazılacağını açıklamazlar.

Hangisi ödüllendirilecek? Göz mü, kulak mı?

Konya'nın epey dışında, tarihöncesi Çatalhöyük sitesi uzanır. Anadolu bozkırının engin, kuru toprağını geçerken ısrarlı gri renge birden gizli bir su kaynağını işaret eden yeşil bir toprak parçasıyla ara verilir. Arkeologlar 1950'lerde burada büyük bir höyüğü, eski bir insan yerleşimi olarak saptamışlardı: kazdıklarında dokuz bin yıllık bir yerleşim keşfettiler, bugüne kadar bilinenlerin en eskisi. Burada toplu olarak ilk duvarlarımız dikilmiş, ilk kuyularımız kazılmış, ilk mezarlığımız kurulmuş, ilk kumaşlarımız dokunmuş, ilk evlerimiz inşa edilmişti. Uzak atalarımız daha çok evlerin damlarında yaşar ve şehirde dolaşmak için damdan dama geçermiş. İçerideki ya da aşağıdaki evlerin içindeki boşluk, depolama ve uyuma alanları yaratacak şekilde odalara bölünmüş. Yataklar saz şiltelerle örtülüymüş ve yatakların altına atalarımız,

şimdi Karadeniz'in bazı bölgelerinde halen yapıldığı gibi, ölülerini gömermiş. Yakın zamana kadar evlerimizde ölüm ve gebe kalma ve doğumun aynı yeri paylaştığını, şimdi olduğu gibi ilk ve son anlarımız arasına mesafe koymaya meraklı olmadığımızı, kesin olan yegâne şeylerimizden utanır gibi içinde doğmak ve ölmek üzere kamusal binalar dikmediğimizi unutuyoruz.

Çatalhöyük'ü yöneten ilah büyük bir ihtimalle hayat veren, aynı zamanda hem besleyip hem yok eden bir tanrıça idi. Şehvetli, dolgun vücutlu ilahenin büyük bir heykelciği burada bulunmuştu, şimdi ise sessiz tapınağından çok uzakta, başkentin pis kokulu egzoz dumanı ve siyasi karmaşası arasında, Ankara Müzesi'nde muhafaza ediliyor. Kazıların ikinci gününde, benekli kasık kuşakları içinde bir yabanöküzü ya da ilkel bir boğayı avlayan minicik erkekleri gösteren büyük bir duvar resmi de keşfedilmiş. Resimde, bu toprakların yeşil olduğu dönemden uzun avlanma sahnelerinde, geyikler ve ayılar gibi başka hayvanları da görebiliyorsunuz. Burada küçük bir seramik tuzluk da bulunmuş, dünyanın bilinen en eski tuzluğu. Acaba hangi mamut benzeri yaratık bu narin nesneden akan tuzla çeşnilendirilip afiyetle yenmişti?

Kadim Çatalhöyük sitesi yüzyıllar boyunca, kuşaktan kuşağa küçük değişikliklerle kendini tekrarlayan görüntüler sunuyor. Örneğin, girişteki vitrinlerde, bacakları açık, sırtüstü yatan bir ayıyı gösteren kil bir damga var. Bu oyunbaz poz, İsviçre'deki Bern şehrinin simgesi olan kadim ayılardan gelme bir Bernese Dağ Köpeği olan ve adını da onlardan alan köpeğim Lucy'ninkine çok benziyor.

Çatalhöyük uçsuz bucaksız, kuru, rüzgâra açık bir yerleşim. Höyüğün tepesine tırmanıp aşağı, kazılmış şehre bakıyorum. Bir kuşmuşum gibi, kayıp bölümleri elimden geldiğince tamamlayarak, konut düzenini izleyebilirim: Bana birbirini çaprazlama kesen yollar gibi görünen şeyin, muhtemelen çöplükler olduğu söyleniyor. Bir şeyi görüyoruz sanırken, aslında başka bir şey görüyoruz.

Böyle bir şehrin binyıllık hayatını tahayyül edemiyorum: kocaman ve canlı bir şehir olan New York, henüz iki yüz yaşında.

Yüzüme, dokuz bin yıllık toz esiyor.

Bursa

"Bursa Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir"[1] diye yazmıştı Tanpınar. Tabii bu ifade, ister istemez şöyle bir soruyu da beraberinde getiriyor: Türk ruhu nedir? Türkiye'yi bir insanı tanımladığımız ya da tanımlamaya çalıştığımız şekliyle tanımlayan o manevi, maddi, entelektüel ya da siyasi şey nedir? Görünüşe göre Tanpınar için bu, kendine has bir zaman duygusuyla alakalıydı. Bursa da Tanpınar'a göre o tarifsiz zamansal niteliği çok iyi özetliyor.

Bursa surlarının bazı kısımları yirmi iki yüzyıl yaşında. Harabeye dönmelerinden iki yüzyıl sonra, bu duruma sebep olanların torunları, onları kederle anan ağıtlar yaktılar.

Bursa, Romalıların, belki de kendi tanrılarını bu yerleşim yerine çekip o soğuk ve uzak dorukların kadim ilahlarının yerine geçirmek amacıyla Olimpos dediği Uludağ'ın kuzeybatı eteklerinde uzanır. Miletli Grekler MÖ yedinci yüzyılın başlarında yerleşmişlerdi buraya; efsaneler, şehrin kuruluşunu Altın Post yolculuğunda Argonotlara eşlik eden Herkül'e atfediyor. Greklerin ardından gelen Bitinyalılar, Makedonya Kralı V. Filip'in şehri MÖ 202'de Bitinya Kralı'na vermesinin ardından buranın ismini Prusa olarak değiştirdiler. Tarihçi Polybius'a göre, Filip'e "bütün Yunanistan'ın sevgilisi" deniyordu ki hiç şüphesiz Bitinyalıların da bu hissi paylaşmak için geçerli sebepleri vardı.

Krallar en az cömertlikleri kadar kibirleriyle de nam salmıştır ve her iki özelliği de eşit derecede ispatlarmışçasına Bursa tarih boyunca, kral üstüne kral tarafından sağa sola verilmeye mahkûm görünüyordu. Şehirde yüz yılı aşkın bir Bitinya hâkimiyetinin ardından, son Bitinya kralı sadece Bursa ile kalmadı, tüm krallığını Roma İmparatorluğu'na bıraktı. Yüzyıllar sonra, Osmanlılar imparatorluklarını kurduğunda, Bursa 1335'ten 1413'e kadar onların

1 A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, YKY, 2000, s. 120.

ikinci başkenti oldu. Eskinin hükümdarlarının aksine sultanlar mallarından mülklerinden ayrılmaya meyilli olmadığından, Bursa saltanat cömertliğinin değil de ilahi cömertliğin bir emsali olarak görülür oldu, nitekim adı da bu defa Hüdavendigâr, yani "Allah'ın lütfu" olarak değiştirildi.

On dokuzuncu yüzyıldan beri şairler ve siyasetçiler Bursa'ya çok sayıdaki park ve bahçesinden dolayı "Yeşil Bursa" ve "Yeşil Şehir" diyorlar. Şehirde bitki örtüsüne çok kıymet veriliyor; Bursa mezarlığının yaşlı ağaçları "ulusal anıt" kabul ediliyor ve kanunla korunuyorlar. Bir de Tanpınar'ın muazzam keyif aldığı çeşmeler vardır tabii. Tanpınar, 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi'nin Bursa çeşmelerini uzun uzadıya tasvir ettiğini ve şu sonuca vardığını hatırlatır: "Velhasıl, Bursa sudan ibarettir." Yüzyıllar sonra, 1949 Nisan'ında, Yunanistan'daki askeri diktatörlükten kaçan Yorgo Seferis, Bursa'da "su gölgede süzülür, güneşte ışıldar, akar ve fısıldar; aşk geri döner" diye yazmıştır *Bir Şairin Günlüğü*'nde.

Ağaçlar ve çeşmeler. Bir yabancı için Bursa sadece yeşil değil, gümüşidir de. Taşlar pırıldar.

Önyargılı gözümle (ama zaten bu Türkiye'nin tamamı için geçerli) şehirde yürürken gördüklerimi Fransa'dan, kimi Paris tiyatrolarının dekorundan, Versay'ın parıldayan kumaşları ve duvar kâğıtlarından, Cocteau ve Balzac'ın giydiği ropdöşambrlardan, seyyar satıcılardaki teneke kahve kutusu etiketlerinden, Limoges'un narin porselen figürlerinden tanıyorum. Türköri her yerde. Bu unsurların herhangi birini burada, Bursa'da bulduğumda bilinçdışı hafızam inatla onları ödünç alınmış, yerinden edilmiş, yabancı şeyler gibi görüyor.

Yurdundan, İspanya'dan sürülmüş olan İbn Rüşd'ün Kuzey Afrika'da okuduğu şiiri hatırlıyorum; I. Abdurrahman'ın İspanya'da, bir Afrika palmiyesine hitaben yazdığı bir şiir:

"Rusafa'nın ortasında bir palmiye durur,
Batı'da doğmuş, palmiyeler diyarının çok uzağında,
Dedim ki ona 'Bana nasıl da benziyorsun, uzak, sürgünde!
Nicedir eşten dosttan ayrı
Sana yabancı bir toprakta serpilmişsin
Ben de senin gibi evden uzaktayım.'"

Bir Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi bana, gençliğinde İstanbul'un yeraltı gece kulüplerinde keşfettiği caz müziğini nasıl da tutkuyla sevdiğini anlatmıştı. Daha sonra Birleşik Devletler'e gittiğinde, Amerikan kulüplerinde çalınan caz ona aslının kötü bir taklidi gibi gelmiş.

Neyin kopya neyin özgün olduğu, hangisini önce keşfettiğimize bağlıdır.

Fransız türkörisi köklü bir geleneğe sahip. 1535'te Tunus'un V. Charles tarafından ele geçirilişini takiben neredeyse dört yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ittifak dünya siyasetinde bir sabit haline geldi. Bu ittifak her iki ülkeye de gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse kültürel açıdan olağanüstü avantajlar sağladı. Fransa'da Marsilya ve Provence bölgeleri Osmanlılarla ticaret sayesinde zenginleştiler, Osmanlı elitiyse Fransız dilini ve kültürünü benimsedi. Avrupa'nın kapısındaki bu egzotik imparatorluk, Fransızları büyüledi: on sekizinci yüzyılda Fransa'da Osmanlı âdetleri üzerine kitapların sayısı, Jacques Cartier'nin son zamanlarda keşfettiği Yeni Dünya üzerine kitapların sayısından fazlaydı. Fransız mimarisi ve mobilyaları Osmanlı zevkine göre dönüştürüldü ve Türk tasarımları halılardan duvar kâğıtlarına, marangoz işlerinden portrelere her şeyde belirmeye başladı. Madame de Pompadour, kendisinin sultan kostümünde bir resmini yaptırdı. Racine ve Voltaire içinde Türk temaları bulunan oyunlar yazdılar.

Cumhuriyet'ten sonra, Osmanlı medeniyetinin bazı özellikleri Fransız Romantiklerinin edebiyatı ve sanatı üzerinden, Tanpınar gibi onları beğenen ve taklit eden yeni genç Türk yazarlar vasıtasıyla, Türkiye'ye döndü. Kültür, tarihçilerin gösterdiğinden daha akışkandır; tesirler ise, çıktıkları kaynağa geri yansıma eğilimindedir. (Aklıma Latin Amerika'nın Amerikalı Poe'yu, Charles Baudelaire'in Fransızca çevirileri sayesinde keşfedişi geliyor.)

Bu gelişigüzel özelliklerin bazıları, Osmanlı'nın –liberten Fransa'da bile– şehvet düşkünlüğü konusundaki ünü gibi atalardan kalma önyargıları iyice pekiştiriyordu. Mesela annemde bir Limoges heykelciği vardı: Aldatılan koca yatak odasına girerken, üzerinde Türk kostümüyle sevgilisinin yatağının altına saklanmış bir adam vardı bu heykelcikte. On yedinci yüzyılda Racine, Bajazet (Bayezid) operasında, Osmanlı'da şevhet konusunu kullanmıştı.

Oyunda Murat (Sultan IV. Murad) Roksan'a, Roksan Bayezid'e (Murat'ın kardeşi), Bayezid Adalet'e âşıktır ki Adalet ayrıca taht üzerinde hak iddia eden Ahmet'in de sevdiği kişidir. Sözlü bir tutku, kıskançlık ve ihanet furyasının ardından, sonunda âşıkların çoğu ölür, böylece de Racine kitlesine Türklerin bastırılamaz ve ölümcül erotik iştahını kanıtlamış olur.

Elbette Bursa'daki her şey bu önyargıları simgelemiyor. Şehirde yürürken, Bursa'nın karmaşık, kendine has kimliğinin ipuçları da usul usul, enstantane fotoğraflar gibi parçalar hâlinde kendilerini göstermeye başlıyorlar.

Emir Sultan camii on dördüncü yüzyılda inşa edilmiş, sonra da iki kere, önce 1804'te, sonra ise 1868'de tekrar yapılmıştı. Cami alışılmış T şekline değil, kare bir şekle sahiptir. Asıl cami kısmı taban alanının üçte birini kaplar, çeşmeli avlu bir diğer üçte birini kaplar, son üçte birlik kısımda ise Emir Sultan'ın türbesi vardır. Caminin ön cephesinde, tam ortada, küçük bir güvercin oyuğu vardır. Duyduğum kadarıyla İslami gelenekte güvercinler, geri dönen göçmüşlerin gölgeleriymiş.

Bir diğer cami, belki de Türkiye'de gördüğüm en güzel cami, Yeşil denen mahallede bulunan Yeşil Cami. İnsana tam olarak gerçek gibi gelmeyen, sanki Oz'un Zümrüt Şehri'ndeki bir saraymış hissi veren bir tarafı var. Lokma demirli pencere parmaklıklarının her biri Kuran'dan bir ayet taşıyor. Yeşil çinili bir iç duvarının şifa verici olduğu söyleniyor. Diğer bütün ziyaretçiler gibi, efsanenin gerçek olmasını umarak, taşlardan birine dokunuyorum. Camiyi çevreleyen ağaçlardan birinin gölgesinde oturup, tamamen ortamla uyumsuz biçimde, yanımda getirdiğim Robinson Crusoe'yu okuyorum. W. H. Auden gibi ben de insanın çevresiyle tezat oluşturan kitaplar okuması gerektiğine inanıyorum.

Yeşil. "Türkçede ş ve l harfleri," diyor Tanpınar, "daima en güzel terkipler yapar. Yeşil dediğimiz zaman adeta bir çimen tazeliğini, bir palet üzerinde ezilmiş bir renk gibi, günün ve saatin bir tarafında bir bahar müjdesiyle toplanmış buluruz. Bu kelimenin ilk cedlerle beraber Orta Asya yaylalarının baharından geldiği o kadar belli ki."[2] Adı Bayezid'in karısı tarafından verilen Yeşil

2 *Agy.*, s. 122.

Cami, on dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı tarihini Racine'den öğrenmiş olan Fransız bir mimar tarafından restore edildi. Yine bir etkinin yankılanışı söz konusu.

Meşhur on dokuzuncu yüzyıl ressamı, sanat uzmanı ve devlet adamı, çok yönlü insan Osman Hamdi, caminin asma katında "Kaplumbağa Terbiyecisi"ni yapmıştı. Bu tabloda geleneksel Osmanlı kıyafetleri içinde bir adam, elinde tuttuğu ney ile kaplumbağaları terbiye etmeye çalışıyor. Resim, Osmanlı bürokrasisine yönelik hiciv olarak okunmuş ve 1900'lerin başlarında sultanların mutlak iktidarının yerine Britanya modeline uygun bir meşruti krallık getiren Jön Türkler tarafından siyasi bir sembol olarak kullanılmıştı. Okumak, ister kelimelerle olsun ister imgeler, ister manzaralar, her zaman yorumlamak demektir.

Camiler de kaplumbağalar gibi zamanın simgeleridir. Tanpınar şu soruyu soruyordu: "Acaba Hüdavendigâr Camii'ne gitsem onun akşam rengi loşluğu içinde beş yıl önce bu camii beraberce gezdiğimiz güzel çocuğun tebessümünü bulabilir miyim?"[3]

Bir saray, bir türbe (Orhan Bey ve oğlu Osman'ın gömülü olduğu türbe), bir tekke ve bir camiden oluşan Tophane'den geçiyorum. 1907'de Sultan Abdülhamid otuzuncu doğum gününün şerefine şehrin çeşitli yerlerinde gözetleme kuleleri inşa ettirmiş, bunlardan bir tane de Tophane'ye dikilmişti. Türkiye'nin milli marşının yazarı Mehmet Âkif Ersoy'un yazdığı "Bülbül" şiiri, ziyaretçilerin okuması için parkta bir levhaya yazılmış. Ersoy bize, yani yaşayanlara değil, gelecek hayaletlere başka bir şiirinde şöyle sesleniyordu:

"Ey gölgeden ümmid-i vefa eyleyen insan!
Kaç gün seni hatırlayacaktır şu karaltı?"

Zaferin bedeli: Mehmet Âkif Ersoy'un çehresi 100 liralık banknotta resmediliyor.

Çarpıcı mimariye devam: Muradiye Medresesi, on beşinci yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Murad tarafından Muradiye külliyesinin içine yaptırılmıştır. Medresede sakin bir avluyu çevreleyen, şömineli ve pencereli on dört oda var. Bursa imparatorluğun başkentiyken sultanların anneleri ve şehzadeler buraya gömülüyordu. En büyük oğul tahta geçiyor, sonra onu küçük erkek kardeşler

---

3 *Agy.*, s. 138.

takip ediyordu. II. Mehmed'in ölümünden sonra bu sıkı veraset kanunu, tahta giden yolu açmak için ağabeyleri öldürmek gibi talihsiz bir geleneğe yol açtı: siyasetin kestirme yolları.

I. Murad'ın (Osmanlı İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı) türbesinde, Sultan'ın iç organları çıkarılmış naaşı yatıyor. I. Murad Kosova'da öldürüldüğünden, iç organları orada, Bursa'dakinin tıpatıp aynı olan bir abidenin altında gömülü. Cenazevi adalet.

Ya oralı bir ailenin adından ya da bölgenin maruz kaldığı bir çekirge istilasından dolayı "Çekirge" denen semt, kaplıcalarıyla ünlü. İmparatoriçe Theodora, işlemeli giysilerini, pahalı mücevheratını ve sayısız hizmetkârını taşıyan dört yüz atla ta Byzantion'dan Bursa'ya yıkanmaya gelirdi. Artık burada böyle bir kadim şaşaa tarihçiler ve şairler dışında kimsenin gözüne görünmez oldu.

Tanpınar bile bu yok oluşu fark etmişti. "Bu kuruluş asrından sonra Bursa," diye yazmıştı, "sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer."[4]

Çaycılarda saatler geçiren adamlar gibi hareketsiz durmanın bir sanat olduğunu daha önce söylemiştim. Kitabımı kapatıp onları kendi ada masalarında mahsur kalmış yaşlı Robinson Crusoe'lar olarak hayal ediyorum. Robinson Crusoe'yu, önce kurtarılmayı bekleyişini, ama bir süre sonra belli bir şeyi beklememeye başlayıp sadece öyle duruşunu düşünüyorum. Adasında tek başına (ama Cuma'nın yaklaşmakta olduğundan bihaber), yapayalnız, bekliyor.

Deniz kazasınının ardından, gemiden toplumu andırır bir şeyi tekrar inşa etmesini mümkün kılacak eşyaları kurtarma çabasının ardından, kendini bir çit, bir keçi, bir kedi, bir papağan, kıt kanaat tarım ve bir İncil'le çevrelemesinin ardından, fırtınalarla sarsılmasının, hummadan perişan olmasının, yalnızlıktan ve ölçülebilir zamanın yitip gidişinden mustarip olmasının ardından Crusoe, dört bir yanını çeviren denize alışmaya ve artık bir direk ya da bir yelken görmeyi beklememeye başlar. Ufuk, yukarıdaki uçsuz

4 *Agy.*, s. 126.

bucaksızlığı aşağıdaki uçsuz bucaksızlıktan hayal meyal ayıran sıradan bir çizgi haline gelir. Dalgalar ve bulutlar, şafak ve günbatımı, gelgit, su ve kum, tekrarın ya da sabitliğin biçimleridir, tıpkı şimdi benim kendimi içinde bulduğum yerin ötesindeki dağ sırası gibi. Bursa bir ada şehir.

Crusoe artık hep orada, tıpkı çayhanelerdeki adamlar gibi, hep şimdiki zamanda. Burada ve bu anda, bekliyorlar. Fakat beklemek geçişsiz bir fiil olabilir. İspanyolcada, İtalyancada, "beklemek" fiili "ummak" fiiliyle aynı etimolojik kökten gelir. Fakat en saf biçiminde, beklemede umut yoktur: birini ya da bir şeyi beklemezsiniz. Kurtarılma umudu olmadan beklersiniz. Mutlak şekilde beklemek, neyi bekliyor olabileceğinizi düşünmeksizin beklemek: bu bir tür mükemmelliktir.

Bursa çayhanelerindeki adamlar, beklemek ile bir şeyi beklemek arasında dünya kadar fark olduğunu biliyorlar. Sufi ustaları en güzel duaların bir şey istenmeyen ve dua etme eylemi dışında amacı olmayan dualar olduğunu söyler. Onlar için ibadet istekli bir bekleme biçimidir. Bu mefhum, Allah'ın adının kendine yansıdığı, bir yerden gelip bir yere gitmediği, sadece kendinden ve kendine yazılı olduğu Sufi "ayna" hattında yazılı ifadesini bulur. Cennet ödülüyle de Cehennem tehdidiyle de hareket etmeyen gerçek müminler gibi, bütünüyle bekleyen kişi asla boşuna beklemez: bu beklemede henüz gerçekleşmemiş olana dair hiçbir umut yoktur. Tek varolan bekleme eylemidir ki o da bu durumda "olma" eylemine tamamen denk hâle gelir. Bu adamların keşfettiği üzere, saf beklemek, mükemmel bir varoluşsal durumdur.

Beklemek ayrıca bir direniş eylemi de olabilir. Bursa'nın melankolisinden bir şeyler taşıyan (ya da eskiden taşımış olan) Buenos Aires şehrinde, "Yalnız ve Bekleyen Adam" olarak bilinen biri vardır – ya da en azından benim çocukluğumda vardı. Otuzlu yılların deneme yazarlarından Raül Scalabrini Ortiz bir kitabında ondan böyle söz etmiş ve böylece her Buenos Aires sakininin tanıdığı bir karaktere bir isim vermişti. Bu karakter şehirli bir Crusoe gibi bir kafe masasında, genellikle de pencere kenarında, saatlerce önünde aynı minicik kahve fincanıyla, duvardaki saatin tiktaklarından etkilenmeksizin, hiçbir şeyi, kimseyi beklemeksizin otururdu (ya da belki hâlâ oturuyordur). Etrafında şehir giderek değişti, erkekler

şapkalarını, kadınlarsa mantolarını çıkardılar, siyaset vuku buldu ve caddelerden tanklar geçti, insanlar koştu bağırdı, hiç beklenmedik mevsimlerde sağanaklar yağdı, yeni yazların korkunç sıcağıyla asfaltlar eridi: hiçbir şey onu kımıldatmadı.

Crusoe'nun gerçek hayattaki ilham kaynağı olan kazazede denizci Alexander Selkirk üzerine bir şiirinde Borges, onun yıllar sonra kurtarılıp İngiltere'ye geri götürülüşünü anlatır. Ancak bu son, Selkirk'in öyküsünün sonu değildir. İngiliz evinin medeni korunağında Selkirk, Öteki'ne, hâlâ adada olan Selkirk hayaletine, kendisinin artık burada, "kurtarılmış durumda ve halkının içinde" olduğunu nasıl haber verebileceğini düşünür.

Halkının içinde, kendi halkının, onların halkının... Burada bir soru var. Bursa'da dolaşırken, camileri ve çaycıları, parkları ve kalabalık avluları, süpermarketleri ve lokantaları gezerken, ciddi görünüşlü adamların ve çarşaflı kadınların arasında yürürken, kendimizi nasıl kitlesel olarak –İngiliz, Kanadalı, Fransız ya da Türk olarak, Müslüman, Hıristiyan ya da Yahudi olarak, Bursa halkı ya da yabancılar olarak– adlandırabildiğimizi merak ediyorum.

1326'da Orhan Gazi Yahudilere Bursa'ya yerleşme izni verdi. Sonra, İspanya'dan çıkarılmalarının ardından, daha nice Yahudi buraya yaşamaya geldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce burada 40.000 Yahudi aile vardı. Bugün Bursa'da hâlâ ayakta olan iki sinagog bulunuyor. Ancak bunlardan yalnızca biri faal durumda, artık sayısı anca kırkı bulan aileye hizmet veriyor.

Fakat tüm bu çoğulları tanımlayan şey ne? Bizden bireysel olarak temsil etmemiz istenen şey ne? Bizi diğer insanlara doğru gitmeye, onları dinlemeye, onlarla konuşmaya çalışmaya ve ortak bir kimliğin parçası olmaya iten ne? Yürüdüğüm sokakta insan toplulukları gökteki göçmen kuşlar gibi birleşir ve ayrılır, toplanır ve dağılırken kendime bu soruyu soruyorum.

Belki de tüm çoğullarımız nihayetinde tekildir. İnsanların özünde ikili bir tabiata sahip olduğu ve daha sonra tanrıların bu doğayı ikiye böldüğü şeklindeki Platonik mit, bizim ortak arayışımızı, kayıp öbür yarımızı özlemle arayıp durmamızı belki de bir yere kadar açıklıyor. Yine de tüm kucaklaşmalarımız hazin bir şekilde bireyselliğe mahkûmiyetimizi kıramıyor. Vücutlarımız

bizi insanlığın geri kalanından yalıtan çarşaflar gibi (bu absürd imgeyi mazur görün). Sütuncu Simeon'un kendini dostlarından tecrit edilmiş hissetmek için çölün ortasında bir sütunun tepesine çıkmasına hiç gerek yok. Hepimiz tekilliğe mahkûmuz.

Yine de ayakkabı boyayan adam ve dükkândaki örtülü kadın, otobüs bekleyen öğrenci ve bankta oturan ihtiyar, hepsi de her yeni diyalog ve birleşme teknolojisinin vaat ettiği süregiden umutla iPhone'larına ve iPad'lerine sıkı sıkı tutunuyorlar. Mağara resimleri atalarımızı mamut avları üzerine konuşmak üzere etraflarında toplardı, kil tabletler ve papirüs tomarları ise onların uzaktakilerle ve ölülerle konuşmasına imkân verirdi. Gutenberg bizim eşsiz olmadığımız ve Don Quixote'nin her bir nüshasının diğeriyle aynı olduğu yanılsamasını yarattı (ki bu numara, okurlarının çoğunu hiçbir zaman tam olarak ikna edemedi). Televizyonlarımızın önünde toplaşmış hâlde Armstrong'un dış uzaya ilk adımını atışına tanık olduk ve o muazzam sayıdaki düşünceli kalabalığın parçası olmakla yetinmeyip sırlarımızı açık ettiğimiz ve samimi portrelerimizi yolladığımız hayali arkadaşlar yaratıp toplayacak elektronik cihazlar icat ettik.

Düşüncemin altını çizercesine, partal bir battaniyeye sarınmış, teninin renginde harap bir duvara yanaşmış bir adam, iPhone'a benzeyen bir şey kullanıyor, kirli parmaklar ufacık ekrana tık tık basıp duruyor.

"O biçare kerpiç evlerin bütün fakirliğini iyi bilmekle beraber kendimde olmayan bir şeyi onlarda tasavvur ederdim,"[5] diye yazmıştı Tanpınar, "onların arasında bir sıtma nöbetine benzeyen ve durmadan bir şeylere belki de fakirliğin altında tasavvur ettiğim ruh bütünlüğüne sarılmak onunla iyice bürünmek arzusunu veren bir ürperme ile dolaşırdım." Belki de Facebook'taki sayısız yalnız ruhu harekete geçiren dürtü de budur.

Bursa'da yalnız, düşünüyorum: Günün ya da gecenin hiçbir ânında erişilmez değiliz. Tanpınar herkesten ve her şeyden uzak olduğunu hissediyor, şehrin gizli ruhunun parçası olmayı arzu ediyor olabilirdi ama artık biz kendimizi diğer insanların ulaşımına her zaman hazır hâle getirmiş bulunuyoruz: Uykuda,

5 *Agy.*, s. 29.

yemek vaktinde, seyahatte, tuvalette, sevişirken. Tanrı'nın her şeyi gören gözünü yeniden icat ettik. Vergilius'un aksine, ayın suskun dostluğunu haiz değiliz artık, Shakespeare'in keyfini sürdüğü hoş sessiz düşünceleri de defetmiş durumdayız. Geçmiş şeylerin hatırasını sadece ekranda unutulmuş tanıdıklar belirlediğinde canlandırıyoruz. Artık sevgililer yitmiş, dostlar nicedir gitmiş olamıyor: parmağımızın küçük bir hareketiyle onlara ulaşabiliyoruz, onlar da bize. Agorafobinin tam tersinden mustaribiz: Aralıksız bir "mevcut" olma hâli bize musallat olmuş durumda. Herkes her zaman ortada; hatta burada, şehirde bile. Tanpınar'ın hayaleti bile.

Fakat elbette ki değişiklikler oluyor. Bursa'da tanık olduğum dönüşümlerden ikisi şöyle:

Çarşılı Köprü (dünyada bu türden sadece üç köprü daha var: Sofya'da, Venedik'te ve Floransa'da) son derece faal bir alışveriş mekânı. Dükkânlardan birinin dışında, elektronik tartılı bir adam birkaç kuruşa kilonuzu ölçüyor. Fakat başka bir dükkânda genç bir adam neyiyle çaldığı içe işleyen hüzünlü bir müzikle insanların dikkatini başka yöne çekerek bu köhne mekânı güzellikle dolu bir yere döndürüyor.

Bursa'nın tam merkezindeki bir binada Atatürk yeni cumhuriyetin ilk yasalarının belirleneceği bir toplantı yapmıştı. Burası şimdi bir Burger King dükkânı.

Bunların hiçbiri bizi şaşırtmamalı. Toplumlarımızın filozof ve şairler tarafından kurulduğunu farz ediyoruz ama yeni bir yerleşime ilk gelenler her zaman tacirler olmuştur. Bir kervansaray olarak inşa edilmiş Kapalıçarşı, Bursa'nın bu bölgesindeki ilk binaydı. Buradan tacirler ipeklerin ve baharatların geçişini idare ederdi. Rayihalı bir tezgâhtan ta uzaklardaki İzmir'den gelme incir ve hemen surların dışından gelme kayısı alıyorum. Daha sonra, şehir merkezinde, kebapların icat edildiği yer olduğu söylenen İskender Kebap'ta kebap yiyorum. Tarih, bizim tarih dediğimiz şeylerden oluşur.

Meşhur İpek Çarşısı'nda (Koza Han Avlusu) muhteşem ipek kumaşlar satan küçük bir dükkândan kaşkol alıyorum. Bursa eskiden ipeğiyle meşhurmuş ama şimdi ipeğin hakikaten de Bursa'dan geldiği konusunda beni temin eden sadece bir tane dükkân bulabiliyorum. Küçük dükkânların pencerelerindeki

Kraliçe Elizabeth fotoğrafları, onun bir zamanlar buraya ayak basmış olduğuna delalet ediyor. Kraliçe çarşıya hakiki Bursa işi almaya gelmiş ama kendisine elde sadece Çin ipeği bulunduğu söylenmişti.

Bir başka küçük dükkân müphem antikalar ve parlak örgülü kumaşlar satıyor. Dükkânın sahibi Şinasi Çelikkol, usta bir kuklacı. Bana bir Karagöz kukla gösterisi yapmayı teklif ediyor. Çeşitli karakterleri seslendiriyor ve sonunda da benim adımı çığırıyor. Türkçe bilmediğimden benimle dalga mı geçiyor, yoksa işgüzarca kibarlık mı ediyor anlayamıyorum. Ancak Türkiye'ye gerçek anlamda bununla dahil olduğum şeklinde bir hisse kapılıyorum. Sonunda ben de bir hikâyenin parçasıyım.

Karagöz kuklaları kurutulmuş deve derisinden yapılma. Bana söylendiği kadarıyla, gerçekten yaşamış iki karakterden, Karagöz ve Hacivat'tan esinlenilmiş. 1396'da Ulu Cami'nin inşaatında çalışan Karagöz ile Hacivat, zaman zaman iş arkadaşları için doğaçlama komik skeçler yaparmış. Çalışanlar bu skeçlere çok rağbet gösterir, durup onların komikliklerini seyreder, bu arada caminin inşaatı da yavaşlarmış. Sultan duyunca, hayret verici bir mizah yoksunluğu sergileyerek, iki adamı da ölüme mahkûm etmiş.

Her medeniyet, en acımasız olanı bile, onu tanımlayan bir kahramana sahiptir ve bu efsanevi varlığın maceraları, çatışma zamanlarında ikaz edici bir nitelik kazanır. İskender'in Yunanistanında bu kahraman, İlyada'nın Akhilleus'uydu; Alman Reich'ı için, Wagner vesilesiyle, eski sagaların Götterdämmerung'undaki Siegfried'di; Thatcher Britanyası için ise, Tolkien'in nostaljik destanlarındaki cesur Hobbit – belki de okurlar onun kapitalist ejderhalara karşı savaşabileceğini hayal ettikleri için. Hükümeti eleştirmeye cüret eden gazetecilerin hapse atılma ihtimalinin bulunduğu ve sansürün amansızca faal olduğu günümüz Türkiyesi'nin ulusal kahramanı hâlâ, kendi hayatını tehlikeye atma pahasına büyük ve kudretli kişilerle alay edebilen Karagöz.

Karagöz'ün uzak bir akrabası da (her ne kadar garip görünse de), Oz Büyücüsü'nün kahramanı Dorothy'dir. Dorothy, Zümrüt Şehri'nin renginin aslında sakinlerinin takmaya zorlandığı yeşil camlı gözlüklerden geldiğini, Büyücü'nün ise tek başarısı insanlara

"sadece istediklerini sandıkları şeyi" vermekten ibaret bir şarlatan olduğunu keşfeder. "Tüm bu insanlar bana yapılamayacağını herkesin bildiği şeyleri yaptırırken" der büyük Oz, kitabın sonlarına doğru, "nasıl şarlatan olmayayım ki?"

Evde, Türkiye'ye ilk gelişimizden sonra oğlumun bana verdiği iki Karagöz kuklası var.

İpek Çarşısı'ndan az ötede, defter ve kalem satan küçük bir dükkânda, Nâzım Hikmet'in şiirlerine yer veren iki yıpranmış nüsha, çamaşır mandallarıyla penceredeki bir ipe tutturulmuş. Uzun zaman önce oğluma bu şiirlerin İngilizcelerinin bulunduğu bir kitap almıştım. Umarım hâlâ duruyordur.

Neruda'nın övgüyle ve sevgiyle söz ettiği Hikmet, benim neslimin sembol niteliğindeki şairlerindendi. Siyasi faaliyetlerinden ötürü on beş yıl hapis yattığını, vatandaşlıktan mahrum bırakıldığını, eserlerinin yasaklandığını, adının Türk edebiyatı resmi tarihinden silindiğini öğrendik. Neruda, Hikmet'in yaşamında üç esin kaynağı olduğunu söylemişti, kadim mitlerin üç Kharis'i gibi olan üç kadın: Piraye, Münevver ve Vera. Bu üç kadının her biri de onun şiir hayatında bir safhayı temsil ediyordu. İlki başlangıcı, ikincisi olgunluğu, üçüncüsü ise yenilenmeyi. Hikmet 1963'te, altmış yaşına gelmeden, kalp yetmezliğinden öldü.

Nâzım Hikmet iki kez Bursa'da hapis yatmıştı. İkincisinde, Meclis'teki dayısının nüfuzu sayesinde, siyatiğini iyileştirmek için kaplıcalara gitmesine izin verilmişti. O zaman da şimdiki gibi rutubet ve küf kokan yıkık dökük kaplıca otelinde kalıyordu. Bana söylendiği kadarıyla, Nâzım gardiyanının yardakçılığıyla, kaplıcaları ayrıca aşk randevuları için de kullanıyormuş. Bugün bu kaplıcalara bir bilet yirmi beş Türk lirasına mal oluyor ve size orada bir saat kalma hakkı sağlıyor.

Civarda gördüğüm ağaçlar, Nâzım Hikmet'in buradayken gördüğü ağaçların aynı olmalı: bize sadık kalan bazı manzaralar da vardır. O gün daha geç bir vakitte, altı yüz yaşındaki bir ağacın altında çay içiyorum.

Nâzım Hikmet'in "Yaşamaya Dair" şiirinden iki pasaj hatırlıyorum.

"Yaşamak şakaya gelmez,
büyük bir ciddiyetle yaşayacaksın
bir sincap gibi mesela,
yani, yaşamanın dışında ve ötesinde hiçbir şey beklemeden,
yani bütün işin gücün yaşamak olacak.
Yaşamayı ciddiye alacaksın,
yani o derecede, öylesine ki,
mesela, kolların bağlı arkadan, sırtın duvarda,
yahut kocaman gözlüklerin,
beyaz gömleğinle bir laboratuvarda
insanlar için ölebileceksin,
hem de yüzünü bile görmediğin insanlar için,
hem de hiç kimse seni buna zorlamamışken,
hem de en güzel en gerçek şeyin
yaşamak olduğunu bildiğin halde.
Yani, öylesine ciddiye alacaksın ki yaşamayı,
yetmişinde bile, mesela, zeytin dikeceksin,
hem de öyle çocuklara falan kalır diye değil,
ölmekten korktuğun halde ölüme inanmadığın için,
yaşamak yanı ağır bastığından."

Bir de bu:

"Diyelim ki, ağır ameliyatlık hastayız,
yani, beyaz masadan,
bir daha kalkmamak ihtimali de var.
Duymamak mümkün değilse de biraz erken gitmenin kederini
biz yine de güleceğiz anlatılan Bektaşi fıkrasına,
hava yağmurlu mu, diye bakacağız pencereden,
yahut da sabırsızlıkla bekleyeceğiz
en son ajans haberlerini.
Diyelim ki, dövüşülmeye değer bir şeyler için,
diyelim ki, cephedeyiz.
Daha orda ilk hücumda, daha o gün
yüzükoyun kapaklanıp ölmek de mümkün.
Tuhaf bir hınçla bileceğiz bunu,
fakat yine de çıldırasıya merak edeceğiz
belki yıllarca sürecek olan savaşın sonunu.

Diyelim ki hapisteyiz,
yaşımız da elliye yakın,
daha da on sekiz sene olsun açılmasına demir kapının.
Yine de dışarıyla birlikte yaşayacağız,
insanları, hayvanları, kavgası ve rüzgarıyla
yani, duvarın ardındaki dışarıyla.
Yani, nasıl ve nerede olursak olalım
hiç ölünmeyecekmiş gibi yaşanacak..."

Ticari toplumlarımızda Nâzım'ın sözleri çarpıtıldı. Kendi zevklerine hizmet etme anlamına getirildi; geçmişi hor gören ve geleceğe safdillikle bakan, kendini tatmine dönük, kısır bir zevk anlamına. Oysa ben Hikmet'in başka bir şeyi kastettiğine eminim.

Yeniyetmelik çağımda, Nâzım Hikmet'in sözlerinin anlamı bana gün gibi açık geliyordu: Ben böyle yaşıyordum, dostlarım böyle yaşıyordu, hayat böyle olmalıydı. Şimdi ise bu sözler gözümde yeni bir anlam kazandılar. Ölüm hatırlatıcısı kurukafa masamda duruyor, bana Prospero'nun her üç düşüncemden birinin mezarıma dair olması gerektiği yolundaki bilge sözlerini anımsatıyor. O son bölümün, sürekli azalan bir mesafeden bakıldığında öncesindeki her sözcüğü zenginleştiriyor gibi görülen o son paragrafın giderek yaklaştığının anbean daha da farkında olmaya başladım. Belki de ölümle dost olarak karanlık korkumuzu bir tür kutlamaya, deneyimlemiş olduklarımıza dair bir sevince dönüştürüyoruzdur. Bu da hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamanın bir biçimi.

Bursa'daki Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret ediyorum: Hitit ve Greko-Romen sanatından eserlere yer veren küçük ama takdire değer bir koleksiyon.

Ancak hiç broşür, kart, kitapçı ve rehber bulamıyorum. Tabelalar neredeyse hiç işime yaramıyor, sadece tarihi, menşei ve nesnenin yapıldığı maddeyi belirtiyor. Bunlar, önlerindekinin Kassandra'nın katlinin bir görsel tarifi ya da ders veren bir Sokrates'in portresi olduğunu bilmeyen bir halka nasıl hizmet edebilir? Herkül'ün görevleri konulu teşhir bunların ne olduğunu açıklıyor ama sergilenen heykel parçalarının söz konusu görevlerden hangilerine karşılık geldiğini açıklamıyor. Parçalanmış imgeleri yardım almadan okumaya çalışıyorum ama hafızam beni yüzüstü bırakıyor.

Müzenin yeşil, gölgelik parkında kadınlarla çocuklar çimde piknik yapıyorlar. Bana bunun tipik bir Anadolu manzarası olduğu söyleniyor. Çevirmenimin yardımıyla, kulak misafiri oluyorum.

Bir masada entelektüel görünümlü birkaç karakter, birkaç bürokrat ve bir iki şair, kadim, yorgun bilgelermişçesine özlü sözler yağdırıyorlar. "Hayat kısa", "Her şeyi bilemeyiz" "Şükürler olsun her yeni güne."

İleride başörtülü iki kadın, biri genç biri yaşlı iki adamla konuşuyor.

"Sakın AKP'ye oy vermeyin," diyor genç adam, "çünkü ülkemizin manevi temelini kuvvetlendirecek hiçbir şey yapmıyorlar."

"Belediye başkanı," diye ekliyor kadınlardan biri, muhtemelen Bursa belediye başkanını kastederek, "sadece toplu taşımayı modernleştirmekle ilgileniyor. Camileri restore ediyor ama o kadar: Planında yeterince İslam yok."

"Yine de ölürse belediye başkanı için dua etmen lazım" diye uyarıyor yaşlı adam.

Âlimane konuşmaya "sohbet" dendiğini öğreniyorum. Yaşlı biri, bir hoca ya da öğretmen, etrafındaki genç dinleyiciye nasihatte bulunuyormuş bunda. Gençliğimi nice "sohbet" beslemişti, o kadim hayaletlerin hepsine minnettarım.

Çimde bağdaş kurmuş oturan, gözlüklü, ciddi ifadeli bir genç adam, Gramsci'nin hapishane mektuplarını okuyor. Gençliğimde Gramsci'yi okuduğumda yaşadığım, beni eyleme geçmeye çağıran, beni seçmeye cezbeden o aydınlanma şokunu hatırlıyorum. "Umursamazlardan nefret ederim" diyordu Gramsci. "Yaşamanın taraf tutmak olduğuna inanırım. Gerçekten yaşayanlar vatandaş olmaktan ve partizan olmaktan kaçınamaz. Umursamazlık ve duyarsızlık asalaklıktır, yaşam değil sapkınlıktır." Komedya'da Vergilius'un en çok küçümsediği, umursamazlardır. "Merhamet de Adalet de onları hor görür" der ve Dante'ye onlardan bahsetmemesini, geçip gitmesini söyler. Bir İtalyan olarak Dante'ye epey hâkim olan Gramsci, belki de Vergilius'un sözlerini hatırlıyordu. "Umursamazlık tarihin üzerindeki ağır yüktür" sonucuna varmıştı Gramsci. "Umursamazlık tarih üzerinde büyük bir güçle işler. Umursamazlık pasif olarak işler, ama işler. Yazgıdır, güvenilemeyecek olandır. Programları bozar ve en iyi planları dahi batırır.

Zekâyı batıran hammaddedir." Başarısızlık korkusu, önümüzde uzanan bilinmezliğe yönelik korku, bir sonuca ulaşma korkusu bizi umursamaz hâle getirebilir. Belki de Nâzım Hikmet'in kastettiği buydu.

Ankara'dan söz ederken, her şeyin ikili doğasından söz etmiştim, fakat durum gittiğim diğer şehirlerde de böyle. Bir Tanpınar'ın gördüğü şehirler var, bir de benim gördüğüm şehirler, aynı ama farklılar. Bir bugünün capcanlı, bariz çatışmaları var, bir de Türk geçmişinin yaşayan-ölü hikâyelerinin karmaşık dip akıntıları. Birbirine zıt olarak algıladığımız Doğunun hayal gücü ve Batının hayal gücü var. Avrupa var, uzaklardaki Amerika var, bir de çok uzak olmayan Arap dünyası ve Rusya var. Dindarların ve laiklerin zihniyetleri ve giysileri var, her ikisi de hep varolan. Bir su var bir de kara var, beynin iki tarafı gibi yarıkürelere ayrılmış.

Gittiğim şehirlerin (tıpkı Türkiye'nin kendi gibi) bu çift kimlikliliği, tüm bu birbirine zıt özellikler arasındaki gerilimde kendini gösteriyor. Karşılaştığım insanların gündelik, özel yaşamında da, daha büyük siyasi manzarada da aynı derecede geçerli görünüyor bu bana. Türkiye vatandaşlarının kayda değer bir oranı muhafazakâr politikaya sahip bir hükümete oy veriyorsa, hatırı sayılır bir kısmı da ona karşı oy veriyor. Her iki taraf da dayatılmış önyargıdan öte pek az şeye dayanıyormuş gibi görünüyor (çünkü ne de olsa söz konusu siyasi kimlikler tam da bunun üzerine kurulu) ve uzun uzadıya inceleme ya da teferruatlı düşünme barındıramıyorlar. Sadece şirketlerin kâr düzeneğine, toplumun varlığı pahasına kâr etmeye dönük bir düzeneğe yakıt sağlamak için varlar ve sürekli sorgulamanın bu düzeneği durdurabilmesi ya da sonunda dağıtabilmesi mümkün.

Son derece belirsiz olmakla birlikte Türkiye (sözde medeni dünyanın geri kalanıyla birlikte) ayakta kalacaksa, bu konuda ellerinden geleni yapmalılar. Belki de insani değerlerin şu anki yenilgisinin olumlu tarafı, onlara hâlâ inanan kişilerin daha da büyük bir mücadele vermesini, Gramsci tarzında, daha iyi koordine edilmiş bir direniş göstermesini ve bunun da sonunda şirketler üzerine kurulu bir toplumun çöküşünü ateşleyecek olmasıdır. Söz konusu toplum, ölümcül zaafını gözler önüne sermiş durumda zaten: Sonsuz büyüme gibi bir imkânsızı kendine görev edinmiş

olmak. Büyükbabama Türkiye'de kalma fırsatı verilmiş olsa, onun sesinin de sorgulayanlar korosuna ekleneceğini düşünmek hoşuma gidiyor.

İstanbul'a dönmek için bir feribotla Marmara Denizi'ni geçiyor, pusulada büyükbabamın şehrinin zıt kutbunda bulunan şehre doğru gidiyorum. Burada hayaletlerimiz iç içe geçiyor: onunki, oğlumunki ve benimki. Deneyimlenmiş veya miras bırakılmış, hayal edilmiş veya yaşanmış şeylerin hatırası Poseidon'un denizinin bu diğer bölümünde birleşiyor. Suyun zaman için bir metafor olarak kullanımı çok doğru ve çok eski.

Yolcular martıları, havaya attıkları simit parçalarıyla besliyor. Ölülerin kuş olduklarına dair Ermeni inancı aklıma geliyor.

Bir grup İsmâilî güvertede toplanıyor. İsmâilîler adlarını, Câ'fer es-Sâdık'ın atanmış manevi halefi olarak gördükleri İsmâil bin Câ'fer'den alıyorlar. (İslam Sözlüğü'mde okuduğuma göre), İsmail'in küçük kardeşinin gerçek imam olduğuna inanan Oniki İmamcılardan bu noktada ayrılıyorlar. Köklerinin izini Peygamber'in yaşamı zamanına kadar sürebilen İsmâilîcilik, bir dönem Şiiliğin en büyük mezhebi haline gelmiş, on ila on ikinci yüzyıllarda Fatımi Halifeliğiyle bir siyasi güç olarak zirvesine ulaşmıştı. İsmâilîler (diyor Sözlük'üm), Allah'ın tek olduğuna ve ilahi vahyin "son Peygamber ve Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği elçi" olarak gördükleri Muhammed ile kapandığına inanıyorlar. Hepsi bir.

İsmâilîler krem rengi cüppeleri ve sarıklarıyla güvertede duruyor, parmaklarını iPhone'larının klavyelerinde gezdiriyorlar. Onlara Nâzım Hikmet ile hemfikir olup olmadıklarını sormak istiyorum: "Hiç ölmeyecekmiş gibi yaşanacak."

Feribot iskeleye yanaşıyor.

Hemen hemen yüz yıl sonra, Buenos Aires'te doğan ve büyükbabam gibi doğum yerini terk ederek seyahat eden ben, İstanbul'a ilk kez on altı yaşımdaki oğlumla, büyükbabamın hayal gücünü böylesine esir almış şehri keşfetmek için geldim ...

Pera Palas otelinin balkonundaki ilk akşamımızda büyükbabamın ufukta bir yangın var sanmasına yol açan aynı günbatımı, onun torunu ve büyük torunu için aynı ihtişamla yanıyordu. Belki de böyle anılar bir kuşaktan diğerine bilinçsizce geçirilebiliyordur, benimle oğlumun balkondan gördüğü de, yıllar önce büyükbabamın gözlerinin önünde meydana gelen şeydi ve biz de şimdi onun yerine hatırlıyorduk.

Tanpınar hayatının belli dönemlerinde yaşadığı beş şehri yeniden ziyaret ederek Türk edebiyatının unutulmaz denemelerini kaleme almıştı. Yaklaşık yetmiş yıl sonra bambaşka bir coğrafyadan gelen Manguel ise Tanpınar'ın yazınsal kılavuzluğunda aynı şehirlere giderek izlenimlerini, gözlemlerini, benzersiz birikimi ve deneyimleriyle harmanlayarak okura aktarıyor.

Kapak fotoğrafı: Melik Külekçi

ISBN 978-975-08-3604-6

